

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1976

A TARTALOMBÓL:

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BERTÓK LÁSZLÓ
GALAMBOSI LÁSZLÓ
TAKACS IMRE
VAS ISTVÁN
VERSEI

★
BOLGÁR KÖLTŐK:
NAGY LÁSZLÓ
KIRÁLY ZOLTÁN
MÓFORDÍTASAI

★
BÉKÉS SÁNDOR
BOR AMBRUS
HALLAMA ERZSÉBET
MÉSZÖLY MIKLÓS
SZÉPPRÓZAI

★
CSUKA ZOLTÁN:
JUGOSZLÁVIAI KÖRKÉP

KIRÁLY ISTVÁNNAL
BESZÉLGET
BÉLÁDI MIKLÓS

★
TUSKÉS TIBOR:
KELLE SÁNDOR
MÜTERMÉBEN

6,—Ft

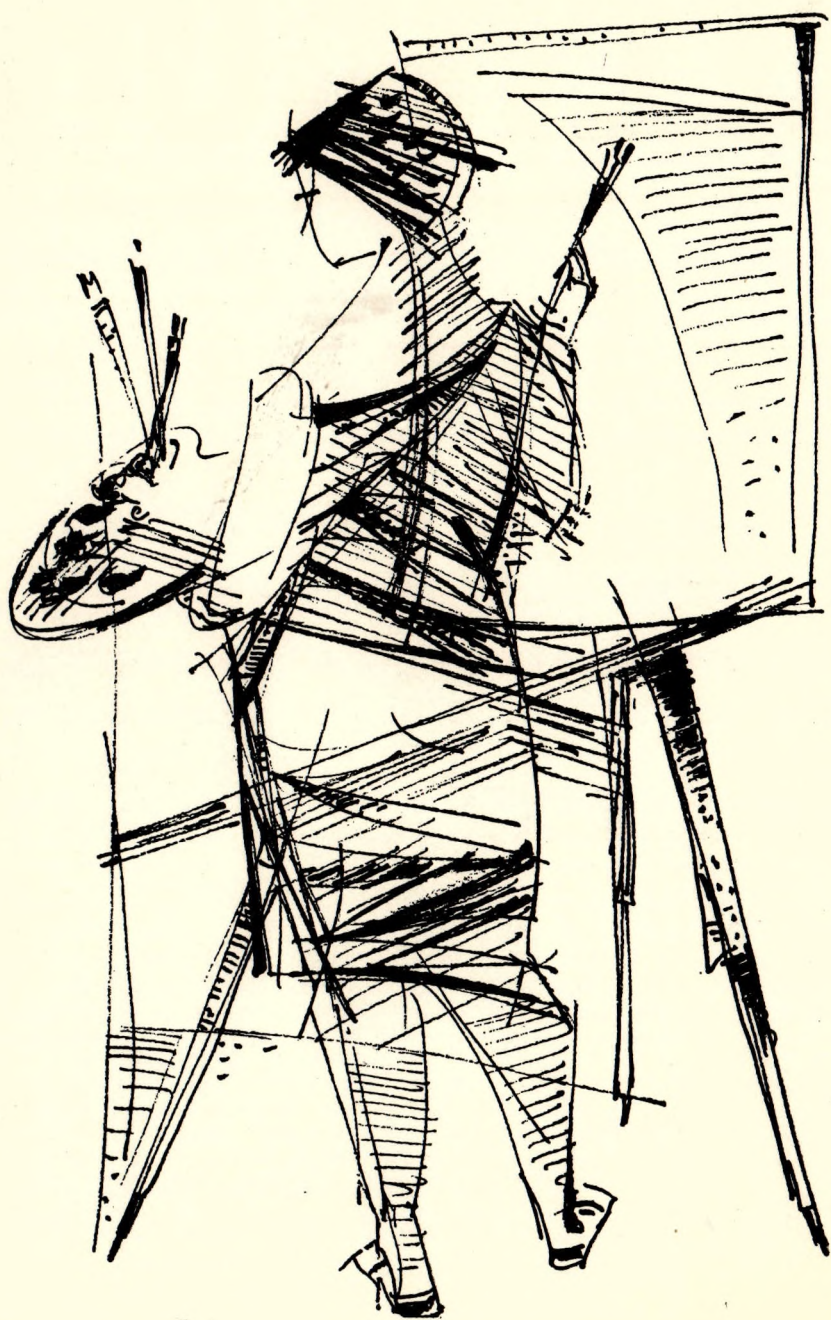
SZÁMUNK SZERZŐI:

BARDOSI NÉMETH JÁNOS
BERTÓK LÁSZLÓ
BÉKÉS SÁNDOR
BÉLADI MIKLÓS
BODNAR GYÖRGY
BODRI FERENC
BOR AMBRUS
BORBÉLY SÁNDOR
BOTEV, HRISZTO
CSANYI LÁSZLÓ
CSUKA ZOLTÁN
CSÜRÖS MIKLÓS
GALAMBOSI LÁSZLÓ
HALLAMA ERZSÉBET
HORVATH ZSOLT
KIRALY ISTVÁN
KIRALY ZOLTÁN
METODIEV, DIMITAR
MÉSZÖLY MIKLÓS
NAGY LÁSZLÓ
NIKOLOV, NINO
POMOGÁTS BÉLA
TAKACS IMRE
TUSKES TIBOR
VARGA LAJOS MÁRTON
VAS ISTVÁN

KÉPEK:

KELLE SÁNDOR
LANTOS FERENC

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIX. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

1976. ÁPRILIS

TARTALOM

VAS ISTVÁN: Eljönnek ők (vers) - - - - -	291
TAKÁCS IMRE versei: Csak olvadt ki belőlem, Majomkodás, Kezem a fehér habból. . . , Ögyelgek hetek óta - -	292
HALLAMA ERZSÉBET: Inkognitóban (elbeszélés) - - -	295
BÉKÉS SÁNDOR: Portré, karikás szemekkel (riport) - -	301
BERTÓK LÁSZLÓ versei: Míg vers a vers, Föl a hithez, Örökké vonul - - - - -	311
CSÜRÖS MIKLÓS: Az érkezés drámája (<i>Bertók László: Vilányvilágított fák Jajcéban c. versének elemzése</i>) - -	313

*

Bolgár költők

HRISZTO BOTEV: Sírfeliratok, epigrammák - NAGY LÁSZLÓ fordításai - - - - -	319
NINO NIKOLOV: Éleszti-szítja még a tűnt nyarat, Csorbitatlan merül a véső - KIRÁLY ZOLTÁN fordításai -	320
DIMITAR METODIEV: Gabonák - KIRÁLY ZOLTÁN fordítása - - - - -	321

*

BOR AMBRUS: Kollokvium (elbeszélés) - - - - -	323
MÉSZÖLY MIKLÓS: Szótár (<i>Szövegek</i>) - - - - -	328
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS versei: Olyan ez a város, Az a pillanat, Átváltozás, Felhők országútján - - - -	332
HORVÁTH ZSOLT: Film és társadalom - - - - -	335
TÜSKÉS TIBOR: Képzőművészek műhelyében (<i>Beszélgetés Kelle Sándorral</i>) - - - - -	341

BODRI FERENC: Művészeti könyvszemle - - - - -	350
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei: Jégország, Ösvények közt, Szövetség - - - - -	355

*

Irodalomtudósaink fóruma

KIRÁLY ISTVÁNNAL beszélget BÉLÁDI MIKLÓS - - -	357
--	-----

*

CSUKA ZOLTÁN: Jugoszláviai körkép VI. - - - - -	370
BODNÁR GYÖRGY: A dal hatalma (<i>Cseres Tibor: Sirató- ének</i>) - - - - -	374
BORBÉLY SÁNDOR: Mesterházi Lajos: Szólni szólítatlan -	376
POMOGÁTS BÉLA: Thierry Árpád: Szerelmes korallók -	378
VARGA LAJOS MÁRTON: Kiss Dénes: Hét gömb rendje -	380
CSÁNYI LÁSZLÓ: Panyik István - Sellei Sarolta - Várko- nyi Nándor: Stonehenge - - - - -	382

K É P E K

KELLE SÁNDOR rajzai - 291, 294, 30, 322, 327, 331,	369
LANTOS FERENC rajzai - - - - -	354, 356, 373

Mű mellékleten

KELLE SÁNDOR: A pécsi kőfaragók emlékének, I-II.
(*Lantos Miklós fotói*)

A borítón

KELLE SÁNDOR rajzai

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

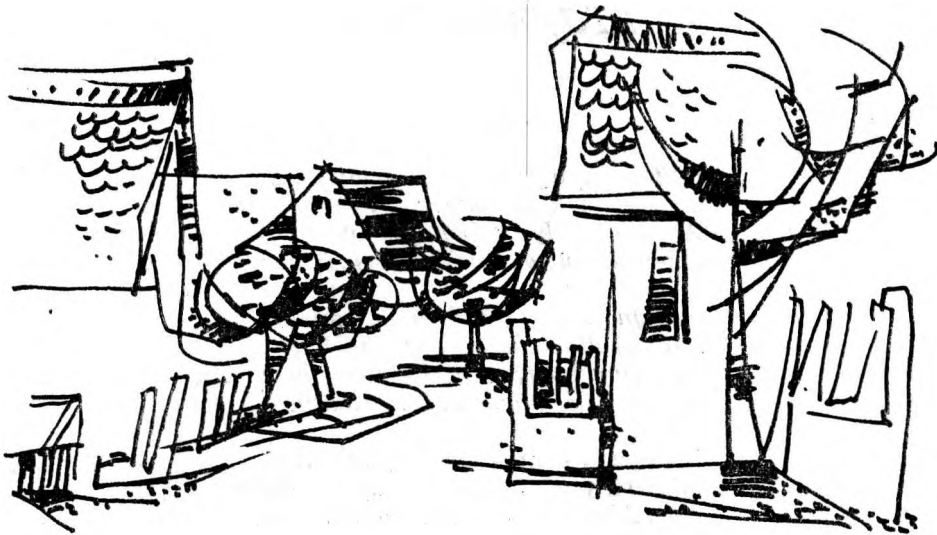
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 213-96162 pénzforgalmi
jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72,— Ft.

76-612 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25-906

Eljönnek ők

Ez a kert, ahol én egy kapavágást
 Sem ejtettem, nem egy fát, de egy virágot
 Sem ültettem, de még egy rózsaszálat
 Se vágtam le – most megszerkesztett
 Vadregény-tonadék, a rózsák
 Örjögő bája, illat-parádé,
 Estikék, lilomok kibomló
 Szerelmének fűszere árad
 Az átszellemült éjben, a kicsi házból,
 Amelybe én egy kapcsolót sem szereltem,
 A villanyfény a hársfára csapódik,
 Meg alatta a haloványzöld padra,
 A kőasztalnak támasztott kertiszékre
 Meg a nylonhuzatba bugyolált nyugágyra,
 A kétes villanyfényben és a felhőn
 Gyanúsán átderengő holdsütésben
 Fehér tutórózsák, a két fenyő
 A sötétben feketén fölmagaslik
 Ebből a kertből, ahová ilyenkor
 Eljönnek ők. Igen, mindenki itt van.

Csak olvadt ki belőlem

*Ó, de gyerek dologhoz volt közöm, jaj!
Aligha éltem, mikor éltem vele!
Csak olvadt ki belőlem vas és arany,
és lett az együgyűség eledele.*

*Elszórtnivaló pénze a fogható –
abból, amit hozott a gondolat-gyár.
A zsebek fenekébe tapogató
volt bizony a szó-malomban a molnár!*

*A jövő hálás lehet, mert leverték
többször is e házról a vakolatot.
Nem maradt fenn papír, se lécs, se festék.
Összedőlt volna minden, ha hazudok.*

*Atjárhatóvá lett a zártnak indult
költészet – kertre való vers-faragvány.
A ritkuló szépségek között, mint a hinduk,
békességesen ülök, nem mogorván.*

Majomkodás

W. S. postájába

*Rejtőznek a majmok a palotában,
mint bolhák majom-asszony bundájában.
Az ablakmélyedésben, oszlop mögött –
ahogy amott a ráncban, a szőr között.*

*Susognak a majmok a palotában,
mint szellők majom-asszony bundájában.
Maradva megy az idő – s szélbe porlik,
ami a volt idővel voltba romlik.*

*Kacagnak a majmok a palotában,
mint fény a majom-asszony bundájában.
Mi eddig öltözet volt, mesztelenség.
Elpirul a márvány, a bronz, a festék.*

*Betegek a majmok a palotában,
mint hernyók majom-asszony bundájában.
Összeúzza őket a voltban a lesz,
a jámbor „ide megyek”, oda megyek”.*

*Hintázik ólom-időn a palota,
mint a sós tengervízen a parafadugó – és fordulóban, pöccenőben
fogódnak a majmok a sima kőben.*

*Kihullnak a majmok a palotából,
mint korpa majom-asszony bundájából,
ha forró zápor után kisüt a Nap,
és az élők zsizsegve vakaróznak.*

Kezem a fehér habból

*Kezem a fehér habból fölemelem –
szomorú bennszülött egy roncstelepen.*

*Barátom e közegben lenne néhány,
de én vagyok keserű, mint egy vénlány.*

*Kárhoztatva magam a kísérletre:
szert tettem itt belül egy kísértetre.*

*Látszik a dráma után csak a színpad,
mint vallomás után a ronda kín-pad.*

*Mert nem csak mondtam én azt, de lettem is
mondanivalóm ingó bölcsője is.*

*Elgyöpösödik erre már minden út.
Itt sorsom megújul – vagy végére jut.*

*Felében álló hidak magasában
rémlik – mint szerelem –, hogy merre jártam,*

*milyen irányba feszült hányszor a jó! –
de letről nyakamba jött a láng-folyó.*

*A végén megszerettem, hogy romlani...
ha kötődni nem, akkor elbomlani!*

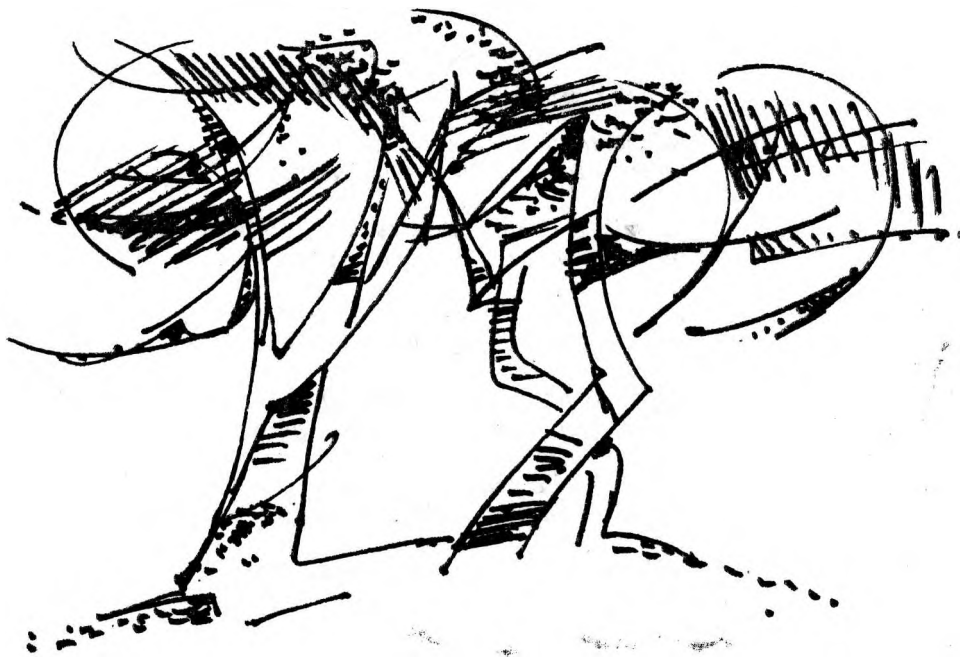
*Tudomásomra jutott sokminden így,
de értük ne legyen rám senki irigy.*

Ögyelgek hetek óta

*Ögyelgek hetek óta egy perc bűnével.
Sáros a szívem, lelkem, leleményem.
Zordulok, még távolabb megyek el magamtól.*

*Tétlenül azt se teszem, amiért tétlen vagyok.
Elvarázsló gépek közt ülök ámulva.
Olvasom az érthetetlen jeleket – nekem azok.
Durva külsejű, régi ó-arany-ifjú – old gold boy! –
óhatatlanul kísért Komoly és Komolytalan.*

*Rendezetlen világom tárva, nyitva.
Amiként a jó verseket se irom,
jókat sem alszom mostanában.*

Inkognitóban

Úgy kezdődött, hogy autóbuszra szálltak, mert a családfő utóbb sört akart inni. Vasárnap koradélután volt, izzasztó hőség, az ülőhelyekért kíméletlen harc folyt. Végül a buszt feszesre tömték az utasok, csupa fénylő orr, nedves kar, átforrósult csipő. A busz, mint egy lógó potrohú, öreg rovar kapaszkodott felfelé a hegyi szerpentinen. A megálló húsz méterre sincs a vendéglő árnyas asztalaitól, de nem, Tiborkának pisilni kell. Most, azonnal.

Meg se várja, míg a busz eltűnik a kanyarban, máris végzi a dolgát. Félköröket locsol az árokpart poros fűvére, kitolt hassal ácsorog még egy darabig, megkönyebbédve bámulja a művét.

– Na most mi lesz? – nyög a családfő. Köröskörül az erdő, nem teljes a csönd, mégis ez az elhagyatottság. Csak ők hárman forgolódnak tanács-talanul, más senki sehol. Busz legfeljebb fél óra múlva.

– Menjünk be az erdőbe! – rikkant Tiborka, vaskos tízéves gyerek, csupa vállalkozó kedv, könnyű neki.

Az apja érzi, hogy hátán lehült a vizes ing, mégis melege van, alul a vastag szövetnadrág süti a combjait. Az erdőbe befelé keskeny csapás vezet, Tiborka ordítva közli, kis tábláról olvassa, hogy az út az állatkerthez visz. Meg is indul rögtön, vita nincs. Az anyja követi, szandálja vékony sarkai megbicsaklanak a köveken, a férje kedvetlenül bámul utána, hihetetlen, hogy egy jócskán meghízott asszonynak éppen a lába maradjon pipaszár. Veszi a ruhákat, egyik rövidebb, mint a másik, de hiába beszél neki, ennek beszélhet.

Csupor Lajos még mindig nem mászott át az árkon, most nekikészülődik, a rosszul sikerült ugrás közben hirtelen érzi a teljes testsúlyát, a gyomra a torkáig lottyan. Különös, ólomsúlyú, telitódott érzés, mindjárt el is tűnik, mint egy álom, amire az ember maga nem is, csak a rossz szájíze emlékezik vissza. Beveti magát az erdőbe, lihegve botorkál a többiek után. Dühösen belerúg egy kőbe, a kő tompán nekiütődik egy másik kőnek, aztán mozdulatlanul hever tovább. Már meg sem lehet különböztetni egyik követ a másiktól. Az ösvény változatlan. Csupor Lajos rugdoshat.

A felesége bevárja.

– Mit szólsz, Lajos? Mennyi fa! És még azt mondják, hogy fogy az erdő. Hát mit akarnak?

Valamit dünnyög, a felesége megsértődik, lekapja a szandálját, de nem azt vágja Csupor Lajos fejéhez, csak trágár kiszólásainak egyikét. Csupor Lajos, mert nem jut jobb az eszébe, azt játssza, hogy kavics ment a cipőjébe. Leül a földre és ott is marad, lábujjait mozgatja, nézi, jóleső érzés, hús érzés, csiklandós érzés, valami kellemes ebben a nyavalyás életben.

Csupor Lajos nem akar semmire se gondolni, de akarja vagy nem akarja, eszébe jut megint a gyerekkora. Gyanús dolog, hogy mostanában gyakran eszébe jut, helyesebben nem is, csak úgy előjön. A bőrén, leginkább. Pofonok csipését érzi, az arcán, a fejbőrén, a fülcimpáján, a nyaka hajlatában.

Persze, ez ugyanaz a bőr, legfeljebb harminc-negyven évvel öregebb. Csupor... Amíg bögre volt meg köcsög, addig hagyján. Aztán jött a zsírosbődön meg a káposztáshordó. Hülye név. Túlságosan kézenfekvők az asszociációk, mondta valaki. Asszociáció, asztronómia meg asztrológia, atavisztikus meg aviatikus, van még akvárium is meg antikvárium. Túl sok szó kezdődik a-val. Csupor Lajos egyszer magyarosítani is akart. Eljátszott a nevekkal: Csákvári, Csonkahalmi, Csillebérci, Csermelyi. Behívatta a jogászat. A jogász nem mert röhögni, mivel Csupor Lajos akkor már igazgató volt, de látszott rajta, hogy az ajtón kívül megteszi. Nem is maradt ott sokáig a jogász. Csupor Lajos, saját ötlet alapján, beajánlotta őt egy nagyobb céghez, a legjobb véleményekkel. Mindennek megvan a módja.

Most, hogy körmönfont módon az emlékezetébe keveredett az a jogász, átmenetileg valami boldogságféle tölti el. Lehúzza a másik cipőjét is. Azért voltak neki ötletei. A jogászt később nagyon dicsérték, milyen ügyes, meg is köszönték Csupor Lajosnak a szívességét. Az önzetlenségét. Csupor Lajos örült a baráti szavaknak, még a jogász sikereinek is. A jogász személyétől különvált az az álszent pofa, akitől ő meg akart szabadulni. Az az ő magántulajdona maradt, mélyen bent a fejében, jól elzárva egy rugalmas tokban, hogy ne tudjon többé karcolni.

Csupor Lajos nem akar gondolni semmire, csak elnyúlni a hús fűben, mégha az egy kicsit bökös gaz is az ösvény szélén. Itt csönd van, a csönd jót tesz. A zajok csaknem mindig támadóak. Az ő kis vállalata is egyre zajosabb. A zajok már az ő párnázott ajtajának küszöbét nyaldossák. Néha át is csapnak a küszöbön. Bevágódik valaki és éles hangja Csupor Lajosra zúdul. Fel se tud készülni idejében. Kénytelen ő is fegyvert rántani, a saját hangját. Csattognak a fegyverek, csak tudná, ki, ki ellen, miért és egyáltalán. Bele fog rokkanni ebbe az örökös ricsajba.

Most se akar semmire se gondolni, ez már hónapok óta így megy, a feje szétpukkan a visszafojtott gondolatoktól. Nem akar a kis mérnöknőre se gondolni, nem és nem. Elment, kész. A főkönyvelőre sem, bár azt mindennap látja. Elég baj. Mit képzelsz ez? Tuti, hogy a kis vörös mérnöknő megszédített. És viszont. Miért, ki ez a főkönyvelő? Miért különb Csupor Lajosnál? Az ősz halántéka, igen? Jobb kocsija van, tény. De mit tehet ő ilyen család mellett? Irmát már el se viheti sehová, ez is tény. Hogy lett abból a sovány, kontyos lányból ilyen eszeveszett asszony? Csupor Lajos nem mer arra a családi estre gondolni, arra aztán véggépp nem. Kétségbeesetten kutat a fejében valami kellemes emlék után, de csak Rózsás vészjósoló ábrázata merül föl, a lehető legrosszabb, amire csak gondolni lehet. Félórás szövegéből is csak foszlányok. Csupa fenyegető szó. Követelmény. Konceptió. Átfogó. Ha értette volna legalább, minek beszél Rózsás. Ne tekintsd ultimátumnak, ezt értette a végén. De a szemöldöke, ahogy ide-oda mozgott, mint két nyugtalan hernyó. Akarnak ezek tőle valamit? Ha akarnak, miért nem mondják? Ha mondják, megteszi. Azt igazán nem foghatják rá, hogy nem. Idetették, itt van, csinálja. Mi kell még? Tanulja ki az összes szakmát, vagy mi? Nem mondhatják, hogy könnyű egy ilyen kócerájt eligazgatni. A pénz kevés, a duma nagy. A hőzöngők tele vannak ötletekkel, érvelnek, hadonásznak, de mind mást mond. Abban a piackutató-ügyben kishiján a nyakát törte. Arra is úgy beszéltek rá. Az értekezleteken cédulákat küldöznek egymásnak, átbólogatnak egymásnak, mintha ő ott se lenne és nem miattuk koptatná a száját. A műhelyekben rágyújtanak, pedig kiadta az utasítást, hogy csak a vécén lehet do-

hányozni. Ha belép, elhallgatnak. Az új székeket anélkül rendelték meg, hogy kikérték volna a véleményét. Hiába, már nem lehetett visszaküldeni. Ahányszor belép oda és meglátja azokat a ríktó kék székeket...

Miközben ül az ösvény szélén és szórakozottan vakaródzik, ott, ahol a zokni gumija szorítja a bokáját, igyekszik semmire se gondolni, vagy ha már muszáj, valami olyanra, ami kellemes. Nőkre is próbál gondolni, de folyvást eléje tolakszik a vörös mérnökőnő pimasz, szeplős képe, az a tenyərbemászó arc, pedig semmit se mondott neki Csupor Lajos, csak azt kérdezte a kocsiajtónál állva, hogy merre megy. Udvarias érdeklődés volt, semmi több, az meg nem ártallotta félreérteni: miért érdekli? És köszönés nélkül ellejtett. Nem is volt szép nő.

Csupor Lajos kimeredt szemmel néz maga elé, ujjhegyei a bokáján matatnak. Szemben egy bokor ágán piros hasú madár ringatózik. Nézi egy darabig Csupor Lajost, aztán felröppen.

A lány meg a fiú az erdő felől érkeznek, szorosan összekapaszkodva. Csupor Lajos csak az utolsó pillanatban kapja fel a fejét. A legrosszabbkor. Látja még a lány elharapott mondatát, egy mozdulat befejezését, látja, hogy ezek ketten rajta kuncognak. Visszatartják, de csillog a szemük, piros az arcuk és merően néznek másfelé. Csupor Lajos fölrántja a cipőjét, azok már egészen közel érnek, be kell húznia a lábát, hogy rá ne lépjenek, bal kezével a földre tenyerel, hogy föl tudjon állni, bele valami szűrősbá. Éppen pontosan fölötte vannak azok ketten, hallja az elfojtott nevetés nyikkanásait, mint-ha kutyakölyök nyöszörögne, teljes erejét összeszedve fölegyenesedik, most odavág ennek a kölyöknek, még itt vannak karnyújtásnyira, háttal majdnem egyformák, két hosszú hajú barna fej, akkor azonban megszólal az erdő belseje felől a kétszólamú ordítás:

– Lajos! Papa!

Csupor Lajos megsemmisülve ácsorog, cipőfűzői lógnak, a tenyerében túske. Megszólal a fejében a saját hangja: kinyírom, széjjel tépem. Akkor meglátja a piros hasú madarat egy ág hegyén, forgatja a fejét a madár, pihés nyaktollai borzolódnak, gombostűfej-szemét a zömök emberen járátja. Csupor Lajos ökle összeszorul. A madár könnyed billenéssel elrugaszkodik az ágról és eltűnik a fák között.

Az állatkertben legelőször a büfébe mentek, Csupor Lajos is lehajtott egy korsó sört, és ettől valamelyest lecsillapodott. Végigbandukoltak a ketrecek között. Tiborka megpróbálta fölingerelni az oroszlánt, de az csak feküdt, még a szemét is lehunyta. Irma a medvéknél újból levetette az egyik szandálját és megütögette vele a rácsokat.

– Melyik tépte szét azt az embert? Az a nagy? Biztos az a nagy.

– A kicsi – vélte Csupor Lajos.

Borzongva nézték az emberevő medvét – vagy medvéket –, akik nem reagáltak ugyan Csuporné szandál-kopogtatására, de egy mérges pofát azért megeresztettek a báméskodók felé. Tiborka visszavicsorgott rájuk, aztán elmentek a majmokhoz. Amúgyis ott voltak a legtöbben.

A majmok fölkapkodták, amit bedobtak nekik, lengtek a rácsokon, tetvéskedtek, szóval éltek mindennapi életüket. Számukra a vasárnap nem sokat jelentett. Egy szőrőspofájú kiváltképp el volt foglalva, a lábujjai között turkált. Aztán egyszercsak fölnézett, kitértette a száját, ásított. Ásítanak a majmok? Lehet. Ez mindenesetre ásított. Kicsit hátradült és megvakarta a hátát.

Tiborka összerезzent a gyönyörűségtől és önfeláldozóan felkiáltott:

– Nézd, mama, éppen olyan, mint a papa!

Irma visitáni kezdett, a majom ijedten ránézett, mindenki más Csupor Lajosra. Csupor Lajos állkapcsát görcs szorította, halálos rémülettel érezte, hogy ásitania kell. Irma tovább hahotázott, remegett egész felsőteste, kiváltképp vállának hurkái, amelyek élénken kidudorodtak a kivágott ruhából. Az emberek köröskörül heherészni kezdtek, a nevetés lassan terjedt, hullámozott, gurgulázott. Irma végre lélegzethez jutott és a majomra mutogatva, fuldokolva kiáltotta:

– De neked, Lajos, bezzeg... Nézd csak meg, Lajos, hogy őneki...

A tömegből elemi erővel tört ki a röhögés. Csupor Lajos bőrének kopogtak a hangok, akár jégesőben ácsorgott volna. Megpróbál jó képet vágni a dologhoz. Ha Irma közönséget talál, úgyse tudja vele abbahagyatni. A majmot nézte. Szó ami szó. Ronda egy állat és tőle származunk, szép dolog. A majom átlendült egy korláton és beült a ketrec sarkába. Könnyű neki. Csupor Lajos sóvárogva gondolt az íróasztalára. Ha rátenyerelhetne. Megfogná az egyik telefon kagylóját. Belemondhatna valamit. Akármit. Lenne csönd.

Acsarkodva lesett körül. Az emberek szörnyen jó modorúak. Jól kiröhögtek magukat, elfordultak, már oszladoztak is.

– Mi van, Lajos, miért vágsz ilyen fancsali képet? – ütögette hátba Irma.

Megöli ezt a nőt.

Mentek fölfelé a hegyen. Tiborka kődarabokat szedett föl és hozzávagdosta a fákhöz. Az út egyik oldalán aztán eltűntek a fák, le lehetett látni a városra.

– Kis pici házak – örvendezett Irma. – Nem aranyos?

Tiborkát el kellett rántani egy autó elől. Csupor Lajos elviselhetetlenül izzadt. A nadrág varrása fölcsipte a combját és minden lépésnél szúrt egyet. Hogy juthatott eszébe, hogy vasárnap útrakeljen? Gyalog. Mert ő már ilyen. Nem az a kivagyfi fajta. Szereti a családját. Elviszi őket vasárnap délután a hegyre. Akármilyen meleg van. Dolgozik, mint egy ökör. A hála meg... azt aztán meg lehet nézni.

– Szép kis alak vagy – mondta a felesége. – Vágod itt a pofákat. Egszer van egy héten vasárnap, az ember kicsit kikapcsolódhatna, ez meg olyankor is játssza az eszt.

– Kikapcsolódní? – gúnyolódott Csupor Lajos. – Te beszélsz?

– Hát dolgozok annyit, mint te! Meg is ette a rosseb! Minek vagy te feles, ha a feleségednek gürcölni kell?

Legalább kimondta volna, hogy igazgató. Csupor Lajos hevesen vágyakozott rá, hogy valaki kimondja. Mintha egész nap álneven mászkált volna. Nem ismerték meg, belerúgtak, meglökték, röhögtek a rovására.

A kertvendéglő persze tele volt.

– Szomjan veszek – közölte Irma. Szeme kicsire zsugorodott, a száján szedte a levegőt. Kővér ponty volt, szárazra vetve.

– Papa, kérek kólát! – követelőzőtt Tiborka is.

Az emberek ültek a lombok alatt, vedelték a hideg sört, fröccsöket, a pincérek még virslit is hordtak ki, szép sárga mustár virított a közepükben. Megpróbált leinteni egy pincért.

– Kis türelmet, uram, nem látja, hogy nincs üres asztal?

A nyegle fajankó. Dehogynem látja. Csak gondolta, hogy esetleg...

– Csinálj már valamit, Lajos! – hápogott mellette Irma.

De mit csináljon? Mindig neki mondják. Mindig neki kellene valamit csinálni. Ő most tulajdonképpen akár visszafordulna. Inna vizet a kútról, arról a gombnyomóról, itt az út szélén. Leülne egy padra. Vagy a fűbe, mit számít. Kifújná magát, és ha jönne egy busz, szépen felszállna és hazamenne. Miért ez az örökös hajsza?

– Gyökeret eresztettél, te ütődött? – rivallt rá Irma.

A jól ismert szavak nem hasogatták Csupor Lajos fülét, csak az izmait. Megint meg kell mozdulnia. Valamit csinálni, de hogy mit? Végighúzta a tenyerét nedves homlokán és felszisszent. Tüskéktől összekarmolt tenyere sajgott.

Irma odalökött neki egy ordenaré szót és ringva megindult. Odalépett egy asztalhoz, a két pasas összebb húzódott, Irma leült és integetett. Csupor Lajos meg a gyerek utánamentek.

– Hozz egy széket.

Csupor Lajos odavonszolta a nehéz vasszéket és lerogyott.

– Sört! – mondta Irma és legyezkedni kezdett.

– Virslit is! – lelkenedett Tiborka.

– Megéhezett az én kiscicám? – csipogta Irma.

Egy örökkévalóság múlva a nyegle pincér lerakta eléjük a tányérokat, korsókat. Csupor Lajos mohón nyelte a sört, a hab-bajusz jólesően hűtötte a felsőajkát. Hagyta egy kicsit, mielőtt végighúzta volna rajta a kezefejét. A sör azért jobb, mint a víz. Hideg, sűrű, habos. Az illata, ez a kesernyés, pezsgő illat...

– De mit tudsz vele csinálni? – mondta szemben az egyik pasas a másiknak. Fialat volt, a fülét beborította a haj. Hátrafeszlülve terpeszkedett a széken, karja a támla mögött lógott.

A másik cigarettázott és az erdőt bámulta.

– Lesheted, hogy elzavarják – mondta a terpeszkedő.

– Tudod, mi ebben a tragikum? – mondta a másik. – Hogy ha lenne egy kis intelligenciája, belátná, hogy nincs annyi intelligenciája, hogy...

A terpeszkedő föl kacagott.

– Csak azért drukkolj – mondta fensőbbiségesen –, hogy az ország kibírja azt a tíz évet, amíg ezek nyugdíjba mennek.

– Az ország? – höbörgött a cigarettázó. – Én!

Csupor Lajos merőn nézte a két pasast. Hangoskodnak, mintha az övék lenne a vendéglő. De nem tudta magát felcukkolni, a gyomrában émelyítő nyomást érzett, megint az a furcsa, telített érzés. Nyomta a szék, nyomta a sör. Mit akarnak tőlem, kóválygott benne egy hang, de csak ült tehetetlenül.

– Mi van, nem kell a virsli? – kérdezte Irma.

Nemet intett.

– Add ide, megeszem! – izgett-mozgott Tiborka.

Csupor Lajos egy zsák sűrű masszának érezte magát, amely lassan elnehezül, fölveszi a szék formáját, majd egészen körülfollyá, végül föl ismerhetlenné válik. A zsákban az egész élete. Szép, csúfos gyerekkora, a diadalévei, amikor mindig kezet ráztak vele és veregették a vállát, aztán ez, hogy rúgdossák, fúrják, gyanakvó és üres pillantásokat vetnek rá. Miért, mit tett ő? Ugyanaz, aki volt. Bármilyen történt vele, nem tehet semmiről.

A két ember az asztal másik oldaláról idenéz. Inggük elegáns, szemük kifejezéstelen. Legalább gyűlölnék. Tovább siklik a szemük, végig a székeken,

asztalokon, söröskriglikén, pincérkabátokon. Csupor Lajos egy a tárgyak közül, a szemek végigsétálnak rajta, mintha nem is élne.

Föláll, megy a mellékhelyiség felé. Valamibe bele kellene kapaszkodni. Egy dologba, amit szívesen csinálna. Leheveredni valahol, de hol? Nyikorog az ajtó, odabent férfiak állnak. Beáll közéjük. Mellette egy kiugró ádámcsutka, nyerges, kiugró orr. Csupor Lajos fölismeri ezt az ádámcsutkát, ott ugrál az orra előtt, majd kiszúrja a sovány, hosszú nyakat, menjenek a francba, kiabálja az ádámcsutka, ez disznóság. A nevére már nem emlékszik Csupor Lajos, de a szerelő, ahogy előlép a messzi évek mögül, egy alkatrészt tart a kezében, az isten tudja, milyent, de valami repedt alkatrészt, veri vele az asztalt, hosszú nyaka, mint egy dühös libaé, Csupor Lajos felé ágál, és Csupor Lajos azt kiabálja: ne verje itt nekem az asztalt. A gúnáryak valószínűtlenül megnyúlik, mikor azt kiabálja, hogy elegendem van az egészből, és Csupor Lajos hallja a saját hangját fenn szárnyalni a magasban: ha elege van, vegye a kabátját és tűnjön el.

Csupor Lajos indulatokat érez a mellében, átmelegszik tőlük, várja a sziszegő hangot, az ébredés gyönyörűsége ez.

– Jó napot – mondja az ádámcsutkának. – Megismer, ugye?

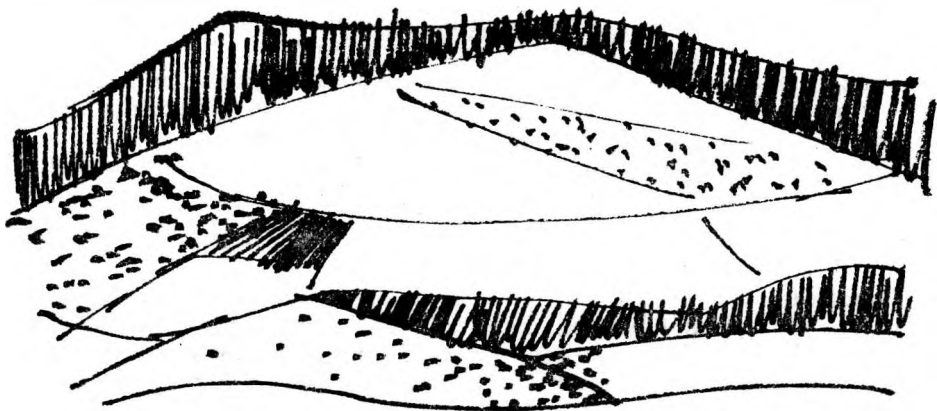
A szerelő igazgatja az ingét, ránéz és látszik, hogy megismeri. Csupor Lajosnak rebben a szája, szavakat formálna: ha akkor eljön a fegyelmire...

– Ki maga? – mondja a szerelő. Hazudik. A szemében világoskék fények hunyorognak, az arca csupa lefelé futó vonal. Elfordul.

– Tudja... Az igazgató... – mondja Csupor Lajos az ember hátának. A lapockák kétfelől majd átdöfik az inget.

Robban a levegőben az ajtónyikorgás, aztán lassan elhal.

Csupor Lajos sokáig szöszmötöl még, talál egy csapot, sebzett tenyerét mosogatja, jó neki a hideg víz. A gondolat, hogy elmenekül valahová, belefűl a csípős szagokba. Pislogva lép ki a napfénybe, és elhatározza, hogy megiszik még egy korsó sört.

Portré, karikás szemekkel

Egy fáradt, kialvatlan szemű férfi ül velem szemben. A fáradtság, mint a sziklát a hajszáltrepedések, behálózza a testét. Látom a kezén, érzem a szeme fehérjében, kihallom a hangjából. Negyvenhárom éves. Huszonkét éve bányász. A szénpor beleivódott a pórusaiba; a fűrő alatt sziszegő kőről leváló kvarcnyilak égő sebeket ütöttek a tüdején. Pécs bányatelep felé vezető külvárosi útján egy kopott ház udvari toldalék-lakásában túlszínezett képek alatt ülünk, lobogó tűzű kályha mellett. A lakás üvegezett verandából áll, egy „nappali szobából”, ami valamikor konyha volt, s a hálósobából. A férfi: Rokolya Sándor vágár, szocialista brigádvezető. Rokolya neve ma csak keveseknek mond valamit, pedig hat-nyolc évvel ezelőtt még ezrek elé állították példaképül. Sokadszor ülünk együtt. És mint már annyiszor, most is egy harmadik emberről beszélgetünk, aki nincs jelen.

Sztanek János, a „harmadik”, lassan az ismerősömmé vált. Ha szembe jönne velem az utcán kétsoros kék ünneplőjében, ráköszönnék... De Sztanek Jánossal én sohasem fogok az utcán összetalálkozni. Sztanek János vágár, szocialista brigádvezető, már tizenhárom éve hallott.

– Harminc’ éves volt – mondja Rokolya.

– A Rokolya-brigád hivatalosan ma is Sztanek János nevét viseli...

– Két nappal azután hoztuk ezt a határozatot, hogy az a dolog megtörtént... Itt van a bejegyzés a naplóban... *„A csapat a brigádvezetőjét, egy nagyszerű dolgozóját veszítette el, aki mind szakmai, mind egyéb vonalon, a legodaadóbban végezte munkáját... Csapata az üzemben mindig élénjáró volt... Emlékére, amíg ez a szocialista brigád megmarad, az ő nevét viseli...”*

– Hogyan történt?

– Gázjelenség volt. Váratlanul jött, ilyen lehet, amikor kitör a vulkán.

– Tehát nem volt menekülés.

– Nem volt? Ki tudja? Valamennyien elfogadtuk, amit a vizsgálat megállapított: vétség, mulasztás nem történt – de ahogy múlnak az évek, egyre többet gondolok rá: hogyan is történhetett valójában? Vajon miért éppen ő nem tudott elmenekülni, amikor ő észlelte legelsőként a veszélyt? És miért úgy találtuk meg az alapvágatot elöntő szén alatt, hogy a feje a vágjég felé volt...?

Csend lesz. Rokolya vastag, töredezett körmű ujjait nézi. Negyven és ötven között lépten nyomon elébünk áll a múlt. De ez esetben talán még ennél is többről van szó. Sztanek János neve ebben a brigádban összefonódott a többre vágyással, a hittel, hogy mások lehetnek, messzire juthatnak...

– Éppen mentőben voltam... A szolgálat lejárt, megérkezett és beöltözött a váltóm, így aztán amikor megszólalt a csengő, ő rohant...

– Talán szerencse is...

– Mindegy volt. A csapat is részt vett a készlet eltakarításában; végül is mi vettük ki Jancsit a szén alól...

Helyszíni szemle jegyzőkönyv.

Készült 1962. március 17-én és 21-én a Pécsi Szénbányászati Tröszt pécsbányatelepi üzemének üzemvezetői irodájában.

Tárgy: Sztanek János csapatvezető vájár 1962. március 17-én 20 óra 10 perc körül bekövetkezett fulladásos balesetének helyszíni vizsgálata.

A sérült személyi adatai. Név: Sztanek János

Foglalkozása: vájár

Született: 1942. október 6-án, Pécsen

A bányászatban foglalkoztatva: 1950. augusztus 4-től

Vájárrá minősítve: 1955. január 1.

A balesetről a pécsi Kerületi Bányaműszaki Felügyelőség telefon útján értesült. Azonnal kiszállt a helyszínre és megtartotta a helyszíni vizsgálatot. 1962. március hó 21-én a gázkitöréses jelenség következtében kidobott készlet feltöltése után ismételt helyszíni szemlét tartott.

A baleset helye a Pécsi Szénbányászati Tröszt pécsbányatelepi üzemének Széchenyi-akna VIII. szint, IV. keresztvágattól keletre lévő 7-es telepi fejtés kihajtás alatt álló alsó új kijáró gurítója...

Március hó 21-ig a gázjelenség által kidobott készlet feltakarítása közben a gurító járóosztályában a vájvégén fejszét, csákányt, 2 db villamos lámpát, menekülő palackot, a szállító osztályban a töltőgarat felett turbó-lámpát és villanylámpát találtak. Az alapvágaton a kidobott készlet alatt feljáró létrát, 2 db borsapkat, 1 db villanylámpát és 2 db gumilábbelit találtak...

Sztanek János csapatvezető vájárt a mentés során az alapvágaton, arccal a talp felé, fejével a vájvég felé feküdve a szénkészlet alatt találták meg...

1962. március hó 21-ig a gázkitöréses jelenség következtében kidobott készlet feltakarítása során 50 csille, azaz 40 tonna szenet töltöttek fel. A megfigyelések és számítások alapján a felszabadult CH_4 mennyisége az 1 tonna kidobott szénmennyiségre számítva $99 \text{ m}^3/\text{tonnának}$ adódott...

Lapozgatjuk a bibliavastagságú, aranybetűkkel díszített, rojtos lapú brigádnaplót.

– Mikor volt a temetés?

– Március 20-án.

– Nem írnak róla...

– Nem...?

Rokolya a napló után nyúl, de aztán félúton megáll a keze.

– Az az igazság, hogy hetekig azt se tudtam, lesz-e brigád... Az volt a legfontosabb, hogy vissza tudjunk menni a munkahelyre, hogy még egyszer úgy tudjunk dolgozni, hogy ne gondoljunk közben semmire...

1962. április 2.

A gázkitöréses jelenség után egy ideig a munkahely leállt. Először az

alapvágaton 12 folyómétert hajtottunk ki, majd a gurítóhajítás következett. 10 folyóméter gurítót hajtottunk...

- Tehát féltek...
- Mit mondjak? Biztosan olyan is volt közöttünk, nem is egy. A legrosszabb azonban az volt, hogy nem tudtuk elhinni: volt, tegnap még itt izzadt, kiabált közöttünk, s aztán egyszer csak nincs...
- Ó volt a brigád első halottja?
- Igen.
- Aki sikereik szervezője, tulajdonképpeni motorja volt...
- Nem volt különösebben iskolázott gyerek, de mindent világosan látott, fel tudta fedni a dolgok közötti összefüggéseket; tárgyalóképessé volt, ahogy ma mondanák... Nagy hévvel, akarattal csinált mindent, amibe egyszer belekezdett... Azért lettünk szocialista brigád, mert ő így akarta - ez az igazság... Nem ellenünkre tette, de mit érdekelt ez a cím tizenöt évvel ezelőtt az emberek többségét? Megszervezte a munkát, jó kereseti lehetőségeket biztosított, s egyre több dicsőséget...
- Mit érzett, amikor azt mondták: Rokolya, te állsz a helyére?
- Voltam már csapatvezető; nyolc évvel korábban Széchenyi-aknán elsőként értem el a 40 méteres havi elővájási teljesítményt... De ez most más volt...
- Miért?
- Mert ez egy szocialista brigád volt, az elsőik közül való, a legjobbak egyike.
- Tehát Sztanek János nemcsak példakép volt, de egy kicsit versenytárs is...
- Azt hiszi?
- A naplóban olvasom: nem egészen egy hónappal a haláleset után Rokolya Sándor csapatvezető vájár felajánlást tesz a havi 100 méteres teljesítményszint elérésére...
- A feltárás ütemén múlt minden. És a brigád szempontjából is döntő volt, hogy új sikereket érjünk el. Megmozdult a lábunk alatt a talaj, gyanakodva figyeltük a vájvéget, a köveket - s egymást... A 100 méter elérése bizonyíték volt, beszédes bizonyíték...

*

Bejegyzések a brigádnaplóban.

1962. május 10.

A munkát a VIII. szinten, a 2. keleti segédvágattól nyugatra a 6. telepi alapvágaton végezzük. Napi négynegyedes munkarendben, rakodógéppel dolgozunk. Napi 4,8 folyómétert haladunk előre. A vájvég anyaga jó...

1962. május 14.

Kérjük az üzemvezetést, hogy valami megoldást keressen. Ne kelljen a robbantómesterekre 1-2 órát várni!

1962. június 2.

Május hónapban - 3500-as TH-biztosítással -, 100 folyómétert hajtott ki a brigád...!

- Ez volt Rokolya Sándor nagy napja?
- Valamennyien örültünk, elvégre nem volt kis dolog ez akkor, sőt

még ma sem az. Az igazi öröm azonban az volt, hogy végre ismét együtt voltunk a szó teljes értelmében... Hittünk egymás erejében, hozzáértésében, s szép lassan elkezdtünk felejtetni...

– Felejtetni?

– Nem Jancsira gondolok. A lehetőségre, hogy mi is úgy járhattunk volna, s bármikor úgy is járhatunk...

*

Helyszíni szemle jegyzőkönyv.

Részletek Glück Ferenc segédvájár vallomásából:

A baleset napján Dénes Antal harmadvezető aknász osztott be minket a délutános műszakban Sztanek János csapatához. A baleseti munkahely rendes beosztott munkahelyem volt. Itt meg kívánom jegyezni, hogy Sztanek János vájárral már nyolcadik éve dolgozom együtt. A munkahelyre érve mi a csapat tagjaival a velünk hozott élelmet fogyasztottuk el, mialatt Sztanek János felment a guritóba, hogy megszemlélje a munkahelyet. Röviddel utána mi is felmentünk a guritóba és megkezdtük a délelőtti harmad által még teljesen be nem ácsolt ácsolat támfájának beállítását... Ezután kezdte meg Sztanek János a légcsatorna oldalon az első mezőnek a kitörését... Ezen első mező beácsolása után én az alapvágaton foglalatostkodtam és készítettem a következő forrathoz szükséges faanyagot. Kb. 20 óra 10 perckor mentem fel ismét a guritóba... A fedőugrás feletti terelődeszkázatiig mentem és ott kezdtem meg a készlet letakarítását. Ekkor a vájvég közelében volt Sipos István és Sztanek János vájár. Sipos István vájár az ötödik tűzést végezte a vájvégen a járóosztály felőli oldalon, míg Sztanek János vájár a döntőosztály felőli oldalon az új vándorgerenda helye körül tartózkodott. Pár percre rá egyszer csak kiáltást hallottam: Meneküljünk! Ahogy hirtelen felnéztem, láttam, hogy mindketten menekülnek lefele. Ezután én is menekültem a guritón végig, majd a guritó aljánál egy pillanatra megálltam és visszaneéztem. Láttam, hogy Sztanek János vájár a fedőugrás alatt megállt, visszafordul és figyel a munkahelyet...

A mentéssel kapcsolatban még a következőket tudom elmondani: a mentők megérkezése után először a guritóban keresték Sztanek János vájárt, mivel ott látták utoljára, de mivel az utolsó méterekben az alapvágat közelében nem találtuk, megkezdtek az alapvágaton a készlet széthúzását. A készlet húzásánál jómagam is segédkeztem és ezen készlethúzásom közben akadt meg a kapám Sztanek János vájár hátában. Sztanek János vájár egész közel a talphoz, hason fekvő helyzetben fejjel az alapvágat vájvége felé feküdt...

*

– Sok kitüntetés van?

– Elég sok.

– A legmagasabb?

– Talán a „Szocialista Munkáért” Érdemérem.

– Azt mondják: Rokolya mindig mindent elért.

– A teljesítményekre gondol, vagy az elismerésre?

– Is-is.

– A munkában valóban sok mindent elértem. Amikor a bányába kerültem, vékony kis parasztyerek voltam. Egy azok közül, akik úgy érkeztek Pécsre, hogy fogalmuk se volt arról, mi vár majd rájuk. Alföldi vagyok, hol is láthattam volna bányát? De a munkától sohasem féltem... Láttam már az alföldi földeket? A sárga, homokos sziket? Aki azon nőtt fel, aki látta, hogyan küzd a mindennapi kenyérért az apja, az kerüljön bárhová is, megállja a helyét... Tehát azt mondom a kérdésre: nem féltem soha a munkától, nem kerestem a könnyebbit végén, így aztán a látszatja is megvolt. Ami pedig az elismerést illeti: miért ne kaptam volna ezt is, azt is? Pénzt is szépen kerestem mindig, ez is igaz.

– Szereti a pénzt?

– Ki nem szereti? De nem az a hónap jut a legtöbbit eszembe, amikor a legvastagabb volt a borítékom...

•

Bejegyzés a naplóba.

1964. október 19.

Az üzemi KISZ közreműködésével a Szovjetunióba utaztam. Ifjúsági csoportunk 32 tagú volt. Budapestről indultunk, a Ferihegyi repülőtérrel, IL-18-as géppel. Tiszta idő volt, szépen lehetett látni a földet. Moszkvában tíz tagú ifjúsági csoport várt minket, virágokkal, kedvesen. Moszkva nagyon nagy város. Hétmillió lakosa van, de állandóan 8 millió embert tartanak számon, mert mindennap legalább egymillió idegen tartózkodik a városban... Gyönyörűek a sugárutak! Van egy utca, ami 14 kilométer hosszú... Az első vasútvonalat 1861-ben építették; jelenleg 19 állomása van a városnak... Voltam a Kremlben. Láttam a kongresszusi palotát, ahol 6000 ülőhely van... És láttam Lenint! Valóban olyan, mint a képeken, ahogy elképzeltem... Tíz-húszezer ember áll sorban naponta a mauzóleum előtt... Látni akarják Lenint valamennyien, akik csak eljutnak Moszkvába... Lenin ismerős volt, szép, nyugodt, mint aki alszik...

Voltunk Leningrádban is. Megnéztük az Ermitážst, gyönyörű szobrok, festmények százait. Leningrád gyönyörű, nagyon tiszta város. A szovjet emberek sokat adnak a tisztaságra. Láttam olyant, hogy valaki eldobott egy csikket, s mások szóltak neki, hogy vegye fel...

•

– Szép otthona van.
– A feleségem érdeme.
– De nem túl nagy.
– Örültünk, hogy erre futotta. Kaptam én lakást a bányától, de elváltam, s a lakás persze maradt... Ami itt van, minden a feleségem érdeme...
– Ő is dolgozik?
– Szeretne.
– De?
– De egy bányászfeleség ezt nemigen teheti meg. Most már évek óta állandóan éjszakás vagyok. Hajnalban jövök, este megyek. Napközben persze szeretem, ha van valaki a házban, ha talállok valami kis meleget az asztalon, ha felébredek...

Rokolyáné a naphosszat egyedül lévő emberek örömével fogadja a vendéget. Metszett üveg poharak, lehetőfinom porcelán csészék, feldíszített szendvicsek az alpakka-tálcán. Egy percig se tétlen. Ha a férfiak körül nincs mit tennie, kézimunka után nyúl. Lobog a tűz a piros zománcú, üveg szemű olajkályhában, halkán szól a rádió. Melegség, csend, puhaság. A szőnyegen is szőnyeg. A virágok már nem férnek el a padlóra állított virágtartókon: az ajtó felett, közvetlenül a mennyezet alatt is öröközödek. A nagyméretű, díszkeretes festmények is az „igazi otthon” hangulatát árasztják.

Mekkora lehet ez a házrész? Ötven négyzetméter? Legfeljebb. Ezen az ötven négyzetméteren kell megtalálnia a munkából hazatérő férjnek mindent. Az otthon nem egyszerűen pihenőhely, a munkaerő újratermelésének színtere – kézzel fogható bizonyíték is. Bizonyíték, hogy nem hiábavaló a sok munka, a verejték. A lakásnak beszélnie kell – ez az asszonyok logikája. S ez a kis, öreg házban megbújó lakás, mely kívülről semmit sem mond, belülről mindent elmesél. A gyarapodás állomásait, a divatokat, az ízlés alakulását, az álmok milyenségét... Még a végtelen hosszú éjszakákról, a magány és aggodás ólomlábú óráiról is mesél. Kézimunka, csipke mindenütt. Hány millió hurok, hány millió öltés lehet itt e gyönyörű virágokba fonva? És mennyi rettegés...?

•

Helyszíni szemle jegyzőkönyv.

Pápai Péter csillás vallomásából:

... Én az alapvágaton tartózkodtam. A műszak vége felé járhatott már, midőn hallottam, hogy a guritóból kiáltanak: „Meneküljünk!” Ekkor felnéztem a guritoba és láttam, hogy a csapat három tagja menekült lefelé... Ekkor készletet még nem láttam jönni... Röviddel utána Sipos Ferenc vájár és Glück Ferenc segédvájár estek le az alapvágatra. Glück Ferenc elkiáltotta magát ismét, hogy meneküljünk. Én még kérdeztem: Miért? Ebben a pillanatban hatalmas roppanás volt, nagy szénpor keletkezett és nagy erővel jött a készlet a guritóból. Én elől szaladtam, közvetlen utánam Glück Ferenc segédvájár, majd végül Sipos István vájár. Menekülésünket két csille zárta el. Az oldalban lévő szerszámpad és a két tele csille közötti résen préseltük magunkat. Hogy hogy kerültem át a csilléken, pontosan nem is tudom, lehet, hogy Glück dobott át, mivel esetleg térdre estem... – A fejtés töltőgaratáig futottunk előre. Itt vettük észre, hogy Sztanek János vájár nincs velünk. Ekkor engem kiküldtek, hogy azonnal telefonáljak a mentőkért...

- Egy szokványkérdés: sohasem fél?
- Nem tudom, mi is lenne a helyes felelet erre... Az embernek bizony nemegyszer dobog a szíve, elszorul a torka, de hát ez az autóban, a forgalomban is megcsúszhat...
- Azt hallottam: Rokolyától már sokan megszöktek.
- Azok többségéből sohasem lett jó bányász.
- Kit nevez jó bányásznak?
- Hát azt semmiképpen, aki csak magával törődik. Szerintem a mi öt parancsolatunkból az első: törödj a társaddal.
- És a többi négy?
- Figyelj. Élj fegyvelmezetten. A biztosításnál ne sajnáld a verejtéket.

És végül: ne hidd, hogy ennek a szakmának a megtanulása a vajúrávizsgáló véget ér.

– Másfél évtizedig bányamentő volt.

– Talán életem legszebb emléke.

– Legszebb?

– Nem akarok és nem is tudok pontos számokat mondani, csak annyit: heteket töltöttem mentőkészülékben, ha mindent összeadnánk. Tucatnyi életmentésben vettem részt. Fekszünk a vaságyon, hallgatjuk a rádiót, viccelődünk, ugratjuk egymást, vagy éppen forgatjuk az ördög bibliáját, s akkor egyszer csak megszólal a csengő... S mi rohanunk, vállunkon a dögnehez készülékkel, semmit se szólva, semmit se kérdezve, fel se vetve a lehetőséget, baj érhet. Miért pont én menjek oda...? – ezt a kérdést én még nem hallottam mentős szájból, pedig voltunk már omlásban, gázban, tűzben... Lehet, hogy Sztanek Jancsi azért jelent nekünk olyan sokat, mert ő is mentős volt, az apja is, aki szintén a bányában pusztult el, tizenhárom évvel a fia előtt, mentés közben...

– Rokolya Sándor is megsérült, bevetés közben...

– Elakadt a készülékem hevedere, rázuhanтам a gerincemre... Hónapokig nem tudták, mi lesz velem... Egyet állítottak csak határozottan az orvosok: ez az ember nem száll le többet...

*

Szemelvények a brigádnaplóból.

„A brigád a VII. szinten az 1-es alapvágatot hajtotta. 3500-as TH-biztosítással. Meddőben haladtunk. Ez nagyon nagy nehézségek elé állította a csapatot, mert nagyon rosszak voltak a fúrógépek: minden műszakban ki kellett hozni a gépeket, mert egyáltalán nem lehetett velük dolgozni. Volt olyan műszak, amikor csak 20 lyukat tudtunk lefúrni. Ezek a kiesések rányomták bélyegüket a teljesítményekre. A gurító egyébként elég szép, szénben van, jó teljesítményeket lehetne elérni, de kaptunk egy fedügrást és a szén megfolyt...”

„Brigádértekezletet tartottunk, melynek keretében sok szó esett az ázsiai népekkel való szolidaritásról. Brigádunk minden tagja vásárolt szolidaritási bélyeget. A KISZ-tagok még külön is hozzájárultak a szolidaritási alaphoz.”

A brigádértekezlet jegyzőkönyvéből:

Szollár Sándor: Az üzemvezetőség nincs megelégedve a csapattal, de mi sem lehetünk elégedettek az utóbbi hónapok teljesítményével. A legnagyobb problémák az 1-es gurító hajtásánál voltak. Igaz, nagyban rontotta a teljesítményt, hogy le kellett adnia a csapatnak a fúrógépeket, s most, amikor ismét kellett, rossz gépeket kapott. De egyébként se ment úgy, ahogy kellene. A vajúró is megfolyt, s ez két napra mindent visszavetett...

Késmárki Pál: Én folytattam meg a gurítót, de olyan rendkívül nagy nyomást kapott a vajúró, hogy kénytelen voltam menekülni...

Lang Pál: Problémák vannak a csapat akaratával is, amellett, hogy ténylegesen kedvezőtlenek a körülmények...

Györi József: Rosszak a fúrógépek és a réselőkből sincs meg a nyomás...

Bondor István: Az anyagellátás is rossz. Napok óta nincs elegendő deszka.

Szollár Sándor: *Bejelentem, hogy ismét levelet írtunk a szovjet elvtársaknak és meghívtuk őket május 1-re...*

Más.

„A brigád vállalja, hogy a technológiai utasítások maximális betartása mellett 103 százalékra teljesíti éves tervét. A brigád a meszesi óvodával kötött szerződését meghosszabbítja... Vállalja továbbá, hogy az év folyamán 250 óra társadalmi munkát végez...”

Kisméretű amatőrkép valahonnan a napló közepéről.

„A fényképen látható munkatársak ez évben sikeresen befejezték az általános iskola nyolcadik osztályát: Rokolya Sándor, Granyák Mihály, Szabó József és Szakály Géza.”

„A brigád az első félévben a meszesi óvodánál dolgozott társadalmi munkában. Kijavítottuk a kerítést, parkosítottunk. A teljesített órák száma: 157.”

„Sajnálatos esemény történt: a brigád egyik legjobb vájára megsérült, név szerint Granyák Mihály vájár. Munka közben egy nagy darab kő kigurult a lerobbantott készletből és Granyák Mihály jobb lábát törte... A brigád tagjai nem feledkeztek meg róla: rendszeresen látogatják. Úgy gondoljuk, ilyen alkalommal lehet igazán érezni, mit jelent szocialista brigádban dolgozni...”

„A június havi értékelés alapján brigádunk eredményeivel 65 pontot szerzett, s ezzel a versenyben első helyezést ért el. Elnyerte a Pécsbányaüzem legjobb előkészítő szocialista brigádja címet.”

- Ez meglehetősen régen volt...
- Ha jól emlékszem, 1971-ben.
- Az aranykoszorút sem mostanában kapták...
- Igaz.
- Tehát lehetnek egy szocialista brigád életében hullámvölgyek is...
- Hullámvölgyek?

Rokolya Sándor arcán alig észrevehető rándulás fut át; talán egy engedetlen idegszál, talán egy emlék... Talán az újságcikkek jutottak eszébe, talán a veszekedések, melyek – ha ritkán is beszélnek erről – úgy kísérik a brigád útját, mint a kilométerkövek. A Sztanek-brigád sohasem volt gondok nélkül. Nem volt olyan év, még a legragyogóbb sem, amikor ne forrtak volna fel egyszer-kétszer a kedélyek. Gyakran egészen kis dolgokon, néhány tíz forintot kaptak össze, máskor azon, miért éppen ők kapják mindig a legrosszabb helyeket...

Akik a hegyeket mozgatják... – ez egy riportsorozat címe, mely a Sztanek-brigádról, s személy szerint Rokolyáról szólt. Lehet, hogy ez jutott eszébe? Az ötödik riport címe ez volt: *Hullámvölgyben*. Akkor ezt a hullámvölgyet egy nem túl veszélyes kézsérülés, bizonyos mennyiségű lappangó metán, s a meglehetősen nagy közetnyomás okozta. Gyakorlatilag pedig 98–100 százalékos teljesítményt jelentett. Akkor ez volt a hullámvölgy, s a kivezető út: az üzem legjobb brigádjának, a híres Kerekes-csapatnak, a versenyre hívása... Az új, minden eddiginél nagyobb feladat háttérbe szorította a nehézségeket, új erőt adott...

A riporter természetesen ujjongott a lelkesedéstől.

„Hát ilyen emberek vannak odalent! Ők és a többi ezrek birkóznak a hegy belsejébe zárt veszedelmes erőkkel, és ha néha megsebesülnek is, mindig győznek...”

A „győztes” most repedezett körmeit nézi, tüdeje sípol.

– Az a baj, hogy szép lassan elfogynak a régiek...

– Elmennek?

– Amióta Jancsi meghalt, legalább ötvenen dolgoztak a csapaton... Volt, aki meg se szokott, volt, aki szeretett minket, de egy napon mégis elköszönt...

– Mert?

– Bányásznak lenni nem sikk...

– Ilyen egyszerű lenne...?

– Tudom, hogy nem. A pénzzel is baj van, a munkakörülményekkel is; az is igaz, hogy egy-egy baleset után megtorpannak az emberek, s persze az is kétségtelen tény, hogy ma már nem gond munkát találni... Ha nem bányász lennék, hanem, mondjuk közgazdász, akár azt is mondhatnám: fejlettségünk bizonyítéka, a megváltozott élet jele, hogy egyre kevesebben kíváncsiak a föld alá...

– Energiaválság, a bányászat rehabilitációja... Érezhető-e ez a munkahelyeken, odalent?

– Az értekezleteken, gyűléseken – igen. Talán már a borítékon is. A munkahelyekre azonban csigalassúsággal jutnak el a dolgok... Egy évtized gondjait kellene máról holnapra enyhíteni. Előregedtek a gépek. A könnyen elérhető szén elfogyott. A csirkecombról lerágtuk a húst... Sok a beteg... Sokmindentől el is szoktunk. A gázkitörés például ma sokszorta félelmetesebb lehetőség, mint egy évtizede volt, hisz a gazdaságosság fokozása érdekében évekig dolgoztunk a felszínhez viszonylag közel... Most megint meggyünk a mélységek felé, de olyan vágár, aki ért a kőzet „szavából”, aki tudja, mikor kell kiáltania: Meneküljünk! – egyre kevesebb van...

– Tehát nemcsak a csapat van „hullámvölgyben”...

– Tíz ember közül nyolcnak így szól a tüdeje... Hamar elfáradunk, pedig minden leszálláskor arról beszélünk: ma majd minden rendben lesz, meggyünk előre szépen, ahogyan várják tőlünk, ahogyan kell...

– A szocialista brigád nemcsak métereket, tonnákat jelent...

– Közösségi életet is, persze. De a bányászember még ma is szinte mindent a teljesítményen át néz. Ha megvan a méter, ha haladunk rendesen, van pénz, van tekintély, rendesen fogadják a köszönésünket, szépen szólnak, ha kérdezzük, s ha így van, akkor könnyebb „közösségi életet élni”, színházba menni, családi estet szervezni... Egyébként szinte mindenki tanul valamit, az egész brigád immár évek óta részt vesz a politikai oktatásban, a mozgalom három követelménye közül azonban az első kétségtelenül döntő módon befolyásolja a többit...

– A legutóbbi családi est, úgy hírlík, gyengén sikerült.

– Kevesen voltak, ez tény.

– Ön sem volt ott.

– Betegség miatt.

Nézzük egymást, kicsit szomorúan.

A test erősnek mutatja magát, a vállak vaskosak. A nehéz öklök apró rándulásai azonban jelzik a lassú, megállapíthatatlan változásokat. Ugyanaz a tüdő, ugyanaz a hát...? Rokolya szóáért megy, híg fröccsöt csinál. A

kályhában lobog a láng. – Jó itt. Csend van. Tisztaság. S a tudat, hogy itt mindenért keményen dolgoztak, minden bútordarabot, minden nippet szívós munka szült, még azt is széppé teszi, ami másutt talán nem is olyan szép...

*

Régen láttuk egymást.

Őszi eső szemerkél, gyöngyszemek futnak az előszoba üvegfalán.

Rokolya fröccsöt csinál saját termésű borából, s miközben arról mesél, milyen volt az idei szüret, egyszercsak azt mondja:

– Voltam a főmérnöknel....

– Baj van? – kérdezem önkéntelenül, mert tudom, mi a véleménye az irodákról...

– Új munkahelyet kértünk, olyan munkaterületet, ahol normális a lég-csillátás, friss a levegő, mert ez a legfontosabb a munkaidő teljes kihasználása szempontjából... Elég nagy bajban van az üzem, megint a feltáráson, illetve előkészítésen múlik minden... Megmondtam őszintén: ha meleg, fáradt, nedves levegő jön, a szilikózisos tüdő elnehezedik, s előbb-utóbb olyan nehéz lesz, mint a liszteszsák... Sokat beszélgettünk erről a fiúkkal. Mind azt mondták: csak lenne végre rendes munkahelyünk...

Csend lesz; Rokolya szelíd nyugalommal néz az arcomba.

– A főmérnök mit mondott?

– Igazat adott; új munkahelyet kapunk.

– És akkor?

– Akkor a munkaszervezésen is változtatunk kicsit...

Hálódiaagramos szervezés, párhuzamos munkafolyamatok, nagyerejű robbantás...

Bólintok, természetes mozdulattal, mint aki mindent ért és az első perctől tudta, hogy e hosszúra sikerült beszélgetéssorozat keretében elhangzik majd ez is. Rokolya közben ceruzát fog, papírt, s mutatja, mi kell ahhoz, hogy tovább növekedjék az előrehaladási sebesség, ami végül is a legfontosabb mutató...

Míg vers a vers

*Neki nincsenek válságai, ő
emelkedik, mint a talajvíz,
térképek távolodnak, ő
föltolul faladra vitorlaként,
beszippan zavaros városaiba, mutat
fél verebet, fél házat, fél életet:
ez a mindenség! imaszönyeget
csúsztat eléd, hogy leboruljál. Ő
szégyentelenül nagy lesz, mert megöregszik,
nagy öregekkel billiárdozik
hullócsillagokat idéző kaszinókban,
megnevezi a fűvet, a hegyet,
a forradalmat, választottait,
és hiszik majd, hogy az a nevük.
Öreg országa csecsebecséivel
ráburjάνzik erre a napra,
buta avartűzekre rávizek,
lélegzik és azt mondja: ez a szél,
magyaráz: íme a Bünbeesés,
íme Mohács, Doberdó, Sztálingrád,
íme a szívem bal kamrája, ebből
zúg ki a nekrológ, mindent tudok
rólad, rólatok, mindenkiről,
mindig, mindenütt, mindörökké,
mert túléllek, túléllek, túléllek!*

*Littben le-föl, belül is égboltosan
nap lehetnék, fölmelegíteném,
hold lehetnék, álomba hűteném,
felhő lennék, meg is megáztatnám,
széllé válnék, akkor megszáritnám,
versként végül sütnék a szemébe,
míg vers a vers, ameddig túlélne.*

Föl a hithez

*Megint a levelek halála,
az esővel kopogtatott igazolás,
kődbe térített nappalok
véres karamboljai, árulásai,
megint a csizmákba parancsolt
virágok: női lábak
iránytűi a képzelet léggömbje felé,
föl, föl ebből a talpig érő
homályból, föl a hithez,
hogyan alatta, mögötte, belül,
hogyan azon túl még valami
cérnaszál, igen, igen,
megint a szombat esti fények
diktatúráját vágyó tüntetések,
hogyan másnap talán,
hogyan rend lesz,
hogyan az utolsó vonattal valaki
megérkezik, érdemes
odafeküdni az asszonyok mellé,
megint elszámolatlan forradalmaim
bizsergése a krizantém alól,
a másik síkból föltüremelő
merőlegesek piros tárcsái: megállj!
megint a lecsavart múzeumi
petróleumlámpák,
a lecsavart szeretet,
megint jogom van, hogy hálás legyek
mindenért, amiről nincs igazolás,
csak jó közérzet emléke,
semmi más.*

Örökké vonul

*Akinek azt mondják: szabad vagy,
s hiszi vagy nem, végül elindul,
s túl a hit apró lépésein
megzissen, mert tarkója lőlap,
az már örökké vonul bennem
minden másnap újág ellen.*

CSÜRÖS MIKLÓS

AZ ÉRKEZÉS DRÁMÁJA

BERTÓK LÁSZLÓ: VILLANYVILÁGÍTOTT FÁK JAJCÉBAN

Csontváry K. T. képére

Az ember végül útrakel
és eljut eljut Boszniába
általában alkonyodik
általában már ég a lámpa
5 a Nagy Fekete Kutya háttal
még eljátszik kicsit a házzal
mögötte még mindent lehet
hát belecsobog a folyóba
számara farkát megszorítja
10 ordítsa el megérkezett –
a Kutya mögött sikló népek
megrőkönyödve visszaneznek
fölmutatják a csecsemőt
és érzi a víz elfolyik
15 ez itt a se-nappal-se-éjjel
megnézi a csacsin a nőt
és nem tudja mihez kezdjen
mihez kezdjen a két kezével
se-folyó-se-út félhomályban
20 ha szólni nincsen ereje
ha meg kellett érkeznie
ha se csónak se gyereke
csak ez a lány itt a csacsin
aki majd utáruik úszik
25 ha már eleget tündökölt
villanyfényben között mögött
mikor minden valószínűtlen
még innen de már odaát
és semmi sincs az útikönyvben
30 arról hogy Jajcéban a fák
hogy fák mögött a Nagy Kutyát
hogy cölöppé kell merevedni
ha elért elért Boszniába.

Közvetlen élettélmény vagy művelődési ihlet, spontán fölfakadó vagy évfordulóra készült, jubiláló költemény? – a kérdés meddőségére az utóbbi évek magyar lírájában Bertók László Csontváry-verse az egyik legcsattanósabb bizonyíték. Közismert festményről szól, de egy élet keserű tapasztalatát, megszenvedett igazságát vetíti rá, hogy aztán kiolvashassa belőle, ikonográfiát mimel, de mint tükörbe néz a jó hetven éve (1903) keletkezett alkotásra, egy mai sors történetét és képletét nyomozza. Nem mintha önkényes lenne a választás, pusztá ürügy az interpretált mű; az átmenetiség, az otthontalanság modern élettérzése nem az azonos című festmény valódi természete, tulajdonságai ellenére, hanem azok némelyikét kibontva és erősítve válhat az értel-

mezés alapjává. Maga a képzőművészeti téma Csontvárynak a felemás fény- és színviszonyok iránti érdeklődésére vall: még megvilágítja a táj részleteit a lenyugvó nap, de már szükség van a gömbbúrából áradó mesterséges fényre; kapóra jönnek Bertóknak az emberi alakok bizonytalan funkciói, sejtelmes viszonylatai, hogy erőszakolás nélkül költsön hozzájuk szűzsét, fiktív, de a képi motívumokkal nem ellenkező történetet; a művészeti irodalom is kiemeli „az út és a víz mítikus egységbe” olvadását, egyáltalán: természetűség és tűnékeny álomszerűség egymást átható jelenlétét a kompozíción. Egybevág Csontváry szemléletével a versnek az a szerkezeti fogása, hogy az érkező ember, az utas szemén át láttatja a világ elébe táruló szeletét: „Csontváry korai (és legtöbb) képénél az előtér megnő, az *út-motívum* állandó hangsúlyt kap – olvassuk egy finom és meggyőző elemzésben. – Csontváry szeme úgy látja a tájat, a természetet, mint az *idegen vándor*”, ellentétben a vele olykor párhuzamba állított Breughellel, akinek „látása otthonos, édestestvér azokéval, akiket megjelenít, világuk és látásuk közös”. Kevésbé közvetlenül vonatkozik a versre, bár a költő vonzódását és választását mindenképpen jellemzi, hogy Csontváry pályáján is az átmenet, a köztes állapot dokumentumaként tartják számon a jajcei tájképeket: talán az ideiglenesség közös élménye révén, Bertókot az a korai Csontváry búvóli el, aki – a felkészülés korszakán túl, a legérettebb műveken innen – „a nagy monumentális feladatra még gyengének” érzi magát.

A rokonító mozzanatoknál mégis perdöntőbb a változtatás, a transzformáció szelleme és módszere, a rejtélyes eljárás, amely a vizualitás szférájából a nyelvi művészetébe s a századelő világából napjaink aktualitásába emeli át a klasszikusnak számító festményt. Mindenekelőtt a művészeti ágak Lessingtől Ingardenig többször találoan kifejtett különbözősége érvényesül: a képen ábrázolt tárgyak konkrét, érzéki szemléletességével szemben a vers abban a sajátos kettős jelentésben beszél „az ember”-ről (vagy később a táj részleteiről), amely absztraktabb lévén, az individuumon kívül a nemet, a genus-t is magában foglalja. Az elvonatkoztatás fokán túl a kétféle ágazat időbelisége is divergál, amint ezt mindjárt az intonáció érzékelteti: nemcsak a súlyos időhatározószó („végül”), hanem az „útrakel” és „eljut” igék sorrendje is aláhúzza, hogy a kép mozzanatnyi vagy szimultán alakzata a versben folyamattá, „cselekménnyé” szerveződik, tárgya és szerkezete az időben bontakozik ki. De a hangulat, a művet burkoló atmoszféra másfélesége is szembetűnő. Csontvárynál az érkezés áhitatot szuggerál, a célhoz jutás szakrális-ünnepi érzését, netán előleget a végső hazatérésnek az ünnepéből, amelyről egyik versében így ír: „Az ember elérkezik egy bizonyos határhoz / jobbról eltávolodott, balról megállott, / a középut nyitva volt mindenkinek, / az vitt az egyenes isteni összeköttetéshez” ... Bertók érkezés-élménye evilági s az öngyötrő ironia jegyében áll; a Bosznia szó – nem földrajzi fogalma, hanem hanganyaga – brutálisan lokalizálja ezt az élményt, félreérthetlenné téve, hogy a szöveggörnyezet választékossága csalódást leplez, csüggesztően nevelésnek mutatja az arányt várakozás és valóság között.

Csak ez után az inspiráló művel szembeni szuverenitást kiemelő nyitány után időz el a vers a kép némely motívumain, mintegy a baloldalon álló férfi tekintetét, cselekedeteit és reflexióit követve, anélkül, hogy a lírai alany beleolvadna a grammatikaiba, maradéktalanul eggyé válnék vele. A szabad függő beszéd közegében járunk, ahol a szerzői kommentár és az ábrázolt figura tudattartalma újra meg újra összetalálkozik, majd szétrebben, s a nézőpont emez alig észrevehető változtatása finom lebegést, visszatartott ambivalenciát lop a sorok közé. Mert nyilván „az ember” észleli, hogy alkonyodik, ég a lámpa, a Kutya – a látóteret lezáró sötét hegyvonulat metaforikus megfelelője – eljátszik a házzal; de a határozó- és módosítószók (a szkeptikusan intellektuális „általában”, az először a 4. és 6. sorban szembeállított, az időviszonyok kiismerhetetlenségét sejtető „már” és „még”) egy magasabb álláspontot elfoglaló narrátor jelenlétét is kitüntetik. Vagy inkább a lírai Én kettéválásáról kellene beszélni, átélő és értelmező, szenvedő és szemlélő attitűd közötti vibrálásról? A „mögötte még mindent lehet” sor csak a „még” szócskában lappangó csendes fenyegetéssel jelzi az utas vélekedésének illuzórikusságát, a következő három viszont objektív szerzői közlésből („hát beleszobog a folyóba”) hajlik vissza „az em-

ber" szándékát félig-meddig belülről föltáró, indirekt stilushoz. Ebben a fázisban a Nagy Fekete Kutya játékosságában is fenyegető képze, meg az örömkifejezés nemcsak bárdolatlanságról, de tehetetlenségről is árulkodó módja („szamara farkát megszorítja / ordítsa el megérkezett”) tartalmaz valami baljósan groteszk utalást, de a korlátozott tudat derülését még nem török át a válság előjelei, a csend, amely a jövővényt fogadja, s amelyet éppen az általa előidézett zörejek durvasága emel ki (lásd a „belecsobog” és az „ordítsa el” kakofon hangfestését), még áthatolhatónak látszik.

A tizedik sor után gondolatjel figyelmeztet, hogy a lelki történetben új szakasz, a versben új szerkezeti egység következik. A fordulatot mozgás: az addig hallgatásával, megállapodottságával, közönyével tüntető tájból kiváló apró emberi gesztus indítja el. A képen csónakban „sikló népek” (ez a nyelvjárási ízű fordulat egyaránt utalhat a Csontvárynál népviseletben ábrázolt alakok vagy a frissen érkezett „homo viator” társadalmi hovatartozására) nem is ellenséges, csak hőkent és az otthon nyugalma, az idegentől ösztönösen féltő mozdulata, ahogyan „megrökönyödve viszszeresznek / fölmutatják a csecsemőt”, minden latens kétséget kérlelhetetlenül a felszínre hoz, minden elfojtott gátlást és kisebbségi érzést fölerősítve a tudatba lök. Bertók remekel a szellem kifosztódását, az evidenciák megrendülésének sorozatát ábrázolva; nem állapotot fest, hanem folyamatként mutatja be egy kirekesztett lélek összeomlását, mindvégig éreztetve, sőt climaxig fokozva a rombolódás dinamikáját.

Sorra megcáfolódik, visszajára fordul minden, korábban naiv bizonyossággal elfogadott érzéklet és hiedelem, a pozitív meghatározások helyét erőszakos tagadások foglalják el. Tér és idő megjelölhető koordinátái mint ködben tűnnek el a „se-nappal-se-éjjel” meg a „se-folyó-se-út” félhomályban; távolodást jelentő beferezett igék (elfolyik, utánuk úszik), tagadó- vagy fosztóképzős szavak áradata dobent rá a kiürülés megállíthatatlanságára; a megérkezés felemás örömet is elveszi a determináltság megalázó tudata: „meg kellett érkeznie”. A jelen idejű hiányt („se csónak se gyereke”), amely olyan kiáltó ellentétben van a helybeli „népek” magától értetődő birtokonbeliiségével, a csacsin ülő lány elvesztésének rosszkedvű prognózisa tetézi. Közben mintha továbbra is a szerzői narráció meg a középpontba állított zsáner-alak szólama között indázna a szöveg, az egyes szám harmadik személyű alany (pl. „és érzi”) a külső elbeszélő aspektusából vezethető le, a közelre mutató helyhatározó-szokat tartalmazó mondatokat azonban („ez itt a se-nappal-se-éjjel”, „csak ez a lány itt a csacsin”) az utazó mormolhatja maga elé, s meglehet, ugyancsak ő általánosítja az előbbi egyedi ítéletekből kibontakozó tanulságot: „minden valószínűtlen / még innen de már odaát”. A következő sorok az útikönyvvel kapcsolatos utolsó remény szétfoslását is a megrendült tudat dadogó, félbehagyott mondataival közvetítik („hogya Jajcában a fák / hogya fák mögött a Nagy Kutya”) – de ezután a megtört, elfúló hang után váratlanul tisztán artikulált, az eddigi tagadásokat a törvény állító nyelvére fordító, a ráeszmélés luciditását megint inkább a szerző nézőpontjából láttató záradék következik: „hogya cölöppé kell merevedni / ha elért elért Boszniába”. A cölöppé merevedés metaforája lehet a festmény sugallata, mintha a számmal érzézőknek a mögöttük lévő oszlopok rendjébe kel-lene besorolniuk; mindenesetre a helyzet és a lélektan korábbi „realizmusa” itt, a bűntetés mozzanatánál szürrealitásba, a mesék vagy mítoszok borzalmas fantasztikumával rokon, jelképszerű ábrázolásba csap át, e jellegváltozással is kiemelve, hogy határátlépés történt: az élet birodalmából a haláléba, az út – minden utak – végére értünk. A beferezés egyúttal a nyitó sorpárra utaló parallelizmusával (vö. „és eljut eljut Boszniába” és „ha elért elért Boszniába”) zárja a kört, újra nyomatékosítja, hogy annak az összeomlásnak, amelyet a vers ábrázol, a valahová eljutás, a valamit elérés, a kívülről eredményesnek látszó mozgás a feltétele. Bertók a feltörekvés visszafogásáról, a kiemelkedés, sőt általában az egzisztálás határaitól, az „eddig és ne tovább” béklyózó determinizmusáról mondja el átgondolt és megszenvedett véleményét; az élményt, hogy fölébe kerekedjék, a parabolák tiszta képlet-szerűségével szeretné kifejezni (ehhez keres fogódzót a Csontváry-festmény meré-

szen átértelmezett motívumaiban), de oly közel érzi magához a példázat hőjét, oly szenvedélyesen érdekeltnek mutatkozik sorsában, hogy a törvény keresésének tárgyilagosságával újra meg újra elvegyíti az izgatott lélek keserű, gúnyos vagy fájdalmas liraiságát.

Az izgalmasan váltakozó, a teljes valót hol a szenvedő szubjektivitás, hol a higgadtan emelkedett objektivitás szempontjából kutató szemléletet nemcsak a képlekeny előadásmódban, a lírai Én meg a vers tárgyi világához tartozó személyiség fél-azonosságából, fél-különbözéséből eredő fénytörésben vehetjük szemügyre, róla vall, benne találkozik a grammatikai-stilisztikai alakzat megannyi más komponense is. A kiegyenlített erők miatt a felszínen kevésbé látványos, valójában azonban megfeszített belső küzdelemben fonódnak össze a szintaktikai szerkezet ellentétes tendenciái, folyamatosság és szakaszosság, össze- és széttartás erővonalai. A vers egyetlen többszörösen összetett mondatból áll, amit az egyébként interpunkció nélküli szöveg (nem számítva az említett gondolatjelet) a lehető legtakarékosabban, az első szó nagy kezdőbetűs írásával és az egyedül az utolsó után kitett ponttal érzékeltet. Növeli a koherenciát, hogy az első sor (egyben az első tagmondat) alanyához, megszakításokkal ugyan, de új állítmányok csatlakoznak, tehát „az ember” egy sor kapcsolatos mellérendelői mondat között fúzi szorosra a viszonyt. Közülök a nyomatékossabbakat az anaforikusan visszatérő és kötőszó vezeti be: „és eljut”, „és érzi”, „és nem tudja”, s ide kívánczik, bár csak az előismétlés okán, az „és semmi sincs” kezdetű mondat is. A mondatkezdő vagy -összefűző és halmozása archaikus-epikai, biblikus ízt ad a versnek, amit csak fokoz némely alárendelt mondatoknak hasonlóképpen az anaforikus kötőszóismétléssel erősített parallelizmusa: „ha szólni nincsen ereje / ha meg kellett érkeznie / ha se csónak se gyereke”, majd más grammatikai függésben, halkuló-távolodó visszaütesként az előbbi sorokra: „ha már eleget tündökölt” és „ha elért Boszniába”.

Az egy tömbből faragott szöveg ismérve az ismétléses jelleg, a motívumokra vissza-visszatérő, fúgaszerű szerkesztés; remek példatárat lehetne összeállítani a versből az ismétlés és halmozás változataira, árnyalataira. Egy-egy szó azonos mondatban konfigurációban való visszatérése („általában alkonyodik / általában már ég a lámpa”) a véglegesség rezignációját árasztja; ha a kettőzés valamely bővítmény hozzátoldásával történik („eljut eljut Boszniába”, „mihez kezdjen mihez kezdjen a két kezével”, „hogy Jajcéban a fák / hogy fák mögött a Nagy Kutját”), akkor a nyomatékosított jelentés terjedelme csökken, de intenzitása, mint a lencsével összegyűjtött napsugáré, többszöröse nő; a szóalkotás egyedi leleményét, a tagadósóból és főnévből összeragasztott névszó képzését emeli – a versen belül – törvényerőre a „se-nappal-se-éjjel” és a „se-folyó-se-út” közötti parallelizmus, amely tér és idő meghatározhatatlanságát sugallva a megfelelő határozószók: *még, már, itt, innen, odaát* ugyancsak ismétlésektől sűrített szinonim és antonim füzéreivel is rejtett összefüggést tart. A rokon- és ellentétes jelentésű fordulatok egymást keresztező sávokat alkotnak. Az utazás fogalmával kapcsolatos igék közül a magában árválkodó „útrakel” valósággal kiszorul, súlyát veszti az érkezés nyelvtani és jelentésbeli variációi („eljut eljut”, „megérkezett”, „meg kellett érkeznie”, „elért elért”) mellett; a negatív fokozás iskolapéldája, ahogyan a „minden” általános névmás egy módosított iteráció közbeiktatásával ellentétbe, a „semmibe” siklik át: „mögötte még mindent lehet” – „minden valószínűtlen” – „és semmi sincs”. Más motívumok variált ismétlése tagadósó nélkül jeleníti meg a kifosztódás metamorfózisát; elég itt a csacsi és a rajta ülő nő alakjára utalni, az elidegenedés folyamatának arra a robusztus tárgyiasságában is finom rajzára, amely az összetartozás primitív, kézzel fogható jelétől („szamara farkát megszorítja”) a személytelen, a birtoklás öntudatától megfosztott szemlélődésen át („megnézi a csacsin a nőt”) a magányra döbbenés pillanatáig („csak ez a lány itt a csacsin / aki majd utánuk úszik”) követi az utas lélekállapotait. Mindez nemcsak a kompozíció belső rendjének, a szó- és szerkezetismétlés expresszivitásának, a fúgatechnika funkcionális alkalmazásának jele, de egy nagyvonalú szintézisre törő, mellérendeléshez vonzó, parallelizmusokban gondolkodó, gyökerében népi szemlélet formaalkotó jelenlétéé is.

A természetes egyszerűség, a párhuzamosság és variabilitás igényével azonban szembeszegül az a szükséglet, amely a tárgy teljes bonyolultságában való megragadására sarkall: belülről is megmutatni az „érkezés” drámáját, titkos összefüggéseit is föltárni a csak látszatra könnyen áttekinthető jelenetnek. Az és-ek pillérei fölött ívelő mondat váratlan elágazásai, merész kanyarai mintha egy elfojthatatlan nyugtalanság szeizmográf-vonalai lennének. Előbb a mellérendelő kapcsolatos mondatok szubjektumának váltakozása (vagy személytelenségük) kölcsönöz ugráló, staccato jelleget a diktációnak; a 13. sorig csupán egy helyütt fordul elő (kettős: célhatározói, majd tárgyi) alárendelő szerkezet: „szamara farkát megszorítja / ordítsa el megérkezett”, mintegy előkészítve az „és érzi” kezdetű folytatás bonyolultabb mondatfűzését, az érzést, tudást jelentő igéktől függő tárgyi s a nekik alárendelt, de tovább ágazó feltételes-időhatározói mellékmondatok sűrűbb szövevényét. E bonyolult struktúrákban a korábban tárgyalt kötőszó-halmozás ellentéte: az aszindeton stiláris hatása is szembeűnő („és érzi a víz elfolyik”, „és nem tudja mihez kezdjen” stb.), folyamatosság helyett az aprózás, összefüggések érzékeltetése helyett elhomályosításuk célzata jegyében. A szintaktikai viszonyok bonyolódása az utas labirintusélményének, kiútalanságának grammatikai aláfestése; egy-egy tagmondat rugalmas kétértelműsége többféle nyelvtani kapcsolást is megenged: azt, hogy „ez itt a se-nappal-se-éjjel”, tekinthetjük az „és érzi” főmondat egyenrangú párjának, de alárendelt tárgyi mellékmondatának is, a 26–28. sor határozóhalmozása, középtűt egy időhatározói mellékmondat, egyaránt elfogadható a sokszorosítva alárendelt „ha már eleget tündökölt” – mint relatív főmondat – tartozékaul, de a „mihez kezdjen a két kezével” indítású mondat függelékeül is. Ez a bizonytalanító tendencia odáig fokozódik, hogy Bertók névutókat – tehát per definitionem szerkezetalkotó szófajokat – használ névszó nélkül („között mögött”), vagy éppen a mondat főrészeit harapja el drámai többértelműséggel („hogy Jajcéban a fák / hogy fák mögött a Nagy Kutyát”). Az elhallgatás, az aposiopesis e válfaját a szabad függő beszéd megnyilatkozásaként értelmeztük, s meg is kell különböztetni a nálunk Tandori Dezső meghonosította, a tartalmi összefüggések helyére viszonyjelölő végződéseket állító versmondattani ötlet kultuszától: Bertók expresszív célzattal, a drámai monológhoz illő indulati és nyelvi magasfeszültség érzékeltetésére szakítja félbe – inkább hőse, mint a maga – szavait, nála a nyelvtani szabadosság az indulat, a tiltakozás, a rendet követelő ösztön kiáltással erősödése, s nem az idegenné vált viszonyok formális-nyelvi utánzása.

A jambikus metrikai keretben nyolc és kilenc szótagos sorok váltakoznak, látzólag szeszélyesen, nagyjából mégis arányosan (18 nyolcasra 15 kilences jut). Kötöttségnek és licenciának, a várakozást igazoló és a tőle eltérő mozzanatnak ez a dialektikája, akárcsak a nyugat-európai sorfajok gyakori átjátszása jól ütemezhető hangsúlyos képletekre – természetesen mindkettő közkincsnek számít Ady és József Attila utáni verselésünkben – mesterkéletlenül harmonizál a tárgyi-stilisztikai elemek áttűnő, színjátész jellegével, sejtelmes ambivalenciájával. A többnyire felező nyolcasként is ritmizálható jambikus dimeter („általában alkonyodik”, „ordítsa el megérkezett”), egy-egy kedvező szótageloszlású kilences („megrökönyödve visszanéznek”) s néhány harmadoló szakaszolásra kínálkozó sor („ez itt a se-nappal-se-éjjel”, „aki majd utánuk úszik”) enged meg leginkább magyaros forma-sejtelmeket, míg másutt a hangsúlyelosztás is a jambus tisztább érvényesítését célozza, az ütem lüktetője a jambus hosszú szótagjára esik („a Nagy Fekete Kutya háttal”, „ha szólni nincsen ereje”). Az emelkedő és ereszkedő sorkezdetek váltakozása sajátos, ringásra, hullámlásra emlékeztető belső mozgást visz a versbe, olykor tartalmi kontrasztot zenésít meg („fölmutatják a csecsemőt / és látja a víz elfolyik”), de általában inkább aláfestésként, az egyéni hanghordozás és verszene már-már önkéntelen összetevőjeként érzékeljük. Valahogy úgy, mint a tompa, első hallásra igénytelennek tetsző rímeket, amelyeknek diszkrét kísérete rendre ott válik tudatossá a befogadóban, ahol egy pillanatra félbeszakad: az első négysoros egység félrímei után a fül hozzászokik a páros-, ölelkező- vagy négy sor távolságból felelgető rímek nem előre megszabott pillanatban, de megbízhatóan bekövetkező kondulásaihoz, s elma-

radásuk, pl. a 14. sor („és érzi a víz elfolyik”) rímválaszának hiánya – a tartalomhoz nagyon is illő – akusztikai csalódást ébreszt, mint ahogy a záró sorpár rimtelensége nyers disszonanciának hat a megelőző rimzsúfoltság után: a végleges romlás metaforája az utolsó cicomát is leveti magáról. Innen nézve fölsejlik a vers átgondolt rím-kompozíciója, s az asszonancok (tündökölt – mögött) vagy ragrímek (ereje – érkeznie – gyereke) szürkébb háttere előtt olyan mesteri megoldások csilannak meg, mint „a csecsemőt” és „a csacsin a nőt” szomorúan groteszk összekapcsolása, ez az alliterációs hang-illúziót kihasználó „szétszóródó” rím, amelyben – László Zsigmond szavával – a rímválasz terjedelmesebb, mint a rímhívó, az okozat, mint az ok. A nekilendülő, majd visszafogott ritmus, a fölcsendülő, s aztán elrejtőző rím Bertók kezében elveszíti eszköz-jellegét, a tárgyból, a mondandóból, a kifejezendő közérzetből látszik sugározni, ahogyan Csontváry képén sem választható külön táj és atmoszféra, színek vagy fények átmenete és emberi alak.

A *Villanyvilágított fák Jajcéban* nem a véletlen kacér adománya, hanem egy fölívelő pálya, egy kibontakozó költészet szerves része, életerzés és motívum-anyag dolgában éppúgy, mint a kifejezés módjában és technikájában ezer szállal kötődik Bertók újabb, a *Fák felvonulása* (1972) c. kötet megjelenése után közzétett verseihez. Drámai küzdelem élteti ezt a lírát, az önmegvalósításhoz makacsul ragaszkodó emberi érték akar kitörni benne idő és tér rákérgető rétegei alól, a szinte növényi tisztaság fúrná át magát a köznapiság gyanús, kocsonyás közegén. Egy-egy Bertók-vers: beszámoló a perspektíváért, az emelkedettségért, a rálátás fölényéért vívott harc helyzetéről, kudarcáról vagy eredményéről, üdvöt vagy kárhazatot jósoló pillanataról. Két gyújtópont köré, mint az ellipszis, rendeződik ez a költői világ; az elutasító indulat, a tisztátalan, lehúzó, megalázó élettények könyörtelen és felháborodott visszautasítása az egyik, a becsület, morál, emberség diadalának akarása a másik. Az utóbbi nem hatálytalanítja az előbbi, a hit és pátosz nem lágyítja meg a kritika életét. Majd minden verséből idézhetnénk frappáns példát – metsző aforizmát vagy telibe találó metaforát, szatirikus portrét vagy a tehetetlenség elleni tiltakozó kifakadást – pontos és gyökeres diagnózisára: „vízszintesen a nagyhangúak, / a hangszórószájú levelibékák / átosonnak a léc alatt”; „a jövő folyik át ereinken, / bor a csapon, nedvesít, nem tüzel”; „csak meghajolva? kopogtatva? / lüktetve az utakban mint a vér?”; „vatta-időben vatta-pusztán”; „Igen, az utolsó vonatra, / végül arra se készülődve”; „csak a széléig csak mellette”; „megszámlálva az őzek is / fűszálak lapján felirat / jó legelő csak hasznosaknak!” Azonban az igazi költészet münchenuseni mozdulatával Bertók ki is emeli magát a létező, de alpári, ez idő szerinti, de a korhoz s a jövőhöz méltatlan benyomások, érzelmek világából. A klasszikusoktól azt tanulja: „legyek külön legyek magam”, a történelemből az elharapva is világos leckét: „őseim tatárt törökök itt”. Verseiben van egy „visszahajlitott idő-ív”, amely a megrendülten, de illúziók nélkül búcsúztatott pusztuló paraszti világba vezet; kivesző rekvizitumai közül Bertók nem folklorisztikus sallangokat cipel magával, hanem a munka, a hűség, a „halálig tisztességben” erkölcsi parancsát és egy megtanulhatatlan, eredendő természetközelséget, amely kielégítetlenül is, nosztalgiaivá zsugorítva is a nagyobb egészhez tartozás evidenciáját jelenti számára. Ha vágyai, eszményei kifejezéséhez keres hasonlatot, a nap személytelen, részrehajlást nem ismerő sugárzása, a vízesésben is felfelé szökkenő pisztráng példája kívánczik a tollára, kulcs-szóként tér vissza verseiben a metaforikus-színesztétikus értelemben is használt *zöld*. A küzdelemben, amelynek tétjét és hőfokát az elemzett vers alapján láthatóvá tenni próbáltuk, teljességigénye, élettel és költészettel szembeni felelőssége, a változás és változtatás elszánt vágya támogatja: „a világ teljesebb, mint amit / szemünk jelez, képzeletünk vetít, / kívülről, mégis benne! emberi / korlátainkat szétfeszíteni – / ragyogja, ami ki sem mondható, / árnyék és fény keresztjén a való.” Aki a jelenlétet a szellemi életben nem téveszti össze a publikációk szaporaságával vagy a kritikai említés gyakorisági mutatójával, az bizvást fölfigyelhet erre a férfias, határozott, meg-nem-alkuvó ars poeticára s a rá épülő költői praxisra: Bertók egyre érettebb, teltebb, meggyőzőbb hangon szóló lírájára.

BOLGÁR KÖLTŐK

Száz éve, 1876 áprilisában felkelés robbant ki Bulgáriában az öt évszázados török uralom ellen. Az évfordulót köszöntjük a felkelés egyik szervezőjének, *Hriszto Botev*nek (1848–1876) néhány versével s két mai bolgár költő, *Nino Nikolov* és *Dimitar Metodiev* újabb költeményeivel.

H R I S Z T O B O T E V

Sírfeliratok, epigrammák

*Itt pihennek porcikái
Mihalaki úrnak.
Fején belül volt hely víznek,
kívül meg bajúsnak.*

*Kapával volt ásva verme,
koporsója dísz-csinálvány,
püspök szálla alá benne:
hólyag: belül szalma, kátrány.
Lábaiban ész volt régen,
meleg érzés bendejében.*

*Itt nyugszik egy pénzváltócska,
korpát evett szerénységből,
s Hazafi lett szerencsétlen:
megvált Kétszáz aranypénztől.*

*Itt nyugszik egy patrióta,
szerkesztője „Nemzet”-ének,
határozott idióta.
határtalan piszok lélek.*

*Már zokoghat, sivalkodhat
minden bolgár magzat –
nincs már aki más mezőin
sarlózza a sarjat.*

*Nincs már aki irhát nyúz le,
abból garast ráz ki,
nincs már senki, nem akad már
templomi egyháztí.*

*

*Szarvat nem ad Isten a bökös tehénnek,
s néha felejt mégis, néha ő is téved.*

*

*Zlatev embert nem eszik,
Oszmán meg bort nem iszik.
Hol van Zlatev? – Pasánál van.
Hol van Oszmán? – A csárdában.*

NAGY LÁSZLÓ fordítása

NINO NIKOLOV

Éleszti-szítja még a tűnt nyarat

*Összetörve az eső csillogását,
szél jár az üres napernyők alatt.
Éleszti-szítja még a tűnt nyarat
a szomjas ősz az ágak lombhaján át.
Kószálva lombhullató délidőben,
hozzád majd én is visszaérkezem.
Mielőtt végleg elkészönne tőlem
a tenger, hullámaival ölelkezem.
Taraján hópihéket miért látok,
amint a partok szegélyén vakít,
már a közelgő évszak jele jár ott,
hogy képzeletünkben is havazik?
A szélsöpört homokban elmerülnek
a lábnyomok, az órák és napok,
fölköttek a gondok-gyújtotta fények
már bevilágítják a partfokot.
Szívemen törj meg, hullám, vagy ragadj el
partok felé száguldó ölelés,
ahol már szállingózó hóesés
hirdeti a telet, hótellegekkel.*

Csorbitatlan merül a véső

*A forró köveken ősi feliratok,
már nem megfejthetők, olvashatatlanok,
sütkéreznek rajtuk a lusta kis gyíkok.
Az elcsitult szél felszabadította
a nyikorgó árbocrudak
és lomha vizibiciklik zaját,
a fojtott nevetés,
a szétfeszülő beszéd hangzavarát.
Egy elkésett fecske bont most vitorlát
újra felkavarni az ég azurját,
s fölényesen figyelem, hogy merül le
a friss levegővel megtelt öböl-kehelybe,
szárnyai érzésként lanyhulnak el,
szárnyatörött érzés, megszűnt keresni
saját maga gyötrő körvonalát.
Nem, itt a munka nem megy! A világ
olyan tökéletes ötvözet,
melybe csorbitatlan merül a véső.
Alkotója egyetlen lendület
a levegő, a nap, a nyári lobogás
táncában, amely halandó.
Mint a befejezett alkotás,
csak önmagával egybehangzó.*

DIMITAR METODIEV

Gabonák

*Halk sóhajotok értem, gabonák,
és töprengőn fejet hajtok felétek.
Mit kapott tőlem a világ
napjaiban a gondoknak, reménynek!*

*Ti –
átverve a rögpáncélt a földben
felnőttetek, magot nevelve bőven
dúsultatok,
gazdagsággal fizetve
nap sugarának,*

bő esőnek,
az embernek,
 ki a magot vetette –
még akkor is,
 ha hóviharba dőltek
a zsenge száraz s jajuk szél sziszegte,
még akkor is,
 ha fagyos télidőnek
dűhe mezőnket tütyülve söpörte
és olyan
 messze volt
a kikelet...

Gabonák, hallgatag győzelmei
diadalmas, tejet hajtok előtte!

KIRÁLY ZOLTÁN fordításai

Kollokvium

(Szín vagy forrás: az „Universitas” című tudományos, művészeti és irodalmi folyóirat – Stuttgart – 28. évfolyamának 12. száma. Idő: 1973. szeptember óta.)

KARL KROLOW (1327. lap) A költészet leküzdhetné azt az öngyilkos állapotát, amelybe már évtizede belesüllyedt. Megtölthetné anyaggal, tárgyakkal, sokrétű objektív valósággal. Teleszívhatná magát a valóság kínálatával. És elutasíthatná az indulati töltés tilalmát. Az emóciók többek között állásfoglalást is biztosítanak, határozottságot, közösségi és magán-döntéseket.

H. M., PROF. DR. DR. SC. BIOL. (1318. lap) Állandó az a gyanú, hogy a szeméttelések és az ipari hulladékhányók olyan vegyületeket szivároztatnak a talajvízbe, amelyek az egészség késői károsodásait okozhatják. Néhány súlyos eset már figyelmeztetett erre. De számolnunk kell a peszticidekkel is, a nagy gyakorisággal igen nagy területekre szórt rovarölő, gomba- és gyomirtó szerekkel. A rengeteg peszticid többsége nem okoz ugyan késői károsodásokat, de kísérletek bizonyítják, hogy némely peszticid szer mutagén hatású, két esetben pedig karcinogén hatást állapítottunk meg.

W. K., PROF. DR. THEOL. (1306. lap) Az élet döntő helyzeteiben senki sem dönt csakis a megismert objektív tények, bizonyítékok alapján. Az emberi élet fundamentuma sokkal inkább és általában a hit és a bizalom. Kölcsönös bizalom nélkül lehetetlen volna közösségben élni. De senki sem bizonyíthatja másnak, hogy bizalmára a szó eredeti értelmében érdemes. A hit tehát nem a tudás egy deficiens modusa, hanem emberi ősmagatartás.

H. P., Prof. DR. PHIL. (1336. lap) Ha azt halljuk, hogy az űrhajósok emésztőszerveit az alkalmazkodóképesség fokozása céljából, a hosszú ideig tartó bolygóközi utazások kívánalmaihoz képest, részben mesterséges szervekkel szándékozzák helyettesíteni, vagy azt halljuk, hogy anyagcseréjüket mesterséges téli álmó eszközeivel akarják csökkenteni, akkor a közvélemény föltétlenül elámul, csodálattal adózik az orvostudománynak, de nem ütközik meg azon, hogy az emberből gép lehet.

C. F. W., PROF. DR. (1273. lap) Megoldandó problémáink forrásai rendre azok az instabilitások, amelyek a tudomány és a technika fejlődésével adott társadalmi és politikai következményeket jellemzik. Megoldásuk eszközei kielégítően stabil politikai struktúrát föltételeznek, vagy egy ilyen struktúra megteremtését teszik föl. Nagyon általánosan fogalmazva: a tudomány és a technika olyan problémákkal szembesít, amelyekkel csakis világméretben lehet foglalkoznunk. Biznunk kell abban, hogy épp a felelősségünk fog segíteni, általa körvonalazhatjuk kielégítő pontossággal azt a struktúrát, amelyet meg kell teremtenünk, hogy felelősségünket elbírhassuk.

H. P., PROF. DR. PHIL. (1340. lap) A tudásszomj és az ismeret erőszaka már csak ritka embert hajt. Helyét az ipar kényszerítő nyomása foglalta el.

A tudás vágya kétségtelenül hozzáidomult az ipari érdekekhez, és változott jellegű létét termeléssel és fogyasztással biztosítja.

A. A. B., DOC. DR. MED. (1279. lap) Mániás betegeket azóta kezelnek eredményesen lithiumkarbonáttal, amióta véletlenül észlelték, hogy ez megnyugtatóan hat a tengerimalacra. Az orvos és a kutató ma rendkívül hatásos gyógyszerekkel rendelkezik. Tapasztalati úton megismert feltételekből mód-szereket határoz meg, és ezekkel befolyásolhat bizonyos agyfunkciókat, de nem ismeri a kiváltott hatás létrejöttének részletes menetét.

H. F., PROF. DR. SC. PHYS. (1295. lap) Az atmoszféra átlagos széndioxidtartalma a 19. század végén, amikor a világméretű iparosodás megindult, mintegy 290 ppm volt, ami 10^{-6} részvolumennek felel meg. Ez az érték máig 323 ppm-re nőtt; az átlagos növekedési ráta 0,7 ppm/év. Nagyvárosokban 350 ppm-ig emelkedik az érték, és valamennyi extrapoláció szerint a 2000. esztendőre további növekedése várható: a globális átlagérték 370–380 ppm lesz. A fosszilis tüzelőanyagok CO_2 -termékének mintegy 50 százalékát az óceán és a bioszféra elnyeli, és csak a fele marad az atmoszférában, de hogy ez az arány a jövőben is azonos lesz-e, nem tudni.

O. K. F., PROF. DR. JUR. DR. PHIL. (1350. lap) Megvédeni az embert önmagától, megszüntetni a kiüresedést és elidegenedést, és megteremteni az az új, teremtő homo humanust.

H. P., PROF. DR. PHIL. (1135. lap) Takarékosan kellene élni olyan szavakkal, mint „embertelenség” és „szörnyeteg”. Olyan pátosz van ezekben, amely a hétköznapiak szokatlan eseteire sem illik. Amellett az ember mindig is képes volt embertelen erőfeszítésekre, és bármennyire ártott velük önmagának, bármely korban, nem múlta felül általuk önmagát.

C. F. W., PROF. DR. (1276. lap) Hogy valamely háború halálos áldozatainak várható abszolút száma mennyivel egyenlő, arra a matematikailag képzett tudós természetesen azt válaszolhatja, hogy az áldozatoknak azzal a várható feltételezett számával, amely megszorozandó a feltételezett, majd valóban bekövetkező háború bekövetkezési valószínűségének együtthatójával. Ha az antirakéták védelmében bízunk, akkor könnyebben határozzuk el magunkat háborúra, így viszont a háború valószínűségének tényezője könnyen megnövekedhetik egy nagyságrenddel nagyobbra vagy még nagyobbra, amivel jelentősen túlkompenzálná a háború esetén várható áldozatok feltételezett számát.

GÜNTER EICH (1324. lap) Ha romlik a szem – az ember közelebb lép – hogy barátait fölismerje. – Szemüveget tesz föl – vagy kontaktlencsét használ –, és közvetlen közelből – látja meg – a feketeséget – az ellenség körme alatt.

H. P., PROF. DR. PHIL. (1339. lap) Az ember baja az a többlet, amellyel minden élőlényt megelőz: hogy személyiség. Spengler szerint az ember ragadozó állat; ez a hasonlat együgyű, és, sajnos, téves. Ha csak ragadozó volna az ember, meg lehetne szelídíteni. De az ember nem valamiféle domesztikáció eredménye, még saját háziasításáé sem, és a jövőben sem alkalmas háziasításra.

IVÁN MOROHOV DR. (1333. lap) Az irányított magfúzió és plazmafizika kérdéseit vizsgáló hatodik európai konferencia Moszkvában ült össze. A kutatási ág valamennyi konferenciáját az Európai Fizikai Társaság Plazmafizikai Osztálya rendezte. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája a Társaság tagja. Az előző konferenciák színhelyei München, Stockholm, Utrecht, Róma

és Grenoble voltak. A moszkvai konferencia címére 214 referátum érkezett. Ezek közül 154 eredeti tanulmány és 19 összefoglaló anyag került a napirendre. A konferencián 18 európai állam tudósai vettek részt. A referátumok sokasága foglalkozott az általunk kidolgozott „Tokamak”-rendszerrel. Számos referátum közölt értékes eredményeket. Angliában és az Egyesült Államokban neutrális részecskék injektálása és nagy sűrítő nyomás segítségével sikerült megvalósítani a plazma fölhevítését. Francia kutatók szovjet kutatókéval azonos eredményeket értek el. A megoldandó feladat, perspektíváját is, bonyolultságát is tekintve, grandiózus. Valamennyi állam közös erőfeszítését kívánja meg.

H. F., PROF. DR. SC. PHYS. (1297. lap) Az energiatermelés, amelynek alapja ma még szinte kizárólag fosszilis tüzelőanyag, a jövőben viszont egyre inkább nukleáris folyamat lesz, jelenleg csak elenyésző hatást gyakorol az éghajlatra. Nagyvárosokban azonban már a 10 Watt/m^2 értéket is eléri az energiatöbblet, ez a Rajna-Ruhr-iparvidéken $10\,000 \text{ km}^2$ -es területen észlelhető, mint a természetes nettó kisugárzás 20–25 százaléka, ami helyi hőszigeteket hoz létre, főleg éjszaka és télen.

H. P., PROF. DR. PHIL. (1340. lap) Csak az ember nem ismer mértéket, csak ő esik áldozatul álmainak és következtetéseinek. Az ember bélyege a mértéktelenség, mert hiányzik belőle az ösztönök szabályozó parancsa. Mértéktelensége megronthatja, de ettől még nem lesz embertelen. A mértékvesztés fogalma a mi prométheuszi és demokratikus világunkban értelmét veszítette. A világűr meghódítása, az élő anyag és az átöröklési mechanizmus rejtélyeinek céltudatos, biztos földerítése olyan útra vezetett minket, amelynek perspektívája a 19. század alkonyának emberét, még a 20. század elejének emberét is rémülettel töltötte volna el, ha akár egyetlen pillanatra is elhihette volna, hogy ez a fantasztikum megvalósítható.

H. F., PROF. DR. SC. PHYS. (1299. lap) Az energia- és vízfelhasználás mai növekedési rátáinak extrapolációjából megállapítható, hogy legkésőbb a következő évszázad második harmadában kritikus szituáció fog bekövetkezni: az atmoszféra és óceán kettősrendszer hőmérségének természetes ingadozásait azonos nagyságrendű, mintegy 10^{14} Watt mérvű antropogén beavatkozás tetézi meg és téríti, legalábbis eleinte, a globális fölmelegedés irányába. Ezáltal azonban az a veszély támad, hogy a fölmelegedés instabil effektusokat vált ki, erre irányuló szándék nélkül, s az effektusok következményei a makroklímára nézve irreverzibilisek lehetnek.

A. A. B., DOC. DR. MED. (1278. lap) A farmakológiai stimulánsok a nyugtatószerek ellenpárjai. Csökkentik a fáradtságot, az alvási igényt, az éhségérzetet, és megnövelik a fizikai teljesítőképességet, részben a szellemi is. Ezeknek a figyelemre méltó szereknek a gyógyászati alkalmazását a rászakás veszélye korlátozza, valamint huzamosabb szedés esetén föllépő pszichotikus reakcióké.

H. F., PROF. DR. SC. PHYS. (1279. lap) Az exponenciálisan növekvő lélekszám élelmezési válságát az új, nagy hozamú búza- és rizsfajták csak késleltetik. Biztonsággal prognosztizálható, hogy ez a válság a vízfogyasztás további növekedését fogja okozni, a jelenlegi 3–4 százalékot meghaladó mértékben, mert az új gabonafélék vízigénye nagyobb. Számos területen a tengervíz sótlanitása lesz az egyetlen lehetőség, ez azonban ismét növelni fogja az energiaigényt, hacsak fölhasználhatóvá nem válik a naphő, amelyből az arid területeken fölös mennyiség áll rendelkezésre.

H. P., PROF. DR. PHIL. (1340. lap) Mértékvesztés csak ott lehetséges, ahol van mérték. A prométheuszi kultúrának nincs mértéke, ez a kultúra nem ismer olyat, ami elrettenthetné. Törvénye az, hogy a tudás határtalan és minden ellenállás legyőzhető. Olyan principium vezeti, amely rég túl van fauszti kezdetein, ha voltak egyáltalán ilyenek.

R. C. S., RER. ARTIF. COLL. (1375. lap) Az absztrakt expresszionisták alkotásaival elérhető nyereséghányad nem marad el a pop-festőkkel elérhető-től. Willem de Koonings „Police Gazette”-jéért egy európai műgyűjtő 180 000 dolláros rekordárát fizetett, Jasper Johns „Double White Map”-jáért Ben Heller New York-i műkereskedő 240 000 dollárt. Ugyanő nemrég kétmillió dollárért eladta Jackson Pollock „Blue Poles”-át a canberrai Nemzeti Képtár-nak. Ezzel a háború utáni amerikai műalkotások új árszínvonalát alapozta meg. A pop-art értékelési szintje minden eddigi szintet felülmúl.

A. A. B., DOC. DR. MED. (1283. lap) Érdekes, hogy miután egy altató-szer adagolását már befejeztük, a páciens álma még napokig, esetleg hetekig más, holott a farmakon már régen távozott a szervezetéből. Szinte azt kérdezhetnénk, hogy milyen módon hathat az agyra egy olyan gyógyszer, amely már nincs jelen benne. Föl kell tennünk, hogy a szerek nemcsak bizonyos agyszövetekre hatnak, mint ahogy egyik vegyszer hat a másik vegszerre, hanem kölcsönhatás is bekövetkezik az agy és a farmakon között, és ez módosítja az agy dinamikus egyensúlyát. Az egyensúly csak huzamosabb idő múlva áll vissza eredeti állapotába; az agy mintegy tartósan emlékszik a szerre.

H. M., PROF. DR. DR. SC. BIOL. (1319. lap) Az ember csak a technika és a civilizáció fejlesztésére képes, visszafejlesztésére nem.

O. K. F., PROF. DR. JUR. DR. PHIL. (1348. lap) A tudomány konkrét helyzetekre szolgálhat magatartási szabályokkal. Hipotetikusan megokolhatja például, hogy valamely osztálynak, népnek, akár az emberiségnek, ha meg akar maradni, ma és itt miért kell ilyen vagy olyan szociális és ipari politikát folytatnia, s hogy egy adott helyzetben a konfliktusfeloldás vagy a világpolitika ilyen vagy olyan formája miért biztosíthatja a békét, mint erre legalkalmasabb eszköz. Általánosabb fogalmazásban: a tudomány valamely kérdező csoport vagy szervezet bármely tagjának azt mondhatja, hogy ha a célja A, akkor ma és itt, esetleg holnap és ott is, de csak elvétele mindig és mindenütt, B, C és D, esetleg E, F és G lépések vezetnek A-hoz, illetőleg X, Y, Z a mellőzendő lépések.

IVÁN MOROHOV DR. (1332. lap) A mágneses térben létesített gyűrűkamrákban, a Tokamak-rendszerekben elért eredmények a megelőző kudarcok ismeretében olyan meglepetést keltettek, hogy külföldi közleményeink eleinte némi bizalmatlansággal találoztak. Csak idő múltán, és amikor külföldi tudósokkal közösen végeztünk kísérleteket, nyerték meg elgondolásaink az általános elismerést. Lassanként minden olyan ország érdeklődni kezdett irántuk, amelyben az irányított magfúzió területén kutatások folynak. A megoldandó feladat, perspektíváját is, bonyolultságát is tekintve grandiózus. Valamennyi állam közös erőfeszítését kívánja meg.

L. G., LIC. HIST. ART. ET SC. ARCH. (1289. lap) A művészet már nem valamilyen egyénileg kitűzött magánfeladat virtuóz megoldása, hanem egy állapot leírása és munkával megragadott kor. Az alkotás már nem absztrakt cél, hanem birtokbavétel, teljes erővel. Már az étellel azonos folyamat: bármit alkotni, csak nem abbahagyni. A képzelet már nem szárnyalhat kedvére:

részletek világában és folytatásukban, egyes impulzusokkal szemközt kell helyét megállnia.

H. F., PROF. DR. SC. PHYS. (1295. lap) A természeti okokat most megtetézi az ember, aki fokozódó mértékben avatkozik bele az atmoszféra-hidroszféra-rendszerbe, és földrészek kiterjedt felületein módosítja az atmoszféra sugárzás- és hőháztartását, valamint fizikai tulajdonságait. Még fenyegetőbbnek látszik távlatilag, hogy a vegetációs takaró a legeltetési rablógazdálkodás folytán állandóan csökken, ahogyan a talajvízkészlet is fogy. Az utóbbi nagyrészt, például a Szahara északi peremén, még jégkorszaki eredetű, ami azt jelenti, hogy ma már nem dúsulhat föl. Elfogyasztását ugyanúgy kell megítélnünk, mint a regenerálhatatlan érceket.

R. S., DR. REN. NAT. (1352. lap) A Philip-sziget a Csendes-óceán nyugati medencéjében fekszik, Sydney-től keletre mintegy 1600 kilométer távolságban. 1774-ben fedezte föl Cook kapitány. A szigetet akkor sűrű erdő borította, mint egyetlen szomszédját, a Norfolk-szigetet is, ahol Cook a hajóját javította, mielőtt hazaindult volna Londonba. Az angol admirális utóbb úgy határozott, hogy a közeli Norfolkon fegyenctelepet létesít. 1788-ban meg is érkezett egy hajórakomány fegyenc. Elélményüket a Philip-szigetről telepített sertésekkel és kecskékkal biztosították. A norfolki fegyenctelep 1855-ig működött. Egy évvel később a Pitcairn-sziget teljes, 194 főnyi lakosságát, kalózok és tahiti asszonyok leszármazottait, áttelepítették Norfolkra. Ez a népesség házinylakokat vitt magával, és ezek az állatok mindenestül elpusztították a sertések és kecskék nyomában még megmaradt nyomorúságos növényzetet. Hogy az egész folyamat ideje alatt milyen endémia, hány növényfajta tűnt el, nem tudni. Szinte csodával határos módon maradt meg néhány. Így a diszborsó, *Streblorrhiza speciosa*. Ez kúszónövény, levélzete mélyzöld, terméshüvelye pirossal pettyeztetett.

Szótár

(Szövegek)

EGYSZER...

Egy városban elhullanak a madarak. Az emberek egyre bőbeszédűbbek lesznek. Egy nap újra megjelenik *egy* madár. Nagyobb lesz a csend, mint valaha volt.

DEKLARÁCIÓ

„Elhatároztuk, hogy megküzdünk és magyarázatot keresünk. Igényünket eltitkoltuk a világ előtt, hogy vizsgálódásaink minél ártatlanabbul lehessenek népszerűtlenek. Elhatároztuk, hogy megküzdünk a magyarázatokért. Világosan beszélünk, mert a homályt megalázták, megbecstelenítették, lejáratták. Ismertetnünk kell a homály anatómiáját. Meggyőződésünk lett, hogy a vakon tájékozódás fogásait oly mértékben elsajátítottuk, hogy a világosság legfeltűnőbb lépcsőfokait is átlépjük, mintha nem volnának. Mi, a sötétség otthonosai, sötét mindentudásunkra támaszkodunk – miután a világosság áldozatai vagyunk. A világ sötét, és ezt kell világossá tennünk. Íme, egy olyan apológia, amiért megérdemljük a nyilvános gúnyt és megvetést. De mi vállaljuk ezt is. És be kell számolnunk a szomorúságról is, ami megoszthatatlan. A mi szomorúságunk az értelem alázata. Az értelem kénytelen alázattal fordulni a világossághoz, mégis, mert az olyan sötét, hogy kénytelenek vagyunk világossá tenni. Így hisszük, amit megtagadunk, így tagadjuk meg, amit hiszünk. Egyik hitből igenis a másik hitbe, igenis a még másikabba, és abból is...”

GARANCIA

Ezek a mindennapos séták! Éjszaka. Kint visszafojtottan a díszletek, a Duna, a dombok. Bogdány fényei. Halk veszködés a sötétben, hogy kicsit még maradjon minden a helyén. Nincs semmi garancia reggelig. A sötétbe süllyedt gyümölcstároló bódé réseit megpróbálja feszegetni a túlsó partról a fény. Még ott áll, amikor visszafelé jövök. Nincs semmi garancia tegnapig.

HELYZET

Aggmenhelyen két egykori politikai ellenfél, funkcionáriusok. Rossz vesse, rossz hólyag. Hajnali kicsoszogások. Slájos köhögés, egymással szemben az ágyon. Egymásra meredő üveges szemek. Erőtlen ujjak. A citromban a fele lé benne marad. Zsufa takarítólány húzza ki alóluk a lepedőt, és dobja a két ágy közé. Egymásra.

HOL?

A határvidéken, az előlegezett jövő kilátóablakában –
Diszletek között, ahol elválnunk se lehet a régi szomorúsággal, mert
ugyanaz kínálja magát –
Ahol közegtelenül is biztosan függeszkedik a vas –
Ahol a virág kívánságra mérgező –
Ahol a holnapi üzenet majd tegnap utolér –
Az archeológián túl, ahol a fehér szárnyasok plombált csonttörmeléke
világít –

JELENTÉS

A két szív-kamrában az egerek berendezkedtek a téli alvásra. Tépik,
gyűjtik, amit találnak; meg kell építeni az odút.

LÁZ

(Az egyik, balról)
„Most itt, itt, igen, itt megnyugszunk. A robot-emberkék vakációja. Lá-
tod, odaát...? Mindig csak a legfontosabbat, mindig csak a legfontosabb-
ra...”

(A másik, jobbról)
„Megértheted, megérthetem én is, hogy miért nem ítélkezhetünk szigo-
rúan, ha tenni akarunk azokért, akik nincsenek már...”

(A harmadik, középről)
„Íme, a letaglózott virágok. Augusztus harmincadikán tizenhét óra hú-
szonhat perckor a tizennégyes kilométerkő mellett, az elgazosodott árok, az
eldobott fazék szomszédságában, s még egy múlt évi napisajtóból itt maradt
telet-átvésztelt darabka is, éppen a leleplező dátumos fejléc. És a letaglózott
virágok. Most van ideje annak, hogy a számvetés értelmet nyerjen: a *szám-
vetés*, az *értelem*, a *nyerés*. A veszteség egy távoli pontba helyeződik. Múzeu-
mi tárgy. Értelmet nyer a számvetés, és távlatvesztéssel lakolunk...”

MAGNÓ

„Én folyamatosan mellébeszéltem, érted – dehát mit tehet az ember? Te-
het...?”

„Az volt az utolsó mondatom, hogy optimista vagyok – de miért legyen
optimista? Azok után, ami itt van...?”

„Ugyan! Nincsenek már Magyarországon apácacsárdák...”

„Te csak lamentálsz, öregem, de egy összefüggő mondatot se tudtál mon-
dani. Viszont olyan sejtelmes a lamentálásod, hogy azt fogják mondani, te
vagy a zseni...”

„És ezek a mai színek? Nincs bennük semmi tapintat...”

„Nem... ez a Beke tisztára történelmi figura! Egy kannibál eklekti-
kus... Oroszlánok elé a keresztényeket... valami ilyen. Örült... örült...!”

„Szerintem cérna van benne...”

„Tessék... most meg, mint a fölmelegített főzelék! Pedig olyanra akar-
tam, mint a jégvirág az ablakon. Hogy süssön, mint a jég...!”

„Marhaság. Gyertek vacsorázni. Már bűdös a sajt...”

MAGYAR

Búcsúzól még egyszer az ősz fejedet – A táj alkalmas, és a múlt is, ez a túlérlett, ez a ringó, ez a búzatáblás és végtelen, ez a televény feltámadás a rothadásban – De erről senkinek egy szót se. Az álarcok érintetlenek. Érintetlen az ünnep! Ahogy a bitófákról már holnap is lelóg – És az ördögszekérfű évszakos vonulása! S a mi hajnalig nappali vonulásunk, ide meg oda, onnét meg ide – Hová is lehetnénk máshová?

MEGFIGYELÉS

Például, ahogy egy szék elindul – először a négy lábát váltogatja, a három lábát, csak kettőt, majd azt se . . . Azóta itt áll.

MAKRO

Egy vízcsepp szétszivárgása a szikkadt földön. A drámai mohóság. Az inváziós kapkodás és tervszerűség, ahogy a szemcsék közt utat keres, és minden irányba előre tör, visszafelé nyomul, hogy a meghódítatlan pontokat is meghódítsa; mozdít, billent, egymáshoz présel, majd lassan kifulladás, az iram lelassul, már csak itt-ott jelzi egy vonagló moccanás, elszíneződés, hogy még ott is, igen, de tovább már nem. Körülötte szikkadt sivatag.

REGÉNY

Három háború keveredik (a 14-es, a második, s a következő). Tömény, felgyorsított cselekmény-töredékek, a szétszakított időben illeszkednek össze. Hangütés: „Így haltunk meg.” Múlt-, jövő-, jelenidő, kijelentő és feltételes mód használata következetesen fals. Mit lehet tenni? A háború folyik tovább.

SUMMA

Azokon az utakon, ahová az utak vezetnek, az utakkal együtt valahogy mégis elégedetten; fölismerve, hogy ahová az utak nem vezetnek, ott ugyanúgy, út nélkül, valahogy ott is elégedetten.

SZINHÁZ (1)

Nő (bejön): Mióta vagy itt?

Férfi (széknyikorgás; széken ül): Elég régen. Már elkezdődött az előadás?

Nő: Még nem. Azt hiszem. Vagy olyan fontos ez neked?

Férfi: Egyáltalán nem. Csak kérdeztem. Meg ha már itt vagy . . .

Nő: Szeretnéd, ha a többieket is ide hívnánk? Vagy mi menjünk inkább?

Férfi: Nem . . . maradjunk most már. Ha eljönnek, jó, ha nem jönnek, úgyis jó. Tulajdonképpen mindenképpen nagyon jó.

Nő: Persze. Ha elhatározzuk . . .

Férfi: És Richárd?

Nő: Még nem halt meg. Csak később jöhet.

Félti: És ha el se kezdődik...?

Csend.

Nő: Nem tudom. Várjunk.

SZÍNHÁZ (2)

- : Emlékszik?

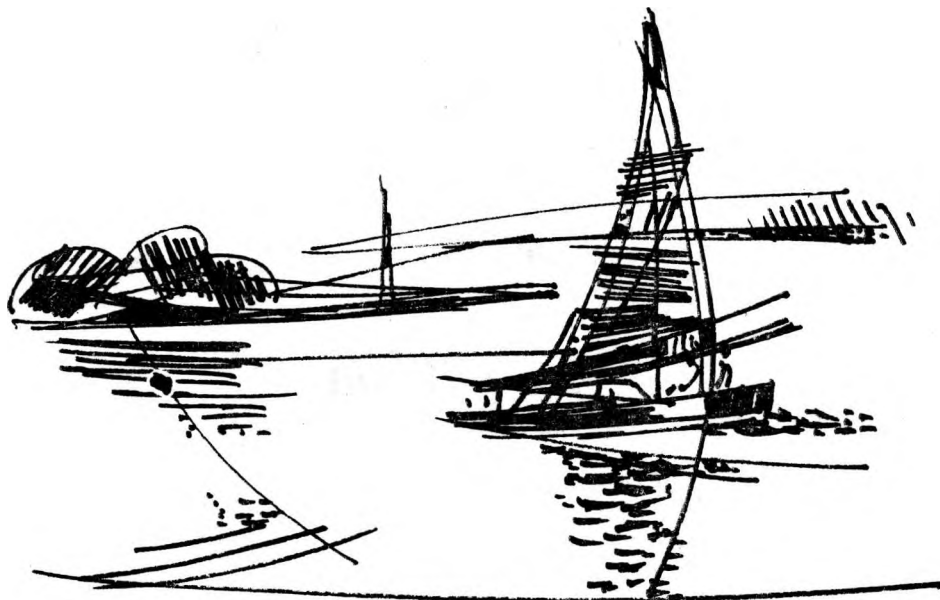
- : Nem. Azóta itt vagyok.

TIRÁDA

„Pokol hősei, rágjon féreg, nedvezzen mérget a szem, a gomba mérge, a nedves föld, a rothadás, a vízcsepp a csontszilánkon, legyetek kurvák a temetőben, kiterítve a holdfényre, most ez az ágy, kiterítve fagyott-szárazon, csak a vízcsepp a csontszilánkon, ecetes harmat a szemérmekben, a hernyó, a báb a résben, a szádban, a két combod bölcsőjében, legyetek angyal, ti mind, gyilkos és áldozat, legyetek az, ami nem, ami igen, csak legyetek, hogy a világ lehessen...”

VASÁRNAP

Istenem! – mondja reggel az Isten, mikor fölébred; végigmegy az üres templomon, kilép az ajtón a térre, sehol piacosok és árusok, forgalom is alig, leül az utcasarkon, vár, rájön, hogy vasárnap lehet.

Olyan ez a város

*Olyan ez a város így
kiterjesztett útjaival
mintha szétszedték volna
a régit, a házak is mások
alig ismerni rá,
a tér – íme – csodát tesz,
hol is jársz, kérded,
akár egy más város is lehetne
Pécs helyett Békéscsaba,
nézd a piac is meglapul
s ha majd házait szétszedik
és új fogsort kap a tér
találomra se tudod
hol vagy, de hazád
ez a táj, ez a tiszta
nagy skatulya ház sor
ebeivel, hangos gyerek-
hadával, a tágas
udvarok zöld gyepe sorain
fényes autókkal, –
ó, hol van a labda
mit tegnap dobott el a gyermek?
Más dzsungel rejti ölébe:
emberi munka varázsa
te alakítod, tágitva
utat, teret, műhelyeket
ragasztva fészekként hozzá,
hol majd a lélek sípján
a holnap dala szól.*

Az a pillanat

*Az a pillanat
mit ellophattam volna
az táj,
hogy ifjúságom idején
nem álltam meg
egy-egy fa lombja alatt*

vagy egy dal ütemén
nem ringott lelkem részegen.
Én mindig
a munka ügyére figyeltem,
rabja voltam a kötelesség
sokféle zsarnokának,
pedig, ha ott, akkor
egy perc édes szédületében
megállok,
talán a világot
tehettem volna teljesebbé.
Az a pillanat
mit ellophattam volna
az fáj,
az a lombsusogás,
az a zongoraszó,
fények villanása a Napból.
Most esernyő-botra dőlve
nézem a szépet,
a szökőkút cseppjein
a távol Niagarát,
a még messzibb ifjúság zengő zuhogását.
És megrovom érte magamat,
jaj, a lombok alatt
micsoda madár szól,
„kék a lába,
zöld a szárnya”,
az a pillanat
mit ellophattam volna
az fáj,
az reszket
a lombok kék-zöld árnya alatt.

Átváltozás

Ha almát eszem
dombot harapok,
levegőt, szelet,
madarak dalát,
darazsak mézét,
ahogy az alma
piros zománcát
rozsdásra marják
a nyár gőzei,
akként változok,
úgy erősödöm
barbár bronzszobor,

*alma és vad nyár
úgy táplál, emel,
mint a szerelem,
vetve engem is
tűzbe, pokolba.*

Felhők országútján

*A felhők országútján szálltunk
szívünkben hordtuk a kis hazát,
melyen szegények könnye folyt át,
értük volt dacunk, dalunk, álmunk.*

*Ady ugarján mi törtük meg
élő kalászra a holt rögöt,
s ha hitünk, reményünk megtörött
biztatást küldött a rengeteg:*

*csaták emléke, ősök vére,
egy rím a Vén cigány dalából,
hogy minden vészből csak kilából
a nép és fény jön ünnepére.*

*Tüzes nyelvek még soha szebben
nem szállták meg a honi pusztát,
viharra a szivárványt húzták,
ha egy kidőlt, szálltunk seregben.*

*Most már az ég egy tiszta ormán
hajlékot vethet a dal szárnya,
mintha Noé galambja szállna
vízözönre zöld ágot hozván.*

FILM ÉS TÁRSADALOM

Néhány gondolat a VIII. magyar játékfilmszemle szakmai vitáiról

Január első heteiben Pécs ismét otthont adott a magyar filmnek. Lehetőséget a közös gondolkodásra, a „közös nyelv” kialakítására egy olyan fejlődési szakaszban, amikor elodázhatatlanná vált filmművészetünk és a magyar társadalmi valóság összefüggéseinek vizsgálata, a magyar film és a közönség viszonyának elemzése. Így nem véletlenül a háromnapos intenzív tanácskozás fő témái éppen ebből a körből adódtak: mindenekelőtt Rényi Péter központi referátuma az 1975-ös filmalkotásokról, de ide sorolható Pándi András előadása az elsőfilmesek alkotásainak világképéről. Mindketten társadalompolitikai megközelítésben valóságelemző, valóság-jobbító-megváltoztató szándékot kerestek a szemle bemutatott filmjeiben. Napjaink egyik legidősebb filmszakmabeli problémájával, a néző és a magyar film megváltozott kapcsolatával – két előadás is foglalkozott. Szecskő Tamás, a Tömegkommunikációs Intézet igazgatója a téma elméleti, Gombár József, a MOKÉP igazgatója a gyakorlati vonatkozásokat bontotta ki. (Miután ezekhez a kérdésekhez lazán kapcsolható Szabó István szuggesztív hangvételű előadása a filmszínészi munkáról, így ennek taglalása eltérítene a leglényegesebb momentumok megfogalmazásától.)

Hat évvel ezelőtt Pécsen B. Nagy László még arról beszélhetett, hogy „a magyar filmek legértékesebb sajátja a szociológiai vagy szociáletikai éberség, amelynek közvetlen vagy közvetett módon a jelen idő az ihletője: az itt és most világa. Az Apa (Szabó István), a Tízezer nap (Kósa Ferenc), a Feldobott kő (Sára Sándor) alakjai hangsúlyozottan a szocialista társadalomban akarják megtalálni önmagukat, más szavakkal egy olyan vonatkozási rendszerben, mely tőlük független, mégis nekik való; s minden erőfeszítésük arra irányul, hogy ezt a rendszert magukévá hasonítsák. Mint ez minden érdemes filmünkből kiderül: hőseik (s alkotóik) nem érik be a környezetükhöz való passzív alkalmazkodással, helyzetük tudatosításával, eszmélésük közben igazítani akarnak azon, amire ráeszmélnek: a vállalás számukra egyjelentésű a változtatással.”

Úgy tűnik, hogy az ideai játékfilmszemlén bemutatott huszonkét film alapján az Ady-üzenet, a „vállalni és változtatni” programjából filmrendezőink éppen a változtatni-akarással, a közbeszólással nem élnek, vagyis a hetvenes évek filmjei, ellentétben a hatvanas évek nagy felfutásával, mintha lemondtak volna arról, hogy dinamikus fejlődő társadalmunk alapvető, lényeges vonásait a film eszközeivel visszaadják, s ezáltal alakítsák. Rényi Péter a két időszak filmjei közötti cezúrát nem a tematikai arányokban, hanem éppen a feladatvállalásban húzta meg. A hatvanas évek filmjeinek központi kérdései a hatalom és a demokrácia körül bonyolódtak, fáziseltolódás nélkül együttéltek az akkori társadalmi élet változásaival, s ennek filmbeli megjelenésére a közönség, különösen az értelmiségiek, érzékenyen reagáltak, odafigyeltek. A hetvenes években a „kérdések kérdése viszont az, hogy a győzelem birtokában képes-e demokratizálni és humanizálni (a szocializmus) a maga hatalmát”. Ezt legkövetkezetesebben „talán Jancsó Miklós és Hernádi Gyula játszotta végig” az Így jöttem-től a Szerelmem, Elektra-ig. Mégis, összességében a hetvenes évek társadalmi mozgásait a magyar film mintha képtelen lenne tettenérni, a maga bonyolultságában, ellentmondásos voltában megragadni, pedig a megvalósulását élő demokratizmusban, a „gyakorló demokráciában” fontos feladat jutna a társadalmilag elkötelezett magyar filmnek, ám semmiképpen sem úgy, „hogy egyes partikuláris érdekek művészi képviselőjét vállalja fel, hanem hogy azokkal a poli-

tikai, eszmei és morális kérdésekkel foglalkozzék, amelyeket a mai konfliktusok jellege, helyes értelmezése és megoldásuk módja felvet”.

Hasonlóképpen fogalmazott Pándi András: „Az 1975. év elsőfilmeseit fokozott érdeklődéssel vártuk. Egyre messzebb került tőlünk az az időszak, amelyben a magyar film úttörő szerepet vállalt a társadalom fontos kérdéseinek feltárásában. A hatvanas évek filmjei gondolatiság, műfaj, szemlélet, stílus tekintetében nagyon különbözőek, szerteágazóak voltak, de a közéleti hozzászólás igényében megegyeztek. A valóságfeltáró szándék, az életközelség, izgalmas, vitatható (és vitatott) témákat vitt a filmvászonra, provokálta a gondolkodást. Ez a hullám azonban lecsitult, a filmművészet a valóság mozgásához képest elmaradt. A korábbi indulatos, szókimondó, bár néha elnagyolt alkotások helyét ragyogó köntösbe bújt, de szerényebb, áttételesebb mondandó foglalta el.”

A játékfilm szimptómáinak megítélésében többé-kevésbé nézetazonosság volt előadók s hozzászólók között. Ugyanakkor többen is felhívták a figyelmet a Balázs Béla Stúdió dokumentarista, szociológiai világlátást tükröző rövid- és nagyfilmjeire. Mintha e stúdió fiataljai vállalkoznának az elbizonytalanodó játékfilm helyett a társadalomtudatosító szerepre. Cselekvő szándék – elég utalni a Nevelésügyi sorozatra –, a B. Nagy László által meghirdetett cselekvő igeragozás jellemezte a közelmúlt Balázs Béla Stúdiós filmjeit. Szegfű András hangsúlyozta, hogy a szemlén bemutatott két egészestés játékfilm – Lányi András: Segesvár és Bódy Gábor: Amerikai anizs című alkotása – az ideológiai és politikai folyamatok mellett, mint előtérbe kerülő problémát veti fel gazdasági fejlődésünk kérdéseit a „szegénylegények” korszakába transzponálva, mégis mának szóló üzenettel, s nem utolsó sorban stílus teremtető erővel. Fontos lenne, talán a 80-as évek magyar filmművészetének érdekében, ha mélyrehatóan elemeznénk a Balázs Béla Stúdió jelenlegi filmes tevékenységét, mint olyan műhelyét, ahonnan a kritikus helyzetbe került magyar film lendítő erőt meríthetne, s talán meg is újulhatna.

Kétségtelen tény, hogy a mai alkotóknak nehéz feltételek mellett kell dolgozniuk, a társadalmi mozgások bonyolultabbá váltak, felgyorsultak, előre nem várt nehézségek gátolják a tisztánlátást, valamint más lényeges tényezők, amelyekre Rényi Péter is utalt: „Mihelyt kifejlődik a demokrácia, differenciálódnak az álláspontok, az egyének és csoportok bátrabban kéri számon a maguk partikuláris igazát. Nemcsak ki akarják nyilvánítani álláspontjukat, hanem el-fogadtatásáért is küzdenek. S minél elfogultabbak, annál abszolútabb mértékben;”, a másik pedig az ideológiai, politikai és a művészi dramatizálás közötti különbség. „A politikai szféra a konfliktusok enyhítésére, kiéleződésük megelőzésére ügyelt, az ellentmondások és az ellentétek praktikus feloldására fordította a fő figyelmét... És óvott a konfliktusok dramatizálásától.” Látszólag homlokegyenest ellenkező a mozgásiránya, mint a művészeté. Rényi Péter és sokunk véleménye szerint a magyar film feladata semmiképpen sem „a helyzet dramatizálása”, „fél- vagy félig-sem-igazságok” fabrikálása, hanem a „helyzet drámájának” megragadása. „Ez hiányzik többé-kevésbé a mai magyar valóság ábrázolásából, a magyar film világképéből. Mert dramatizálás nélkül is dráma zajlik a színen, mint ahogy megvolt a drámája a hatvanas éveknek.”

Eddig jobbra a magyar film hiányosságairól, fogyatékoságairól beszéltünk, ezek után önkéntelenül felvetődik a kérdés: milyen értékeket hordoz mégis a magyar film? Erre érdemben a huszonkét film elemzésével lehetne válaszolni, de miután ez meghaladja e rövid összefoglaló terjedelmét, így csupán néhány lényegesebb tendenciát emelnék ki az előadások és hozzászólások alapján.

Rényi Péter társadalomképet összegző, átfogó igényű műnek tartja Sára Sándor Holnap lesz fácn és Bacsó Péter Ereszd el a szakállamat című filmjét. Az előbbi mint negatív kísérletet értékeli, egy soha-nem-volt társadalom parabolájának látja, az utóbbi „gyengesége”, hogy „a szóbanforgó Elhajlásvizsgáló Intézetben dúló klikk-harc csak felületesen, a szakáll-ügy szintjén” jelenik meg, s ezért a történet kicsit légüres térben játszódik. Hiányoznak a valóságos társadalmi ellentétek.

Hasonló általánosító törekvésekkel más film nem próbálkozott. Hernádi Gyula

két témájában, jellegében eltérő filmnek írta a forgatókönyvét: az egyik Grunwalsky Ferenc filmje, a Vörös rekviem, a másik Mészáros Márta Örökbefogadása.

Az utóbbi – mondta Rényi Péter – „jó film, semmi kétség, figurái karakteresek, van atmoszférája, mondandója emberséges és rokonszenves”, ám hiányzik belőle a társadalmi motiváció, a felvetett probléma túlzottan magánjellegű marad.

A másik film az előzetes várakozással ellentétben nem folytatja „a jancsói parabolavilág tradícióját”. Az érdekes, tartalmas művet az előadó „klasszikus alkotásnak” minősíti, olyan értelemben, hogy kevés a filmben a mához, a ma emberéhez vezető szál. „Történelem, pszichológiában elbeszélve.” A film mindenképpen a szemle jelentős alkotása; s ez annál inkább öröndetes, mert a harminchárom éves Grunwalskynak ez az első önálló nagyjelme. Pándi András is rámutatott a film letisztult világképére, mindössze statikus voltát kifogásolta. A Vörös rekviem történelemelmzését Kósa Ferenc plakátszerűnek minősítette, amelyben az erkölcsi szféra elszigetelődik a társadalmitól. Bernáth László szerint ez a film „az abszolút cselekvésnek nemcsak a lehetőségét, hanem szükségességét is hirdeti”. Az ábrázolt történelmi szituáció viszont végletes, s ezzel a mai néző nem tud kellő kapcsolatot kialakítani.

A dokumentarista törekvéseknek hagyománya van a magyar filmben; gondolkunk csak Sára Sándor Cigányokjára, Zolnay Pál Fotográfiájára, az előző szemle díjnyertes filmjére, vagy Bacsó Péter Jelenidőjére. Ezekhez kapcsolódik „az évad talán legeredettebb alkotása, Dárday István Jutalomutazása” (Rényi Péter). Pándi András egyenesen „filmtörténeti jelentőségűnek” nevezte. A film lényegében azt kutatja, miként lehetséges, „hogy az emberért született hatalom néha azokkal nem ért szót, akikért, akiknek a nevében fellép.” Kósa Ferenc is méltatta Dárday István filmjének cselekvő szándékát, hozzátéve, hogy a filmben nem történik más, csupán az „állóvíz” tükröződik vissza hajszálpontosan a vásznon. Lugossy László filmrendező, visszautalva Kósa szóhasználatára, figyelmeztetett, hogy az „állóvíz”, a semmi naponként támad, terrorja létezik, tehát ennek filmbeli ábrázolása – úgy mond – fontos társadalmi feladat. Ez teszi kimagasló jelentőségűvé Dárday filmjét.

A dokumentarista irányzatról szólva Rényi Péter felhívta a figyelmet, hogy a „cinéma direct” módszerei el is szegényíthetik a műfajt, ha ezekben a filmekben egyoldalúvá válik a vonzódás a nagyon primitív rétegek világához, ha ez a műfaj a társadalmi perifériák kizárólagos műfajává válik és a legöntudatlanabb rétegekre korlátozódik.

A legnagyobb tematikai csoportot a nemzedékváltással foglalkozó filmek alkotják. Ide sorolta Rényi az Ereszd el a szakállamat! című filmet, a Kenyér és cigarettát, Az Öreget, A kengurut, a Ha megjön Józsefet, a Jutalomutazást. Megítélése szerint éppen ezekben a filmekben lehet leginkább tettenérni az aktualitás hiányát: „A kép túlságosan idillikus, konfliktusmentes, másszóval: felületes, felszínes.” Ugyanakkor felhívta a figyelmet létező ellentmondásokra, amikor a nemzedékváltás problémájáról beszélt. „A mi generációnk, amely a felszabadulás után kézbe kapta a stafétabotot, úgy érzem, különösen nehezen adja át a helyét az utána következőknek, nehezen, vonakodva, tele féltékenységgel és gyanakvással, – miért? Azért is, mert ez a generáció nem egyszerűen biológiai értelemben nemzedék, hanem történelmi, politikai értelemben. Neki jutott osztályrészül a szocialista fordulat megvalósítása, a maga művének érzi mindazt, ami ebben az országban történt. Ez a felfokozott generációs öntudat egyfelől érthető, méltányolható, még becsülendő is, másfelől akadály a továbblépésnek, konzervál, megmerevíti a dolgokat. (...) Közhely, hogy a lényeges különbség a mai fiatalok és szüleik között nem abban van, hogy emezek farmert hordanak, amazok szoknyát vagy vasalt nadrágot, nem is a nemek közötti érintkezés formájában, hanem a történelemben, amelyet átéltek, a társadalmi tapasztalatban.”

Az említett filmek közül talán az elsőfilmes alkotásokról érdemes még néhány szót szólni. Csányi Miklós Kenyér és cigarettája egy öreg munkás meghasonlásáról szól. Sajnos a történet dramaturgiailag zavaros, „kiérleltelen”. Pándi András a film világképét naivnak és sematikusnak tartja, jóllehet „a film a közösségkeresés, a

mai munkássors, vagy akár a történelemből való kiárgedés drámája lehetett volna, ha a rendező valamely sajátjának érzett problémájáról vallott volna és hitelesebben."

Zsombolyai János A kenguru című filmje Rényi Péter szerint „bizonyára népszerű lesz a fiatalok körében (– ezt a forgalmazási adatok azóta bizonyították –) kedvessége, humora, jópofa zenéje miatt". Vele ellentétben Kósa Ferenc a filmet éppen a valóságfilmek eltorzítása miatt lehangolónak találta. Bernáth László szerint viszont „A kenguru azért érdekes, mert azt mondja el, hogy milyen kis apró determinizmusok között zajlik a hétköznapi emberek élete, hogy ezek között a rendkívül apró megkötöttségek és lehetőségek között is lehet cselekvési tere az embernek."

Mint történelmi tárgyú filmeket elemezte Rényi Péter – a történelmi korok sorrendjében – Gábor Pál Járványát, Maár Gyula Déryné, hol van? című filmjét, Gyöngyössy Imre Várakozók című alkotását, Rényi Tamás Az idők kezdetén és Lugossy László Azonosítás című műveit. „A Járványon nincs sok problémázgatnivaló: a múlt századi koleralázadás történetében a polgári reformerek klasszikus dilemmáját mutatja be; e dilemma legjelentősebb magyar elemzőjének, Németh Lászlónak a hatása érződik rajta, a forradalmat megelőzni akaró reformer tragédiáját szemlél-teti, aki a frontok közé kerül, akit a forradalmárok is, a régi rend hívei árulónak tartanak. Szép, nemes és tiszta eszközökkel megformált film, csak ugyanaz az Achilles-sarka mint a Vörös rekviemnek: nemigen érzékeljük, mit mond ma nekünk."

A játékfilmszemle egyik fontos mozzanata volt Lugossy László Azonosítás című filmjének bemutatója. Pándi András a filmet rangban és érdemben a Jutalom-utazással rokonította. Az elsőfilmes rendező „a felszabadulás körüli időkből választotta témáját". „Lugossyt dicséret illeti meg, mondta Rényi Péter, mert volt mersze egy félig-meddig ütődött mániákus figuráját a nagy idők centrumába állítani, egy embert, aki a maga identitását keresi a háború után, amelynek káoszában nem egy ember elvesztette a maga személyiségét, és – mi tagadás – nem mindenki kereste olyan elkecseregetten, mint ez a béresgyerek."

Rényi elevenbe találó filmjegyzetei közül két film értékelésével vitatkoznék. (Ha megjön József – rendező Kézdi Kovács Zsolt –, Déryné, hol van? – rendező Maár Gyula). Kézdi Kovács filmjében kizárólag etikai problémát látott: álszent, erőltetett erkölcsi prédikációnak tartotta, ahol minden bűnnek megvan a maga büntetése, főként a paráználkodásnak. Maár filmjét pedig „hóbortos pazarlásnak" vélte, amelyben „öröközöld bölcselmeket" hallgathat a néző, olyan közhelyeket, „hogy a színésznek szinpad kell és szerep és siker", meghogy „a művész egyénisége más mint a földbirtokosoké". Nézetem szerint Kézdi Kovács filmje pszichológiai tanulmány két egymásra utalt munkásságon. Egy animális szinten élő állami gondozott lány Józseffel kötött házassága után –, aki egyébként csak a film kezdő és záró képsorán jelenik meg –, anyósának hallatlan jósága és törődése hatására változni kényszerül a szó fizikai és pszichológiai értelmében, vagyis a lány felelőtlen, tartás nélküli sodródását felváltja egy, a filmben igen finoman ábrázolt magatartásmódosulás. Van-e ennek a figurának társadalmi háttere? A lány alakját Monori Lili zseniális alakítása hitelesíti: taszít, szánalmat kelt, akaratom ellenére érdeklődést ébreszt, elgondolkoztat. Nyilvánvaló, hogy a fiatalság többségére nem ez a magatartás-megnyilvánulás jellemző, de pszichológusok, pedagógusok tapasztalata szerint a filmben felvetett probléma valós. Az is magától értetődő, hogy egy ilyen pszichológiai film jóval nagyobb befogadói érzékenységet feltételez, mint más jellegű filmek. A Déryné film problémáját abban látom – amiért a film elkészült –, hogy egy öregedő művész, egy Déryné meg hasonlít a külvilággal. Kénytelen befelé építkezni. Ezzel a világból való meneküléssel, ennek okaival, művészeti életünk jelenlegi valóságával rokonítható összefüggéseivel, mindezzel érdemes lenne foglalkozni, sőt ezt vitatni.

Valóban elfordult-e a magyar közönség a magyar filmektől? Mennyiben változott meg a film és a mozi funkciója? Milyen szerepe van a televíziónak a mo-

zibajárási kedv kialakításában? E szerteágazó elméleti és gyakorlati kérdésekre vártunk választ a magyar film és a néző kapcsolatát elemző előadásoktól. Szecső Tamás számos statisztikai táblázat segítségével illusztrálta és bizonyította, hogy nem nevezhető egyértelműnek, tendenciaszerűnek a magyar filmek közönségvesztése. Nem csupán a magyar film, hanem a mozi is érzékenyen veszített közönségéből az elmúlt 15 évben. A televízió keresztül ugyanakkor a film új csatornához jutott, ahol másképpen hat ugyan, mint a moziban, ám jóval nagyobb tömegekre. Meglepő adat: a felnőtt lakosság 63%-a nem jár moziba. A közönségvesztés elsősorban a kevésbé képzett, kisebb jövedelemmel rendelkezők és a falusi lakosság köréből adódik. A 20–25 évesek 61%-a viszont mozibajáró. A film bázisát tehát a fiatalság jelenti, a mozibajárás a tizenévesek életkorából eredő sajátosság lett. A film világnézetet formáló erő, sőt szociológiai felmérések azt bizonyítják, hogy a filmmel való kapcsolat beágyazódik a mindennapi életbe. Ezt tudomásul véve különösen nem lehet közömbös az a jelenség, hogy a „tv mindenevők” keveset vagy egyáltalán nem járnak moziba. Ugyancsak ehhez a kategóriához tartoznak a tv-készülékkel nem rendelkezők. Mindkét csoporttal ellentétben azok járnak inkább moziba, akik a televízió programjai között is jobban válogatnak, azaz igényesebb, tudatosabb nézők. Tulajdonképpen egy tendenciaszerűen érvényesülő izlésbeli differenciálódásról van szó.

A jelenlegi kulturális struktúrában mindig figyelembe kell vennünk a televízió szerepét a filmnéző formálásában – hangsúlyozta Szecső Tamás. Kialakulóban van – különösen a fiatalok körében – az igényesebb televíziót néző réteg, s ez a felmérések bizonyossága szerint előbb-utóbb filmnéző lesz. A magyar film és a közönség kapcsolatát csak folyamatában, minőségi és mennyiségi mutatók komplex módon történő felhasználásával lehet megítélni. Kiragadott mennyiségi mutatók, mint amilyen a kihasználtsági százalék, vagy a nézők számának kvantitatív mérése, hibás következtetéseket eredményezhetnek. „Vajon szabad-e – tette fel a kérdést Szecső Tamás – a magyar filmművészet jelenét a 60-as évek csúcspontjához, mint bázis-időponthoz hasonlítani?” Az előadó végeredményben – több hozzászólóval ellentétben – pozitívan értékelte a magyar film és a közönség viszonyát.

Józsa Péter szociológus a kulturális fogyasztás mechanizmusáról beszélt. Ezt két dinamizmus határozza meg, az egyik a nevelkedési rendszer, az ún. szocializációs mechanizmus, a másik a lépcsőzetesen érvényesülő igazodási mechanizmus, azaz mindig eggyel magasabb kulturális és anyagi szinten élő egyén magatartás formájához igazodunk. Ez vonatkozik a filmnézésre is. A fiatalok körében a filmklub mozgalom eredményeképpen kialakult egy filmet nemcsak néző, hanem látó réteg. A film lényegében csak úgy töltheti be tömegművészeti szerepét, ha egyszerre több nézőhöz képes közvetíteni mondandóját, mint ahogy ez érvényesül egy Shakespeare dráma esetében, vagyis eltérő kulturáltságú, társadalmilag különbözőképpen behatárolt nézők appercepiálhatják a számukra fontosat, Józsa Péter egyébként ilyen filmnek tartja Antonioni Nagytitját.

Kósa Ferenc és Máriássy Judit a magyar film és a tv jelenlegi kapcsolatát lazának tartja, hasznos lenne, ha az eddigi gyakorlatnál szorosabb kapcsolat alakulna ki a film és a tv között. Hiszen Kósa Ferenc szavaival: „a magyar televíziót potenciális szövetségesnek tekintjük kulturális, politikai, közművelődési, mindenféle erkölcsi célok megvalósításában”. A tv jelenlegi műsorpolitikája – az, hogy „bizonyos színvonal alatt csúcsidőben mehetnek a dolgok, és bizonyos színvonal fölött nem” – tovább élteti a kispolgári izlésnormákat, így közvetve visszahat a néző filmkiválasztására. Tisztázatlannak tűnik a magyar film helye és szerepe a televízióban. Filmjeink átgondoltabb, rendszeresebb műsorra tűzésével, filmművészettel foglalkozó programok kialakításával a tv sokat lendíthetne a magyar film ügyén.

A magyar filmek forgalmazásának gyakorlatával Gombár József előadásának második felében foglalkozott. Ezt megelőzően filmgyártásunk ellentmondásait, filmrendezőink habitusát tette mérlegre, úgymond „A hatniakarás hiánya vagy a közelmúltban nyíltan is meghirdetett, a közönségtől független filmkészítés joga megszorította a közönség nélküli magyar filmek számát. 1970–75 között 20 olyan

film került bemutatásra, amely nem érte el a 150 000 látogatót, ezek közül talán csak a Makra és a Fotográfia nem tekinthető bukásnak, de semmi sem mentheti az Istenmezején-t, amelyet még 10 000-en sem néztek meg, vagy a Romantikát, az Ámokfutást, Holt vidéket, az Idegen arcokat stb., amelyeket üres sorok előtt vetítettek a mozikban. „Ellentétben Szecskő megállapításaival – az előadó leszögezte, hogy a magyar filmek nézőinek száma nagyobb mértékben csökkent és csökken ma is, mint az általános mozilátogatás.” Másutt még drámaiban fogalmazott: „A magyar filmek túlnyomó többsége némán, visszhangtalanul kerül le a mozik műsoráról.” Ezek után jogos a kérdés: mit tesz a MOKÉP, a filmforgalmazás ezért a magyar filmért?

A 60-as évektől kezdődően korszerűsítették és korszerűsítik a mozik kinotechnikai berendezéseit, hozzátéve, hogy a környezetesztétikai szempontok kevésbé érvényesültek. „A lakosság és a mozinézők 2/3-át ellátó városi, nagyközségi mozihálózat kinotechnikai feltételei a mai igényeknek jórészt megfelelnek.” Véleménye szerint „a filmszakma és a közvélemény a kisközségi és a fővárosi mozihelyzetet általánosította, s ez nem egy nyilatkozatban oda vezetett, hogy a magyar filmek látogatóságának megcsappanását a mozik állapotával magyarázta.”

Az érvényben lévő műsorpolitikai kategorizálás gazdasági ösztönző rendszerével „segítője a magyar filmek folyamatos műsorra tűzésének és műsoron tartásának”, megjegyezte, hogy „egyes filmek műsoron tartása hozzájárul a magyar filmekkel szembeni averziók kialakításához.” A MOKÉP kiemelt feladatként kezeli a magyar filmek forgalmazását, ennek köszönhető, „hogy a magyar filmek túlnyomó többsége minden moziba eljut.” Míg a külföldi filmek átlagos kópiaszáma 6, a magyar filmeké 10–12. A magyar filmeket olyan időpontban mutatják be, amely „a spontán versenyt a minimumra csökkenti”. Kialakulóban van a differenciált filmforgalmazás: filmbarátok köre hálózat, iskolamotozi rendszer, filmklubok, mozin kívüli társadalmi forgalmazási formák.

Zavaróan hatott, hogy az előadó az általa súlyosnak, válságosnak ítélt helyzetért elsősorban a filmalkotókat teszi felelőssé. Ezt a beállítást eltúlzottnak érzem. Szívesebben hallottunk volna többet a megújuló filmforgalmazás perspektíváiról s a jelenlegi forgalmazási gyakorlat problémáiról, ellentmondásairól.

Egy jeles filmalkotó, Dárday István azonban éppen erről beszélt. Abból az evidenciából indult ki, „hogy a film gyártása, forgalmazása és a befogadás közegé összefüggő rendszert alkotnak, s így ebből a szerkezetből kiragadva önmagában sem magáról a gyártásról, sem a forgalmazásról kellő mélységben gondolkodni nem lehet. A gyakorlatban a rendszer alkotó elemei mégis egymástól függetlenül, saját természetük és érdekeik szerint működnek, és egymással lényegileg formális kapcsolatban vannak: a film áru, a forgalmazás közvetítésével szolgáltatásként kerül a fogyasztóhoz”.

Hangsúlyozta, hogy a film lehetőségei nem azonosak a mozi funkciójával. Ahhoz, hogy a film és a néző viszonya minőségileg megváltozzék, ki kell alakítani egy tudatosan megtervezett „közvetítő csatornát”, s erre leginkább a „kisközösségekre épített filmvetítési forma” lenne alkalmas. „Ha a film és a néző találkozása megtervezett: létrehozható a minőségileg más helyzet, amikor a néző meghatározott szférában, érdekeltségei mentén találkozik a filmmel, s így a film nem a szabadidő orientálatlanságában, mint elidegenedett szórakoztató vagy művészeti termék jelenik meg a számára, hanem mint lehetséges beépíthető része, más minőségű folytatása mindennapi létének és tevékenységének”.

Dárday nem a mozit, annak létét kérdőjelezte meg, hanem felhívta a figyelmet, hogy „mellette meg kell szervezni a film és a közönség találkozásának egymástól eltérő, minőségileg más-más formáit.

*

A VIII. Magyar Játékfilmszemle célkitűzését, eredményességét legtalálékosabban Lugossy László filmrendező fogalmazta meg: „Pécs szövetséget kínál olyanok között, akik a valamit akarás, a tisztánlátás, a mélyebbre törekvés, a valamit építés jegyében a magyar filmművészet elkötelezettjei.”

KÉPZŐMŰVÉSZEK MŰHELYÉBEN

BESZÉLGETÉS KELLE SÁNDORRAL

Öt-hat évvel ezelőtt Pécsről a Balatonra utaztam. Vasárnap reggel volt, s Kaposváron a vonatról egy elegánsan öltözött úr szállt le. Kabátja finom, kockás szövetből készült. Bolyhos, világos sálát viselt a nyakán, fekete baszk sapkát a fején. Arca frissen borotválva... Kelle Sándor volt, kaposvári kiállításának megnyitójára utazott. Ahogy az állomás zűrzavarában elvesző alakja után néztem, elgondolkodtam: a festőművészeket én mindig pontosan ilyennek képzeltem. Javakorabeli férfi, aki éppen kiállításának megnyitójára siet. Elegancia, amit nem a szabó, sokkal inkább viselője ad a ruházatnak. Ha fest, félrecsapott sapkáját munka közben sem veszi le a fejéről. Tekintélyes, szimatoló orr. Képeket látó tekintet. A bal karján mintha mindig palettát, a jobb kezében ecsetet tartana. Az utcán, egy hirdetőoszlop előtt is úgy tud megállni, mintha a festőállványra helyezett képét vizsgálná.

Ma is vasárnap reggel van, téli ajándékidő, ragyogó napsütés. Kelle Sándor a Széchenyi tér alsó sarkánál, a tél elől faköpenybe burkolt Zsolnay-kút mellett vár.

– Fordulj csak vissza – mondja. – Nézd a teret, mögötte a Mecseket és az eget. Milyen festői! Fönt, a kép felső szegélyében hideg színek, kékek, acélos szürkék. Lent a dzsámi, meg kétfelől a házak, a kollégium és a Nádor Szálló: meleg-barnák és sárgák.

Amikor telefonon megbeszéltük a találkozót, a festő a jó pedagógus tapasztalatával mondta:

– Csak ennyit jegyezz meg: kettő, három, négy. Ezt nem fogod elfelejteni. Kettő a házszám, három az emelet, négy az ajtó...

A két utcára néző, tekintélyes sarokházat a millennium táján emelték. A pécsiék úgy ismerik: Lóránt-palota. Amíg a lift (talán az egyetlen, ami a háború előtt Pécsen magánházban működött) fölvisz a harmadik emeletre. Kelle megismertet műtermének történetével:

– Tulajdonképpen a manzárdig megyünk... A műterem a padlástér beépített része. A háború előtt a Könnyű-féle fényképészeti szalon volt itt. Ma a feleség a régi lakásban folytatja a szakmát. A háborút követően festészeti szabadiskola működött ezen a helyen. Szántó Karcsi, a szabadművelődési felügyelő Gádor Emilt bízta meg az iskola vezetésével. Bezzegh anatómiát, Bizse rajzot, Cseh Laci festészetet tanított, én szintén festészetet, Gádor is festészetet. Ő vezette, szervezte is az iskolát. Martyn is el-eljárt. Nagyszerű tanítványaink voltak: Tillai Ernő; Kiss Tibor, az építész; Garányi József, a keramikus; Bokros László, aki később a Képzőművészeti Főiskolára került, ma Szolnokon él, nemrég Pesten nyílt kiállítása; Drégely László, aki a tévénél jónévű díszlettervező; és a legfiatalabbak közül Altorjai István. Akkoriban itt jártak iskolába, itt érettségiztek... Később szegény Buday Lajos műterme volt itt... Tíz évvel ezelőtt pedig én kaptam meg. Gáriel

Jóska egyszer azt mondta a tanácson: „Eleget dolgoztál, Sándor. A többiek sorra kapják a műtermes lakásokat, te is megérdemled már, hogy műtermed legyen.” Igen ám, mondtam, csak hogy én ismerem azt a helyet: nyáron dupla meleg, télen dupla hideg. „At fogjuk építtetni” – mondta Gábiel Jóska. Máté Andrást bízták meg a tervezéssel...

Kilépünk a liftből, megkeresem a négyes számú ajtót, keresztülbetorkálunk egy társbérleti előszoba zsúfoltságán, majd a közös helyiség végén föltáruul a műterem fehér ajtaja. A Lóránt-palota legtetetjén járunk. A hajdani fényképészeti műterem apró ablakszemekből összerakott üvegfala az utcára néz. A terem átellenes falán galéria húzódik. A műteremben mértéktartó rend honol. A fal mellett festőállvány, a sarokban háromlábú, a szabadban való festéshez használt, könnyű, tábori felszerelés. Az ablak alatt kettészelt koponya. Népi köcsögökben ecsetek. Az asztalon finom, drága festőanyagok: tubusok, dobozok, üvegek szabályos rendben. A beépített könyvespolcon nagyság szerint sorakozó könyvek.

– A legszebb műterem a városban – csúszik ki számon az elismerés.

– Az, az – erősíti Kelle. – Azt mondta Gábiel Jóska: „Itt van ez a műterem, rendbe kell tenni. Legyen a város szívében egy reprezentatív műterem, ahová bárkit el lehet hozni...” Itt mesterséges fény nélkül tudok dolgozni. Mindig valamilyen szép, ezüstös fényben derengenek a tárgyak.

Elsétálok az üvegfalig, és kinézek az utcára. Szemben, az utca túlsó oldalán a városi tanács egyik irodahelyiségébe látok. Vasárnap van. Egy hivatal vasárnap délelőtti nyugalma! Poros dossziékban alvó aktakötegek. Uszkáló zöldbúrák íróasztallámpák. Tátogó, szomjas fikuszok. Majd hétfőn jön a gépirónő és megöntözi.

Az ábrándozásból zene riaszt. Kelle közben lemezt tett föl, de lehet, hogy a lemez már korábban a készüléken volt, csak el kellett indítania.

– Egy kis hangulatfestésnek... Megismered? Vivaldi. *A négy évszak*ból a Tél. Figyeled? Most olyan a zene, mint amikor esik a hó... – Kelle könnyed ujjmozdulatokkal mutatja a szállongó hópelyhek játékát. – Ez meg olyan, mint amikor a jó meleg szobából az ablakon át nézi az ember a kinti hóesést... Amikor téli képeket festek, szívesen hallgatom ezt a zenét.

Észreveszem, hogy a festőállványon két kép fekszik egymás mellett. Az egyik befejezett, a másik még munkában levő. A befejezett képre mutat:

– A téli Balaton. Ugyanaz a kétszólamúság és tételekből való építkezés van meg itt is, mint a zenében. Figyeled? – A képhez siet. – Itt egy amorfi forma, itt meg egy geometrikus formarend... Beszélgetnek, válaszolnak egymásnak...

Még mindig nem tudok betelni a műterem tágasságával, harmonikus rendjével, improzálás méreteivel.

– Itt van tágas hely a munkára – mondom.

– A képet csak akkor teszem az állványra, amikor fölvázolom. Nekem egészen sajátos technikám van: asztalon, vízszintesen festek. Tudod, azért, mert sokat lazúrozok. Munka közben néha beleillesztem a képet a keretbe, és fölraokom az állványra. Ilyenkor megnézem, hogy a kompozíció jó-e. Meg hagyom, hogy a festék kissé lecsorogjon... Nálam a kép a játékos és a fegyelmezett elemek összhangjából születik. – Kelle egy mázas, festett köcsögöt vesz a kezébe. – Nézd meg ennek a mintázatát! Itt a mester határozott vonalakat húzott. Itt pedig hagyta, hogy a festék szétfolyjon, játsszon. Ami ezen a köcsögön megvan, ugyanazt keresem a képeimen. Azt persze tudni

kell, hol lehet rögtönzés, hol lehet a játékoságnak, a fantáziának szabad utat adni, és hol kell fegyelmet rendezni lenni.

– Farostlemezzre dolgozol?

– Mégpedig a durva felére. A vásznat kevésbé szeretem. Tudod, én energikusan dolgozom, és nem akarom, hogy az ecset átbökje a vásznat... Most felteszek egy másik muzsikát neked. Figyeld csak meg. Beethoven: *Esz-dúr zongoraverseny*. Nagyon szeretem Beethoven zenéjét. Csodálatos ennek az embernek a muzsikája. Az erő, a kérlelés, az imádság, a lázadás, minden emberi benne van. Figyeled? Egy tömör, megszólító erejű zenekari akkorddal kezd... Most hosszan improvizál a zongora, rendezi a mondani-valóját, meditál. Aztán nekiugrik, és megszólal a nagyzenekar összes hangszere. Végig ezt a kettőt variálja. Ez a zene tudatosan építkezik. Körülbelül ez a festő munkája is. Én is így építem föl a képeimet...

A festő magyaráz, érvel. Néha fürge ujjaival a levegőben játszik, mint egy karmester. Máskor kezét ökölbesorítja, s ilyenkor mozdulatai olyanok, mint egy bokszbajnoké.

Észreveszi, hogy még mindig ácsorgok. Hellyel kínál. Az asztalon széttergetem papírjaimat.

– Talán ott kezdjük, hogy a neved... Ugye nem vagy pécsi?

Kelle Sándor nevet.

– A családom a Dunántúlról, Zalából származott az Alföldre. Én meg visszahonosodtam. A nevünket eredetileg egy l-lel írták. Van egy kicsi, szálkás húsú halféle, a pontyokkal rokon, kele. S van egy régi magyar fegyver, a kelevéz. Talán innét származik a szó. Nagyapámat még Kele Mihálynak hívták. De apám nevét már két l-lel írták az anyakönyvbe. Nagyapám juhász volt a Duna–Tisza közén. Ő mesélt a dunántúli eredetről... Öt-hat éve Bázakerettyén jártam, ott megvan még a név. Sőt, képzelj, találtam egy Kele bácsit is, aki festegetett. Afféle parasztfestő volt. Az apám karakterét láttam az arcában... Én már Jánoshalmán születtem. Gondosan őrzöm anyám nyelvének egyéni és tájzatát. Még a katedrán és a tárlatvezetéseknel is öntudattal és büszkén beszélem ezt a nyelvet. Minden valamire való ember a lelke mélyén dajkál egy emberpárt és egy tájat, ahonnet vétetett. Ez a maga lélettartalmának hozzáadásával kifogyhatatlan érzelmek, gondolatok és megnyilatkozások újrateremtőjévé válik. Így vagyok én is: A szónak legyen íze, a mondatnak értelme, az embernek embersége... Hogy honnan indultam? Jánoshalma híres almatermő hely Baja és Kiskunhalas között. Ott váltanak át a futó homokbuckák zsiros feketefölddé. Egy tanyát félig eltakaro se sík, se dombot már hegynek mondanak. Nagyon szorgalmas, színmagyar alföldi nép lakja. Akkoriban látástól vakulásig dolgoztak. Szüleim hajnalban keltek. Tudod, néha reggel ma is úgy érzem, hogy fölraktak a kocsiszalmára, korán van, „aludjon még a gyerek, amíg a kocsival kiérünk a szántóföldre”. De jó volt érezni a kocsizörgést, és késleltetni a megállást! Mert az már a hajnali kötélcsinálást jelentette az alig tízéves gyerekeknek. Talán innét bennem az alföldi ember szívóssága és messzetelekedése. Földhöz, fához, vetéshez, aratáshoz tanultam meg hozzámérni az embert... De a gyerekkori emlékekből talán ennyi elég is lesz. Nem akarok a múlton merengő öregembernek látszani.

– A rajzolásal, az ecsettel, a festéssel mikor találkozott?

– Hát persze festéssel, az nem vett körül. Annál inkább a fülemben cseng az akkor már „okosjuhász”-nak nevezett és templomi előénekesseé avanzsált

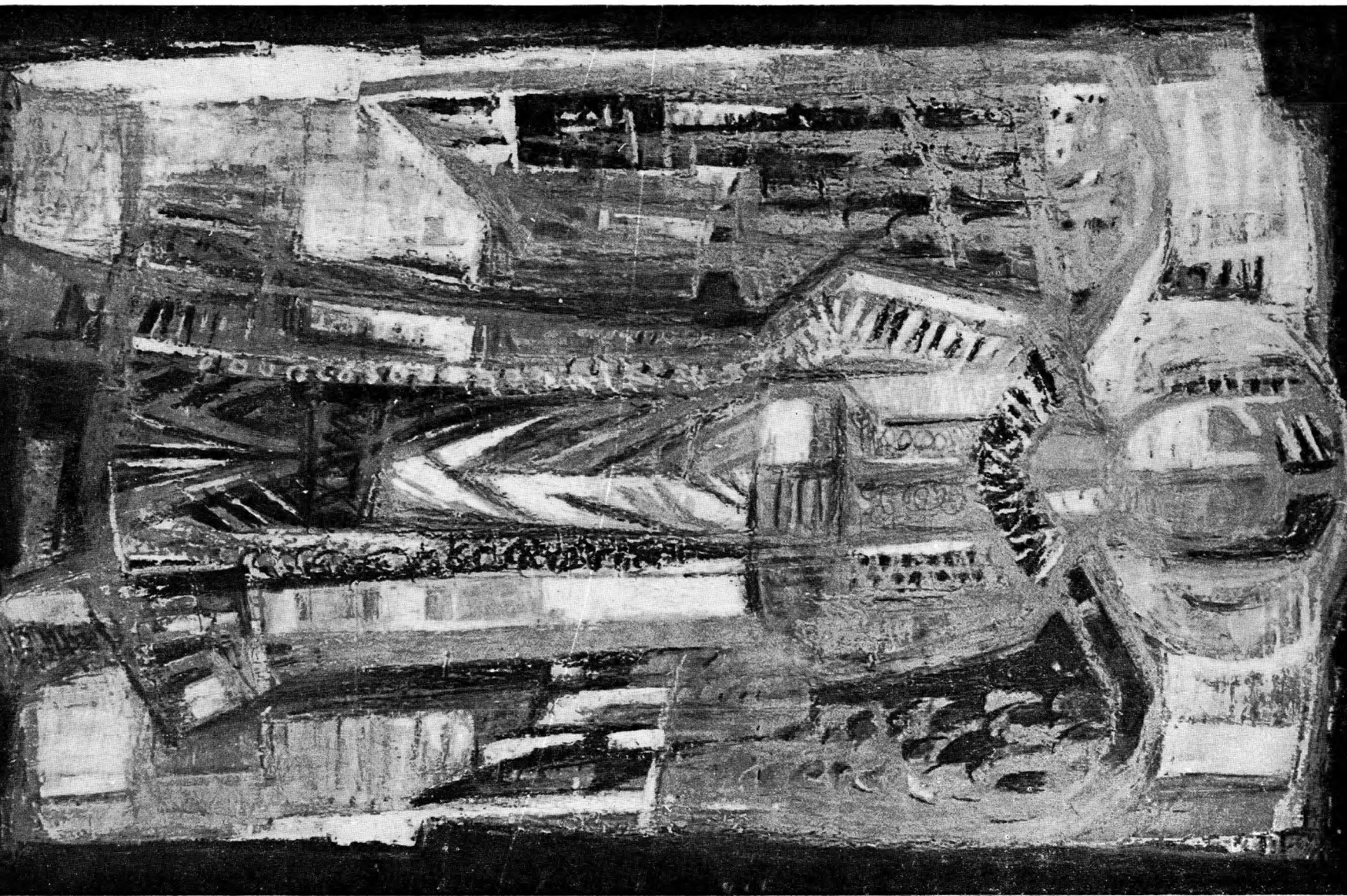
nagyapám szép tenorhangja. Lehattunk vagy három-négyszázan a jánoshalmi elemiben, amikor a kántor énekversenyt hirdetett. A versenyt megnyertem, díjként kaptam egy ezüst ötkoronást, és összesúgtak mögöttem, hogy taníttatni és zenei pályára kéne adni ezt a gyereket. Az ösztöndíj összejött, kalocsai diák lettem. Zenésznek készültem. Nagyon szerettem a muzsikát. Zenekarban hegedültem, énekeltem... Hm. Kalocsa... Ha hallok a szót, mindig elmosolyodom. Főutcájára szeptember elején szekérrel érkezünk. Apám ünnepélyesen pipára gyújtott. A negyven kilométeres út után így dukált. Egyszer pityeregve cipőt kértem, mert a kettőstorony városában már nem illet a csizmaviselés. Csizmás kandúrnak csúfoltak az osztálytársaim... Akárhányszor találkozom Pákolitz Pistával, mindig összemosolygunk. Ő ugyanazt az utat járta, mint én, csak nem Jánoshalmáról, hanem Paksról indult, és hét évvel később. Amit az *Évgyűrű*kben olyan pompás diákhumorról megírt, én is átéltem. Dr. Rechner Konrád kanonoknál kapott kosztot. Én is. Kész Rózsi néninél lakott. Én is. Mind a ketten gyúrtuk a latint, s körülbelül azonos intenzitással... De Kalocsán a festészet is megérintett. Az egyik hegedűóráról hazafelé tartva az Árpád-féle könyv- és papírkereskedés mellett vitt el az utam. A kirakatban Mussini felírással, színespapír borításban három tubus olajfestéket láttam. Ragyogtak a színek: sárga, piros, kék. Minden nap arra kerültem. Végül nem állhattam ellen a kísértésnek. Egyhónapi zsebpénzemből megvettem a három színt, hazavittem, és a diákládám (ez nagyobb, mint a katonaláda!) oldalfiókjába tettem. Naponta többször lecsavartam a kupakokat, meg-megszagoltam, érezni akartam az olajfesték illatát... Aztán beiratkoztam Gigi bácsihoz, a gimnázium rajztanárához úgynevezett művészi rajzra. Ott Schöffner Miklós nyújtott kezét, és azt mondta: „Nyugodtan ülj le, és fess meg ezt az ócska lámpást.” Afféle poros bakterlámpa volt, valami színes drapériával festőileg körítve. Schöffner egy osztálylyal fölöttem járt. Ő tősgyökeres kalocsai volt, én meg falusi kosztosdiák, így nem alakult ki közöttünk barátság. Tudod, Nicolas Schöfferről van szó, a kinetikus művészet vezéralakjáról. A lexikonban azt olvasom, hogy a Képzőművészeti Főiskolán tanult. Két főiskolai értesítőm van, de egyikben sem találom a nevét. Személyesen nem láttam Kalocsa óta. Nem tudom, melyik főiskolán végzett. De nem is ez a lényeg, hanem amit csinál. Az pedig híressé tette.

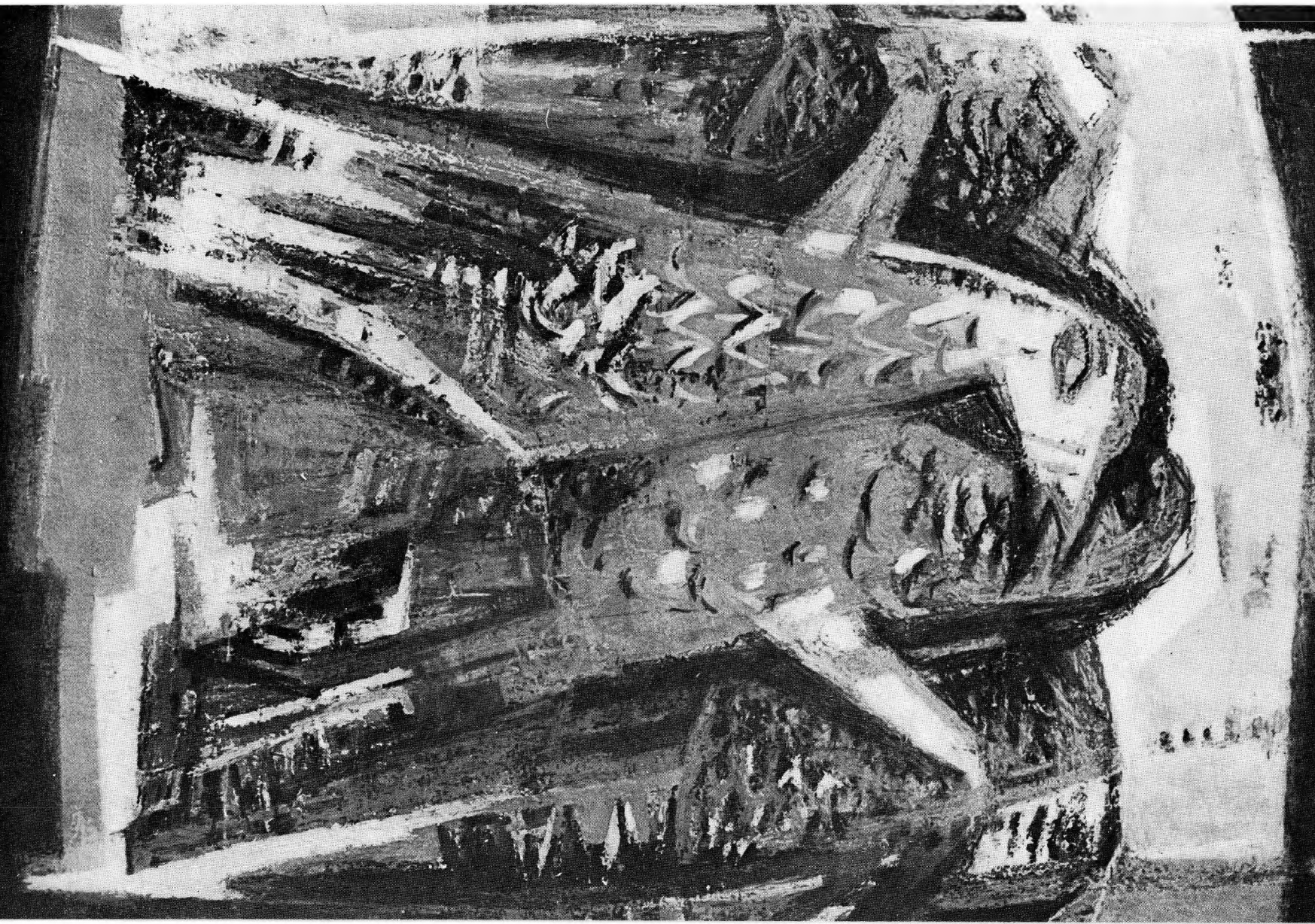
– Kalocsáról Pestre kerültél?

– Nem. A gimnázium felső két osztályát Pécsen végeztem. Itt készültem a fölvételire Gebauer Ernő festőiskolájában akt- és fejrészolással. Jó iskola volt, Ernő bácsi szigorúan a szerkezetből indított, logikusan épített rajzokat kívánt. Jó figuralista volt, Székely Bertalan kedvelt tanítványa. Mint ember, Fra Beato Angelico angyali lelkületét örökölte. Ártatlan és tisztalelkű volt, mint egy gyermek. Elmondta, hogy az első világháború idején egyszer a lakatanyában festegetett. Meglátta az őrmester, és rákiáltott: „Micsoda maga, festő? Menjen, fogjon fegyvert, mert vegye tudomásul, hogy egyetlen puska-golyó többet ér, mint a maga összes mázolmánya!” Erre Gebauer csak annyit mondott: „Igenis!”... Nagy volt az öröme a sikeres fölvételim után. Később is sokszor jártam nála, barátokká lettünk, én búcsúztattam a sírjánál.

– Ki tanított a főiskolán?

– Réti István. Tudod, az érdekes volt, ahogy bejött... Mindig ünnepelőbe öltözötten járt, de a szavait is ünnepelőbe öltöztette. Kedden és pénteken korrigált. Szigorú, zárkózott ember volt. Az egyik lába merev. Nyílt az ajtó,

megállt az első állványnál, nézte a modellt, nézte a képet, két-három szót szolt: „Itt a kéz... Itt a fej... Itt a láb...” Nem mondott többet. Nálunk már fáradt volt, nem sokkal azután, hogy elkerültem a főiskoláról, nyugdíjba ment. A legnagyobb dicséretet akkor kaptam tőle, amikor a szakdolgozatomat elolvasta. Azt mondta: „Kolléga úr olyan szép dolgot írt, hogy elengedem a szóbelijét.” Ez nekem nagy elégtétel volt. Többet nem is láttam...

– Katalógusaidban azt olvasom, hogy pályádat 38-ban Mohácson kezdted. Hogyan emlékszel ezekre az évekre?

– A pályakezdés, az első sikerek, a fészekrakás mindig izgalmas az ember életében. De az én szép fecskefészke a háború összetörte. Sajnos, nagyon jól „feküdtem” az akkori katonai kiegészítő parancsnokságok karto-
téhozóiban, s ha megzördült a falevél, azonnal behívtak. Évente kétszer-háromszor is kaptam SAS-behívót. Lehet-e fiatal festőre és tanárra nézve gyötrelmesebb pályakezdés, mint az enyém? Csak két behívó között állhattam a festőállvány elé. De amikor tehettem, dolgoztam. Mohácson szerettem meg a Dunántúlt. Tevékeny művészkolónia alakult ki ott a 40-es évek elején. Kolbe Miska, a Martinszky-házaspár, Virányi Endre élt akkoriban Mohácson. A kertes kis benyíló udvarunkba egyszer ellátogatott Martyn Ferenc. Megnézte a kert virágait, szép növényzetét, kísétált a nagy udvarrészebe, végig-mérte a hatalmas körtefát, aztán a repkényes előszobába lépve visszanezett a lépcsőről a nagy udvar többi lakására, és azt kérdezte: „Érdekes emberek laknak ott?” – Igen – mondtam. „Egy életet lehetne itt végigfesteni, és még csak ki se kellene menni témaért” – mondta. – Témaért nem, csak a viszonyításért – feleltem.

Kelle Sándor üveget bont. Az üveg címkéjének cirillbetűs szövegét szemüveggel vizsgálgatja:

– Aranyérmes, kétszer főzött szerb szilvapálinka.

– Te érted ezt a szöveget? – mutatok a cirillbetűs föliratra.

– Elég jól beszélek szerb-horvátul. Mohácson tanultam meg a sokak-tól meg a pópától. Arra gondoltam, több hasznát veszem ennek a nyelv-nek, mint az angolnak. Nagyon sok szerb-horvát barátom van. Többször voltam Jugoszláviában. Szerettem azt az országot. Ösztöndíjjal leküldtek egy hónapra. Akkor nyelvvizsgát is kellett tennem. Ott megvan a bizánci-keleti hatás, meg a nyugati kultúra hatása is. Megfestettem a szarajevói Bascarsiját...

Koccintunk és iszunk.

– Odlicsnó! Ennyit én is értek – mondom. – Kitűnő pálinkád van...
– csettintek a nyelvemmel, és leteszem a kupicát. – A képzőművészet nagy korszakai közül melyikhez vonzódsz igazán?

– A jelenben élek, ezt érzem legközelebb magamhoz.

– A mai magyar festők közül kiket becsülsz, kiket szeretsz?

– Nem tudom, mai magyar festő alatt mit értesz. A ma is élőket, vagy a ma is élőnek számító mestereket, akik talán már meghaltak, de életmű-vükkel meghatározói a mai magyar művészetnek? A pécsi Csontváry Mú-
zeumnak és az ott föllelhető értékeknek nagy tisztelője vagyok. Mindig újat kapok, többé válok ott. Hitben és szakmai ismeretben. Szürrealizmusa, szim-bólumrendje ma is időszerű. Színeit nézni: a szakembernek magasiskola, a látogatónak ünnep. Martyn Ferenc is kései elismertetésű. Most itt Pécsen egy környezetbe került Csontváryval. Martyn is, mint minden nagy mester,

összefoglal és folytonos megújulás jellemzi. Tanulni kell tőle, nem utánozni... Bene Géza és Gadányi Jenő piktúráját szeretem még. Az ő világhétközhez közelállónak érzem magam. Bene megmutatja, hogy a kis méretekben milyen monumentális erő lakozhat. Gadányi a természeti témát költőiséggel és gazdag formateremtő erővel írja át. A látványt látomássá fokozó festői erejükkel ragadnak meg... Nem hazaikat is említhetek?

– Természetesen.

– A mai Jugoszlávia képzőművészei közül sokat ismerek, nagyra értékelem maiságukat. A pécsi születésű Zlatko Pricával érdekes módon ismerkedtem meg. Még hét éves korában elkerült innét, Zágrábban él, a mai jugoszláv képzőművészet kimagasló alakja, művei a világvárosok nagy múzeumaiban megtalálhatók. Egyhónapos jugoszláviai ösztöndíjas időmben látogattam meg először. Elmondtam, hogy a jugoszláviai múzeumokban láttam képeit, a katalógusok adataiból megtudtam, hogy Pécsen született, kikerestem anyakönyvi bejegyzését, s most eljöttem, hogy személyesen megismerkedjem. Erre ő átölelt, bevezetett a műtermébe, és negyvenöt év után azonnal lerajzolta a pécsi Széchenyi teret, a belőle kiágazó tizenkét utcával. Amikor egy évre rá Pécsen találkoztunk, hagynom kellett, hogy ő vezessen el szülőházáig. A kapu ugyanaz volt, a lépcsőfeljáró is. Megörült az ablaknak, ahová a Mikulás tette az ajándékot, és elszomorodott, mert a kis játszótárs Brigitta már csak emlék volt.

– Hány képet festettél életedben?

– Ezt nem tudnám megmondani... Eddig tizenhét önálló kiállításom volt, és mintegy százötven csoportos kiállításon szerepeltem. Most jutottam abba a helyzetbe, hogy mindent rendezek magam és a dolgaim körül. Szeptembertől nem tanítok a Tanárképző Főiskolán. Most már teljesen festő lehetek. Nagyon vártam az összegezésre alkalmas időszakot... Adok néhány katalógust, ezekben a szükséges adatokat megtalálod.

A festő a galériára kalauzol. Amíg a polcon válogat, szemlélődöm. Egy állványon élére állított, üres léckeretek sorakoznak.

– Háromféle méretet szeretek – mondja a festő. – A hatvanszor kilencvenes, a hatvanszor nyolcvanas és a harmincszor kilencvenes képeket. A nagyobb képeim kilencvenszer százhuszasok.

A sarokban álló heverő takaróján fölfedezek egy madártollat.

Kele fölmutat a tetőzet magasságába:

– Beköltöztek a galambok a szellőzőnyílásba. Betömtem a lyukakat, de úgy látszik, hiába.

Üvegek címkéjét olvasom: Firnisz, terpentín, pastel fixatíef, művész lakklenolaj, dammárlakk.

– Milyen anyagokkal dolgozol?

– Olajfestékekkel elsősorban. Szeretem még az olajpasztellt is. Vízfestékekkel már régebben dolgoztam. Adós vagyok a grafikával... Van egy sgrafittóm, amit Soltra Elemérrel csináltam a Tanárképző Főiskola külső falára. És van egy harminc négyzetméteres farostintarziám a somberek térszobájában. Ezt Gábor Emillel közösen terveztük... Elsősorban táblaképeket festek...

Kelle megmutatja a farostintarzia tervét, aztán újból leereszkedünk a műterem alsó szintjére, a festmények közé.

Régi pécsi csoportos kiállítások jutnak eszembe. Kelle neve után ezek a képcímek álltak: *Bányatelep* (1959), *Tanakodók* (1960), *Bányász*, *Bikal*.

Bikali szénaszárító, Egyházaskozár (1963), Bascarsija, Kilátás a tengerre, Dalmát város (1965), Fa tavasszal, Fa ősszel (1966), Baranyai évszakok I–IV. (1968) ... A festő érdeklődésének változása címekben elbeszélve.

– Mik a kedvelt témáid mostanában? – kérdezem.

– Leginkább a tájkompozíciók. Kedvelt motívumaim a dombok, a fák, a vizek. Ezek játéka, egybeszerkesztése érdek. Az ezekre építhető szimbólumokkal fejezem ki magam. Szeretem a házat is. A figurákat is szeretem tájji környezetbe állítani ... Szeretek sorozatban, variációkban gondolkodni. Legutóbb a vízzel foglalkoztam, a Dunával és a Balatonnal. Érdekes a kettő közti különbség. Aztán a beállt Duna és a folyóvíz változatai. A jég és a hó motivációja ... Sok tennivalóm van még, a vázlataim földolgozásra várnak.

– Tájképeid a természetben vagy a műteremben készülnek?

– Itt! – kiált föl Kelle Sándor. Az ablak előtti polchoz siet, fölmarkol két csomó jegyzetfüzetet, karjait a feje fölé emeli, megrázza; – Csak ezek készülnek kint, a helyszínen. A vázlatok. Most jöttem meg a nagymarosi művésztelepről. Ott is ilyeneket készítettem. Nézd csak meg ezeket a rajzokat! – A festő végigpörgeti ujjával a füzeteket. – A természet ma egészen mást jelent, mint régen. A táj szerepe a festészetben is átértékelődött. A látványfestészetnek vége. A nagybányaiak még úgy festettek, hogy a modellel együtt kivonultak a szérűskertbe. Ez csak egy korszaka volt a festészetnek. Ma a tájkompozíciók is a műteremben készülnek. Az alkotó személyisége, egyénisége így sokkal jobban jelen tud lenni a képen. A reneszánsz idején volt egy főúr, aki portrét készíttetett magáról. Amikor elkészült a festmény, megnézte, és azt mondta: „Nem veszem át, mert nem én vagyok. Nem hasonlít rám.” „Jó, majd kétszáz év múlva hasonlítani fog” – mondta a festő, és a fal felé fordította a képet. Hát én se lefesteni akarom a természetet. A panoráma szerepét átvette a fényképezés, a színes dia, a film. Egy kritikus egyszer azt írta rólam: „Kelle Sándor hűséges krónikása a baranyai tájnak.” Hát krónika ez szerinted? – Kelle a műterem sarkából egy nagyméretű képet húz elő, és a festőállványra helyezi. – *Dunántúli mandulafáciska*, ez a címe. Janus Pannonius emlékére festettem. Krónika ez? A kutya fülét! Én szimbólum-jeleket keresek. Ez tájköltészet, és nem krónika. Ez a természet elemeiből való komponálás.

– Az Alföldön születél, a Dunántúlon élsz. Miben nyilvánul meg a festő számára a két táj különbsége?

– A messze horizont nagynekilodulása embereket nevel, a felhőnézők romantikusok. Az alföldi iskola festői nemes értelemben véve ezeket az eredményeket képviselik művészetükben. Koszta József, Tornyai, Rudnay, Holló László ... Dunántúlon a dombok, a hegyek játékosak. Örömben leradirozzák a sík horizontot, a földtől az égig járják táncaikat. Ez a játékosság, ez a dunántúli alaphang gazdag alakításra kész. Rippl-Rónait, Vaszyt, Egryt, Martynt nem az indulatosság, nem a romantikus hangvétel jellemzi.

– Magadat hova tartozónak érzed?

– 1970-es önálló kiállításom katalógusának előszavával felelek. Ez az én ars poeticám: „Életünk ritmusa a természet, az ember és a társadalom mozgásrendjébe ágyazódik: a tavasz-nyár-ősz-tél, a társkeresés és a munka törvényében léteünk. Benne érzem magam ebben a világban. Az együttélésből gondolatok-érzelmek születnek. Keresem az állandót és a változót: a festőileg kifejezhetőt. Bár az Alföldről jöttem, mégis a Dunántúl tart fogva: dombjaiba véssett barázdáiból tüzes bor terem, a fák izes gyümölcscsel kínál-

nak, életrevaló ember és elhatározás születik. Vize pihentet és játékosá tesz. Mozgás és nyugalom, intim és monumentális váltja itt egymást, összeszővődik ember és táj. Már maga a dunántúli valóság gazdag alakításra készlet. Ösztönzést nyújt ahhoz, hogy kifejezni kívánjam a természet és az ember ősi együttélését, együttgazdagodását és az ebből származó gondolatokat. De mindenkor a festő nyelvén: színnel, formával, ritmussal.”

Amíg olvas, arca egyre jobban áttüzesedik.

– Milyen szép gondolatok... Egy író se tudná szebben megfogalmazni – mondom elismerően. – „Dombjaiba vésett barázdáiból tüzes bor terem...” „A természet és az ember ősi együttélése...” És a nők? Milyen szerepet játszottak életedben a nők?

– Az ars poetica után az ars vitaeről, az életvitel művészetéről kérdezel? A nő és a férfi kapcsolata az élet forrása, éltetője és előrelendítő ereje. Röviden: a fajtám szemérmes volt, hárman voltunk a családban fiútestvérek, lányok csak a távolabbi rokonságban adódtak. Szerintem ez sok mindent meghatároz. Édesanyám szeretete, az ő lelki gazdagsága és gondos szorgalmú lénye véste belém a női eszményképet. Tiszteletet parancsoló magatartásomnak ez az alapja. A játszótárs kislányt megvédtem a verekedő fiúk ellenében, segitettem neki, öröm volt valamit tenni érte. Anyám papnak szánt, de a muzsikálás hangjai és ott, a zenekarban egy leánytekintet más irányba tereltek. A párválasztásban is az anyám alakította eszménykép vezetett. Két lányom van, a nagyobb röntgenszakorvos Kaposváron, a kisebb itt a jogi egyetemen nyelvtanár. Tőlük és tanítványaimtól kapom vissza azt az ajándékot, amit kiváltott belőlük emberi magatartásom.

Sajtostallért ropogtatunk, majd Kelle egy üvegből sárgás fényű bort tölt.

– Saját termés – mondja. – Feleségemnek a Makár dombon van egy kis szőlő öröksége. Egy kis épület is van rajta. Szép hely. A Makár olyan, mint a Badacsony. Akárhonnét nézi az ember, mindig ugyanazt a formát mutatja. Nyáron a műteremben kibírhatatlan. 34 fokra fölmeleg a hőmérőben a higany.

– Sok könyvet látok a polcokon – mondom. – A szakkönyvek mellett mit olvasol?

– Költőket. Illyés Gyulát. Gyönyörű vers a *Szekszárd felé*. Bárdosi Németh Jánost a kenyérszagú versek költőjének neveztem el. Csorba Győzőt a komolyságáért szeretem. Pákolitz Pistában mindig az eleven, pajkos kalocsai diákot látom. Aztán Takáts Gyulát, Simon Istvánt... Fodor Bandit tizenhárom éves kora óta ismerem...

– Tizenhárom éves kora óta?

– Hát persze. Amikor 42-ben haslövéllyel feküdtem...

– Mivel?

– Miért csodálkozol? Idenézz! – Kelle egy pillanat alatt kigombolja elegáns, hamvaszöld kordbársony zakóját, és fölgyúri fekete-sárga kockás ingét. Hasán keresztben-hosszában forradások. Olyan a bőre, mint a fonott kalács kitüremkedései, horpadásai. – Ezt nem tudja senki! Hét hasműtét volt. Pár szilánk még bennem van. Itt vannak a legnemesebb szervek – mutatja, – az uréter, a vese, a máj. Ha ezek közül egy is megsérül... Így is majdnem elvéreztem...

– A szilánkok még benned vannak?

Kérdésemet mintha nem is hallaná.

– Huszonnyolc éves voltam, élni akartam. Tartalékos tiszt voltam, sza-

kaszparancsnok. Támadásban voltunk, éppen távcsöveztem, amikor váratlanul oldaltűzet kaptunk. Tudod, mi az oldaltűz? Voltál katona? Két géppisztolytár volt a hasamon, azokat érte a találat. Felrobbantak a lövedékek, és teleszórták szilánkokkal a hasamat. Csipesszel szedték ki a deréksziját, a zubbony foszlányait. Tudom, mi a halál szélén lenni. Augusztus közepe volt. Vittek hátra... Ez egy novella, kérlek. Egyszer mondtam már, hogy keresek egy író, akinek elmondom... Szeptikus láz... Szív kell hozzá. Ha nincs, nem tudod átvészelni. De eszembe se jutott, hogy ebben meg lehet halni. Halál-gondolatom sose volt. Fegyelmezett ember voltam világeletemben... Hát amikor Budapestre hoztak, a kórházban, a mellettem levő ágyon Bandi sógora feküdt. Neki a féllábát vették le. Fodor Bandi akkor mint kisdíák jött sógora látogatására. Azóta tartjuk a kapcsolatot...

Kelle visszagyűri az inget nadrágjába.

– Megbántál már valamit életedben? Mi az, amit másképp csinálnál?

– Csak azt bántam meg, ha valakinek szükségtelenül lelki fájdalmat okoztam. Mit csinálnék másképp, ha erre mód volna? A másnapok arra valók, hogy ne essünk ugyanabba a hibába. Egyébként minden maradjon úgy, ahogy történt. Vállalom.

– Melyik emberi tulajdonságot tartod a legértékesebbnek?

– Az értelemről és az érzelemtől átfűtött emberséget. A céltudatosságot, a szívósságot. Szeretek kiegyensúlyozottan élni. Gebauer Ernő derűs, vidám kedélyét szeretném visszaidézni. Az emberekkel néha ellentétbe került, mert jóhiszeműségét kihasználták. Az állatokat viszont nagyon szerette. Szellemes volt, mindig kész a sziporkázó viszontválaszra. Egyszer templomot festett falun. Reggel munkába indult, és találkozott egy már többször látott asszonnyal, aki éppen a ház előtt a járdát söpörte. Ernő bácsi a tőle megszokott grandezzával, mély meghajlással, kalapemeléssel köszönt: „Kézét csókolom, asszonyom!” Az asszony megijedt, azt hitte, valóban meg akarja csókolni a kezét: „Hagyja csak! Nagyon vizes, siettem ki, nem értem rá megtörölni.” Erre Gebauer mester mosolyogva: „Kérem, asszonyom, nem tesz semmit. Ha óhajtja, tisztelettel szárazba teszem.”

Az órámrá nézek: dél elmúlt. Szedelőzködöm. Keresztülmegyünk a társberleti előszobán. Vasárnapi ételszag terjeng a levegőben. Rántott hús, sült tészta szaga. Kelle a lépcsőház ablakához hív, és lemutat a városra:

– Egyszer ezeket a tetőket is szeretném megfesteni...

MŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

A KUBIZMUS – A BAUHAUS

A kötetek hasonló külleméből (*Fajó János* szép kötéstervei), a megközelítően egységes szerkezetből arra következtetünk, hogy a Gondolat Kiadó az átfogóbb és inkább irodalomtörténeti Izmusok mellé a címben jelzett két szöveg- és képgyűjteménnyel elindította a modern képzőművészet alakulatait bemutató sorozatot. Tartalmas és hozzáértő tanulmányok előzik az antológiákat: a kubizmus rövid idejének szerteágazó történetét és változó esztétikáit, az egykorú szövegeket bemutató apró portrékat *Gera György* írta, a progresszív emlékü iskola és mozgalom („A Bauhaus elmélete és gyakorlata”) tudósan sokoldalú ismertetőjét *Mezei Ottó*, ugyanők válogatták a képanyagot, a dokumentumokat is.

A kubizmus harcait és stílusváltásait elemző *Gera György* esszéje történeti fordulatokban és szellemi szaltó mortálékban gazdag, mint volt maga a mozgalom is, ha itt a „mozgalom” szó egyáltalán jelent valamit. *Gera* megkísérel természetes és mélységes vonzalmait ellenére tárgyilagos maradni, bevezetője a termékeny lobogás és az önfegyelem következetességével vállalt impasszibilitás mindegyre eldöntetlenül végződő összecsapásaiból áll, akár a Montmartre és a Puteaux-negyed mestereinek egykori párharcai. Minden elemzően tudományos igény és szigorú pontosság mellett a tanulmány legelőbbis önálló és írói alkotás: esszé, aminőt keveset olvashatunk az újabb magyar képzőművészeti irodalom „hüvösre fogott” kódexlapjain. *Gera* nem „értéktételest alkot”, inkább feltárja az egykorú elemzők érveit és ellenérveit, az egymásnak szembeálgaskodó vallomások és emlékezések, a kubizmus napi vonzalmait és értéktételeit, a mozgalom adatanyagát. Cézanne, a néger plasztika, netán a matematika? – a döntések jogát (vagy kényszerét?) az író az olvasóra bízta, vegyen részt ő is a szellemi tornában, ha már megismerte az alapelemeket. Hiányérzetünk csak végül keletkezik: szívesen lapoztunk volna egy szikár és szűkre fogott kronológiát összefoglalásul a tanulmány és a szövegek között.

A szövegekben pedig megszólalnak a történet gáabrieli vagy éppen luciferi hősei (*Apollinaire, Vauxcelles, Max Jacob, Otto Gutfreund, Gleizes és Metzinger, Burgess, Salmon, Raynal, Reverdy, Breton* és mások), krónikások és kritikuskok, költők és festőmesterek, az „egész kozmopolita banda”, akiknek ebben a korszakos kavargásban része volt. Néhányuk először magyarul, és ez a könyvecske külön érdeme. Közöttük szép számmal hazánkfiai (*Csáky, Hevesy Iván, Kassák, Pán Imre, Bölöni, Kállai Ernő* stb.), az egykori vagabundusok és a mozgalom historikusai.

Gera tanulmányának külön figyelemre érdemes része éppen a „mozgalom és a magyarok” címszó alá sorolható, szempontjai újak és érdekesek, helytállóak és eredetiek.

A szövegyűjtemény négy egysége (A kubizmus születése; – – esztétikája; – – mesterei; – – költészete) a „változó aspektusú” tudományos vizsgálódás és a profán érdeklődés forrása egyaránt lehet: a történész, az esztéta, a festő és az egyszerű polgár a lapokon egyként örömet lelheti. Több nehezen fellelhető szöveg az ismertek mellett, jónéhány felleghajtó portré és fanyalgó elemzés olvasható az okos minieszék után. Kár, hogy a megidézett évszámok között akad néhány hamis: *Léon Werth* (1879) feltehetően már nem él, *Salmon* sem talán, és *Kassák* szerencsére túlélte halála itt 1957-tel jelzett dátumát.

A magyarok mellett kiemelnénk a kelet-európai mesterek és írók (csehek és oroszok) remek szövegeit; tanúskodnánk a fordítások, a színes és fekete-fehér rep-

rodukciók kiváló minősége mellett. Örömről legkevésbé abban van, hogy Gera nem kíván „rendőri tényálladékok” közölni, inkább okosan játszik; a modern szellem kialakulásának termékeny mezejére csábítja az olvasót. Mint tették ezt a könyv festő-hősei: Picasso, Braque és a többiek.

„Azt, hogy Einsteinnek igaza volt vagy sem, a matematikusok döntötték el, nem pedig az egyszeregyen kívül nem sokra emlékező tömegek...” – írja *Ehrenburg* a kötet szemelvényében. A könyv átforgatásával sokan megszerezhetik maguknak a megismerés jogát. Ha alaposabban odafigyelnek, akár dönthetnek is. Bár minden döntést megelőzőt már a történelem. Az eredmény a múzeumok falán és az élő képzőművészetben látható.

Mezei Ottó egy kevésbé „franciás” mozgalom elemzésére és bemutatására vállalkozott, szándéka az egzaktságra törekvő szaktudósé lehet, így igényli a feladat is. Közelebb a mozgalom: a Bauhaus eszménye és alkotó ideálja (egy jeles vita mutatta ezt nemrégiben) még ma is megmozgatja a szaktudomány és az alkotók, az értő kritika és az alig közömbös közvélemény állóvizét. A Bauhaus-formának (hogy van ilyen, az csak látszat) több a követője (sajnos), mint az iskola eszményének, amely mindenkor az „életérők egyesítését” tűzi célul „társadalmunk harmonikus kialakítására” (*Hannes Meyer*). Formát teremteni mindenkor nehezebb, a formulát követni az első fordulóban legalábbis könnyebbnek tűnik a békésebb életre vágyók előtt. Mezeinek tehát a bevezető tanulmány és a válogatás munkájával (hogy egy lezárt „történeti stílus” hipotézisét elkerülje) az előzőnél nehezebb dolga volt. Hiszen egy napjainkban is eleven mozgalmat (az „eszmét”) kellett bemutatnia, történelmi alakulását nyomon követnie; az „ideát” tehát, amelyet a világ nem egy főiskoláján ma is tanítanak. Amelyből egy új architektúráls és ipari formakultúra, emellett nem egy világformáló képzőművész (*Kepes, Vasarely, Schöffer* stb.) munkássága kinőtt. Előttük a Bauhaus gondolkodásmódja és nagyszerű mesterei.

Egyidejűleg megkönnyítette Mezei munkáját, hogy rendelkezésére állt *Hans Maria Wingler* (a nyugat-berlini *Bauhaus Archiv* igazgatója) több kiadásban forgatható, folyóiratunkban is elemzett, hatalmas *Bauhaus-monográfiája*, a mozgékony intézeti feltáró és elemző kiadványai.

A történetiséget és a korszerű vizuális, formateremtő kultúrát bemutató szándékok együttesen érvényesülnek Mezei tanulmányában és válogatásában, helyet kapnak olyan alkotók és teoretikusok is (pl. *Kepes*), akiknek a weimari vagy a dessau-i korszakban szerepük nem lehetett. Műveik, pedagógiájuk és képzőművészetük napjaink esztétikáját irányítják, így lett részük az „egykori” Bauhausról szóló válogatásban. Akárha forgathatnánk már magyarul önálló könyveiket is.

A kötetben közölt szövegek (*Tandori Dezső, Kurucz Gyula, Horváth Katalin* és mások célszerű fordításai) zöme először itt olvasható magyarul, ha nem számítjuk ide az *Iparművészeti Főiskola könyvtárának* szegényes módon sokszorosított, a tananyaghoz elkerülhetetlen fordítás-szövegeit. De a nyomtatott és kitűnően egybeszerkesztett változatból új szemléletekkel gazdagodhat a hazai képzőművészeti közvélemény, mint tehetette ezt *Moholy-Nagy László* könyve (Az anyagtól az építészetig) és kiállítása után (Magyar Nemzeti Galéria) nemrégiben.

Emellett *Gropius, Itten, Kandinszkij, Klee, Schlemmer, Hanes Meyer, Albers, Moholy-Nagy, Mies van der Rohe* és a többiek tanulmányai nemcsak a modern forma- és vizuális kultúra jeles forrásai, de példái a világ sorsát figyelő, egy szociális szándékú képzőművészet igényének is. A Bauhaus-eszme időszzerűsége és életteliisége ebből is nyilvánvaló. A „kisugárzás és továbbélés” gyökere is ez.

Mezei Ottó a szöveggyűjtemény válogatásában követi a bevezető tanulmány korrekt gondolatköreit (Manifesztum és program; A művész- és tervezőképzés alapjai; A műhelymunka elméleti-gyakorlati kérdései; Az új építészet; Folytatás és kisugárzás), az idézetek a tanulmánnyal kitűnően összhangban állnak, „továbbgondolkodásra” serkentve az olvasót.

A Bauhausról jónéhány tanulmány jelent már meg magyarul, az egykoriak néhány (*Molnár Farkas* írásai) az antológiában is megtalálható. De hiányoljuk Molnár további írásait, pl. a rövid életű *Új Szinben* megjelenteket, sajnáljuk, hogy a

gyűjtemény túlságosan követte Wingler monográfiáját, még a bibliográfiában sem idézi az iskola egykorú „felénk sugárzását”, mondjuk *Bortnyik* kísérletét, a *Tér és Forma*, a *Munka* és más folyóiratok cikkeit. A gazdag magyar nyelvű Bauhaus-irodalom így a bibliográfiából kimaradt. Mindez nem kevés önmegtartóztatásra vall, hiszen az intézet működésének és mesterei munkásságának Mezei kitűnő ismerője és ismertetője. Az elképzelt bibliográfiában szívesen láttuk volna Mezei és mások (így a recenzens) írásainak jegyzékét is. Tájékoztatásul és talán büszkeségünk tartósítására: az egykoriakban kialakított emigráció-kényszer mellett mit tettünk a mozgalomhoz magunk. Mindazt, ami a Wingler-könyvben nem található.

Ehelyett itt megtalálható a másik kötetben hiányolt kronológia; kár, hogy az intézet és a mesterek útját 1933 után már nem követi. Elmaradt viszont az előző könyvben oly célszerű lexikális rész a tanulmányok előtt.

A két kötet mérlege egyenlőt mutat: igényünket a folytatás iránt. A szemelvények pedig a teljesebb művek vágyát (*Apollinaire*, *Gropius*, *Moholy-Nagy*, *Klee*, *Kandinszkij*, *Kepes* stb.) ébreszthetik. Akár a *Bauhaus-Bücher* Mainzban nemrégiben felelevenített, azóta is folyamatos sorozatát. Amelyre Mezei is sokszor hivatkozik. És amelyre sokunknak kellene hivatkoznia.

MONOGRÁFIA AUGUSTE RODINRŐL ÉS UITZ BÉLÁRÓL

Századunk nagy alkotói pályáinak ismerete elengedhetetlen kulturális igény, ismertetése pedig hálás írói és kiadói feladat. Sokféle sorozat gondoskodik nálunk is az alkotó kezek és az alkotó elmék nemcsak tudományos, de szélesebb körű, ismeretterjesztő publikációjáról; a Gondolat Kiadó egy újabb vállalkozással, a *Szemtől szemben* (kissé suta a cím) sorozattal szolgálja az említett igényeket. Az első négy kötet *Federico Fellini*, *Louis Jouvet*, *Rodin* és *Uitz* portréját állítja elénk, a tanulságos és szórakoztató szöveg mellett bőséges kép- és idézetanyag, biográfiai és irodalmi tájékoztatás áll minden kötetben az elmélyültebb érdeklődés rendelkezésére.

A sorozat ügyes példája talán az Arcok és vallomások szerkezete lehetett, hiszen az adatokban pontos, olykor az intimitásig is elmerészkedő pályaképek bővelkednek az alkotók önvallomásaiban, ugyanígy a kortársak és jóbarátok emlékező-töredékeiben, a kortársi kritika idézeteiben is.

Harsányi Zoltán Rodin-könyve igen alapos tárgyismeretről és tájékozottságról tanúskodik, az író szinte keresi a művész életének és korának meghatározó kuriozitásait. Bősséggel és a legapróbb részletekig megértően, olykor nagy részvétet kelte elemzi Rodin pályakezdését és a sokszor százalmas eseményektől sem mentes öregkorát. Az író alapállása a teljes megértés Rodin iránt, pedig bizony a szobrász élete és életműve fények és árnyékok, magasságok és mélységek igencsak összetett színjátéka volt. A művek elmélyült elemzésére sor csak ritkán kerül, és úgy tűnik, hogy Rodin tékozló művészte, sokszor inkább simulékony pályája mégsem a legalkalmasabb arra, hogy a „művész és a kor” csonttöréses és tövises szembenállásának maradéktalan példája legyen. Erre említhetnénk méltóbbakat is a Rodin-kortársak közül. Gondoljunk akár arra a jónéhány könyvre, amely Rodin művészetéről már az alkotó életében megjelent, és amelyeket a magyar kötet bibliográfiája híven felsorol. Úgy tűnik, Harsányi Zoltán Rodin pályaképét a legkönnyebb ellenállás és a legígéretesebb alaphelyzetek oldaláról rajzolta meg, így az új monográfia tárgyilagos, netán kritikai elemzésnek aligha nevezhető. De mindezek nem érinthetik a könyvecske biztos sikerét, és korántsem lehetnek negatív értékkel avval a tiszteletre méltó munkával szemben, amelynek az új monográfia szép bizonyítéka lett.

És ha nem is fogadhatjuk el *Uitz Béla* teljesen elutasító Rodin-értékelését, mégis fokozott érdeklődéssel olvastuk *Bajkay Éva* alapos, méreteiben és arányaiban, az uitz életmű változásait is tárgyilagosan elemző monográfiájában. A hányatott sorsú

magyar művészről ez a kötet az első gazdag és teljes összefoglalás. Sok-sok szépségben bővelkedik, mint Uitz Béla újabb itthoni tárlatai. Bajkay Éva bőséggel idéz Uitz írásából és magnóra mondott vallomásaiból, hiven és tárgyilagosan elemzi a magyar aktivista mozgalom, majd a bécsi és párizsi esztendők harcait és hullámvéréseit. Az olvasók előtt különösen ismeretlen lehetett eddig a magyar festő Szovjetunióban töltött jónéhány évtizede, a monográfia külön érdeme, hogy az itteni sikerekre és kudarcokra, Uitz elméleti munkásságára és murális művészetére, harcaira és győzelmeire egyaránt fényt derít. Az olvasmányos és élvezetes szövegű kötet egyúttal a tudományos alaposág példája is: gazdag forrás- és irodalomjegyzék, Uitz Béla írásainak bibliográfiája és jelentősebb képeinek katalógusa egészíti ki. Bajkay Éva könyve a festői életmű értékeit kitűnő érzékkel elemzi, a monográfia a további kutatás alapja lehet.

A „MŰVÉSZET KISKÖNYVTÁRA” ÚJ KÖTETEI

A Szinyei Merse Pál művészetét bemutató albumocskával (*Kampis Antal* „felhőlebbencsekkel” bodorított, az életutató és az életművet gonddal követő, gyengéden szővirágos tanulmánya a szép képek előtt) érte el a sorozat második folyamának századik kötetét. Az első kötet 1957-ben jelent meg (Ybl Ervin Donatellója volt), és 75 füzetkéből állt az első folyam. Az ismétlődő megjelenéseket tekintve a húsz év alatt hozzávetőlegesen 160 művész munkásságát ismerhették meg a sorozat elemző tanulmányaiból, az egyre gondosabban válogatott képes oldalakból az olvasók. Régi és új, egykori és modern művészek neve és reprodukált képe látható a borítókön, az idősebb és az ifjabb művészettörténész nemzedék (és néhány „művészeti író”) kapott lehetőséget népszerű tudománya közérdekű művelésére. De az olvasó nyerhet bizonyos a legtöbbet: ismeretei mellé komoly művészeti házikönyvtárra tehet szert, könyvecskékre, amelyek mindenkor örömeire vannak, ha a képzőművészetekben gyönyörködni kíván.

A művészettörténet „história” és az emberalkotta világ értékelésének lehetősége is; így a sorozat sokszoros missziót teljesít. Igaz, ha összehasonlítjuk R. Gellér Katalin igen szakzerű, korrekt és alapos Bonnard-könyvecskéjének színes borítóját (melyen egy 1935-ös *Akt fürdőaknában* látható) az *Orangerie des Tuileries* centenáris Bonnard-kiállításának (1967) színes reprodukciójával (ha már az eredeti Párizsban látható), akkor meglepődhetünk. A csodás fényzőnben és visszfényekben vibráló képnek nemcsak a dátuma más (itt 1937), de a színek egy teljesen eltérő képvilágot mutatnak talán. A magyar reprodukción a narancsos sárgák és a rózsaszínbe játszó vörösek dominálnak, a festmény egészen meleg tónusokból áll. A francia katalógusban (a *Musée du Petit Palais* nekik van közel) a kékek, a zöldek és a citromsárgák birtoka a kép, tehát inkább a hideg tónusoké. Ugyanaz a kép, ez kétségtelen. Csakhogy a kétféle színnyomás eltérő festői szándékot feltételez, így hát borongva tűnődhetünk az esetlegességek és buktatók, a nyomatról való „elemzés” lehetőségei felett.

A sorozat elképzelt és lehetséges feladatai közül kettőt emelnénk ki, az utóbbi kötetekben mindkettőre jól megközelíthető és tanulságos példa található.

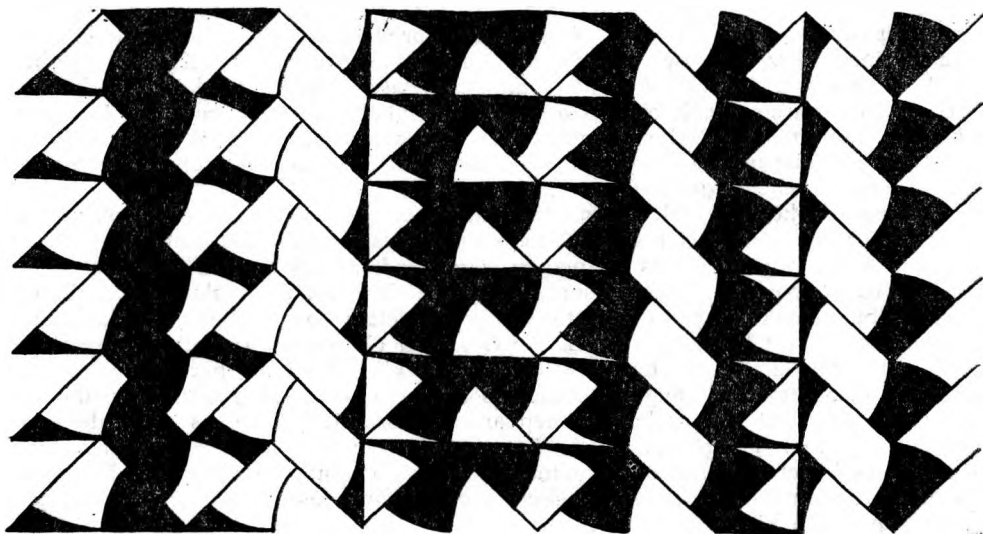
Nem kevés olyan jelentős magyar művész akad, akinek életművét (tanulmányban és képanyagban) egy ebben a sorozatban megjelent kötetke foglalja össze. Tehát a „minialbumoknak” ismeretterjesztő voltak mellett megvan a maguk dokumentatív szerepe és értéke is. Heitler László Goldman Györgyről kiadott könyvecskéje ilyen kettős feladatot teljesített, kiváló arányérzékkel megírva, bár a monografus bizonyos öröklődött az életmű lehetőségei és a kiadvány terjedelmének korlátai között. Goldman a két háború közötti magyar szobrászat jellegzetes és példaadó mestere volt: Heitler kutató, gyűjtő és összefoglaló munkája dicséretes, helytállóak elemzései és következtetései is. Tanulmánya mentes a minden realitást felhőző nosztalgától, az életművet plasztikai értékein méri, és így lesz méltó az elemzett pályához, így lett a könyv hiteles is.

Aknai Tamás Nicolas Schöfferről írt bevezetője és a képanyag az előzőtől eltérő funkciót teljesít. Egy ugyancsak modern, és szinte naponként fejlődő, kiemelkedően jól dokumentált, eleven életművet mutat be: a Párizsban élő magyar alkotó (Szobrász? – festő?; ez esetben érvényüket veszítik a hagyományos gyűjtőnevek) munkásságát mutatja fel a jónéhány elemzéssel és csak kevés eleven művel felajzott érdeklődők előtt. A könyvnek hatalmas várakozás előtt kellett helyt állnia, örömmel regisztráljuk: a feladat megoldása ilyen keretek között maradéktalanul sikerült.

Aknainak szinte egy új és az eddigi megszokottól eltérő, emellett mégiscsak a korábbi alapokra épülő *fogalni nyelvet* kellett teremteni. Schöffert talán a „legmodernebb művész”, akiről könyv a sorozatban megjelent: új fogalmakat kellett az írónak tisztáznia előbb, azután elemezhetette a schöfferi mű valóságos esztétikáját, értékeit és céljait. Emellett az alkotói utat még folyamatában is.

A bevezető írója értően és közérthetően látta el a nehéz feladatot, a schöfferi kinetika, dinamika és kibernetika fejlődésvonalának megrajzolása után a prizmák, a számítógépek által irányított fény- és hangszerkezetek megközelítése következik. A kötetke külön érdeme, hogy a művész alkotó tevékenységével szinte szinkronban áll: ismerteti majdhogy a legújabb műveket is. Az „autó-szobrot”, a rendhagyó látványosságú színpadi művet (Hamburg) is; a KYLDEX I. egyrészt az esztétikai és technikai életmű szintézisét mutatja, másrészt a látvány komplexitását, az alkotóművészetben megragadott teret és időt. Aknai hozzáértéssel elemzi a művészet schöfferi dimenzióit és jövőformáló szerepét. Hiszen rendelkezésére kitűnő „irodalom” áll: Nicolas Schöffert szellemes és remekül dokumentált könyvei; köztük a „kibernetikus városról” szóló érdekes utópia is.

Talán csak a legújabb fejlemények, az 1975 nyarán összefoglalt „*L'univers tramé*” modern elmélete és szép szerkezetei, a sajátos képi formák és ezek határtalan változatú keverése az, amit Aknai elemzéséhez hozzátehetnénk. De ennek bemutatása egy hosszabb tanulmány feladata lehet; Aknai Tamás tájékozott szellemmel és avatott stílusban foglalja össze az előzményeket. Tanulmányát a schöfferi mű szép fotódokumentációja kíséri, a fényképek maguk is műalkotások és nem pusztán reprodukciók. Különösen a Schöffert-könyvek nyomdai lehetőségei között.

Jégország

*Hold vonul letarolt lápon.
Kunyhókon didergő vászon.
Hasad a magasság tornya,
Tél csapkod benne sikoltva.*

*Néma a tarló. A vándor
kődfarkú csillaghoz pártol.
Madarak bukdosva bújnak.
Ösvények tagyottan futnak.*

*Krizántém térdepel gyolcsban.
Arkangyal suhog a hóban.
Jajong a gyászoló asszony.
Nincs, aki véle virrasszon.*

*Emlékek dérbe vont láncon.
Jég-ágyból kel ki az álom.
Üres a bizalom háza,
falait fájdalom rázza.*

*Védietlen ablak, merengve
bámul a szalmás ereszre.
Néma a tarló. A vándor
kődfarkú csillaghoz pártol.*

Ösvények közt

*Csonka már a tagy patája.
Darabokban a jég járma.
Hó-paloták düledéznek.
Égi partok tüzesednek.*

*Gyász-ezüstben, feketében,
ösvényeken eléd értem.
Elhagytam a baj kunyhóját.
Tárulkozva hajlok hozzád.*

*Vigadoz a piros madár.
Liliomos fészket talál.
Ölekből tut a fiúcska.
Készülődhet vándorútra.*

*Szárnycsattogás körös-körül.
Ereszkedő hattyú örül.
Gyémánt tálban nézi magát.
Lant hívogat nádfuvolát.*

*Jegenyéből kivájt teknő
lisztjét őrzi aranykendő.
Hol a búza vállunkig ér,
vendégel a metszett kenyér.*

*Szólit majd a Messzenéző,
tévelygőkre letekintő.
Megbocsátó tenyerébe
simul arcunk fényessége.*

Szövetség

Bölcsesség
boldog ága
nem zuhanhat
pusztaságba.

Ments meg minket
a magánytól,
dérrel sújtott
bújdosástól.

Üss lovaggá
kristály-karddal.
Bocsáss útra
hatalmaddal.

Növessz körénk
három erdőt,
három hangon
messzezengőt.

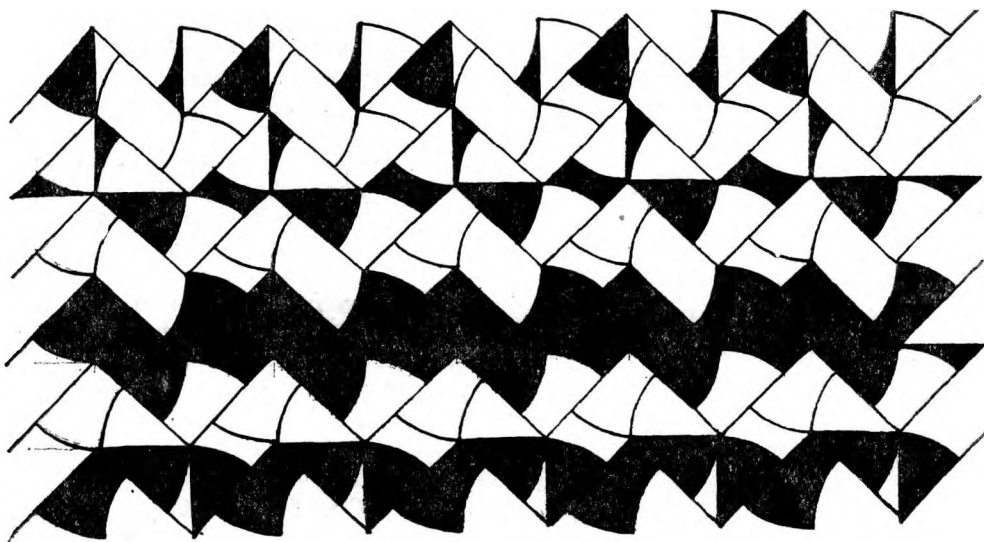
A legelső
hegedüljön,
türelemből
sűrűsödjön.

Másodikban
gitár pengjen,
aranyhéjú
hít teremjen.

Harmadikban
kürt harsogjon,
hűségünkért
magasztaljon.

Pásztoroljál
bátor Szentség,
rontást űző
gyors Szövetség.

Ha röpködő
pallos lángol,
menekíts a
pusztulásból.

IRODALOMTUDÓSAINK FÓRUMA

Rovatunkban – megtartva az eredeti címet – a Magyar Rádió szórózatának szövegeit közöljük. A műsort Dénes István szerkeszti. A sorrend az adásokéhoz igazodik.

Közlésünk a gondolatmenethez hiven követi az elhangzottakat, de lehetőség szerint a hallgatónak szánt élő beszédnek az olvasóhoz szóló megfogalmazásában.

A Király Istvánnal folytatott beszélgetést a 3. műsorban 1975. december 19-én elhangzott adás nyomán, jelentősen bővített változatában közöljük.

II.

KIRÁLY ISTVÁNNAL BESZÉLGET BÉLÁDI MIKLÓS

BÉLÁDI MIKLÓS: Az irodalom közelében élők nagyon jól tudják, nap mint nap bőrükön érzik – akár irodalmat írnak, akár az irodalomról írnak –, hogy mélyreható változás tanúi és egyúttal részesei. Néhány szóval próbálom vázolni, mire gondolok. Vegyük előbb az irodalmat. Az a legszembetűnőbb, hogy átalakulóban van nálunk is az irodalom társadalmi helyzete-szerepe; sőt kijelenthetjük, hogy sok vonatkozásban máris megváltozott közösségi-kulturális státusza. Történelmi körülményeinkből eredt, hogy a magyar irodalom régebben a kulturális élet középpontjában helyezkedett el s még nincs túl messze tőlünk az az idő, amikor kultúraszervező erőként működött. Ezt a kitüntetett helyét egy ideig 1945 után is megőrizte, majd fokozatosan le kellett róla mondania. Nem önszántából, a körülmények rákényszerítették. Az urbanizációs folyamatból származó hatások, a szabad idő eltöltésének újszerű módjai, a tömegkommunikációs fórumok nyújtotta ismeretszerzési és szórakozási lehetőségek, a civilizációs vívmányok hozzáférhetősége, az irodalompolitikai kívánalmak módosulásai – együttesen a társadalmi környezet megváltozását idézték elő és főszerepet játszottak új státuszának „beszabályozásában”. Ebben az új helyzetben kell az irodalomnak méltó helyet találnia, szavának érvényt szereznie.

Nem ugyanezek a kiváltó okok, de legalább részben hasonlóak, és természetesen a tudományos előrehaladás belső szakmai igényei idézték elő, hogy a nemzeti diszciplinának számító irodalomtörténet az elmúlt tíz-tizenöt évben átalakult irodalomtudománnyá. Tudományágunknak, ha alapjaiban nem is, megváltozott a tárgya és módszertana, s fő törekvése az lett, hogy az irodalmi kutatás különféle nézőpontjait és módszereit rendszeres szintézisben összefoglalja. Persze, az irodalomtörténet és az irodalomtudomány nem *elvíleg* különbözik egymástól, hanem a megközelítés, a szemlélet síkján. Ezt figyelembe véve mondhatjuk, hogy a megújuló irodalomtudomány új módszerek meghonosítására irányuló igyekezete szemléletváltozással járt együtt. Szakmánk átalakulásának ugyanis csak egyik jele, hogy mind szélesebb körben észlelhető az *egzak*t vizsgálati módok, eszközök alkalmazásának igénye; olyan összefüggő kategória-rendszer megteremtése, mely kiküszöböli az egyéni benyomásokon alapuló irodalomértelmezést és nem elégszik meg a puszta leírással, történeti ismertetéssel, kommentálással, tartalomközvetítéssel. Az új módszerek bevezetése szükségképpen vontatta magával a *műközpontú* vizsgálódást, a poétikának kiemelt szerepet juttatott, s az irodalomnak mint önmagára visszamutató létezésnek az elemzése új szempontokat és felismeréseket hozott. – A szemléletváltás azon is mérhető, hogy az irodalomtudomány – szemben a nemzeti keretekbe zárkozó irodalomtörténettel – követelményként állította művelői elé a fokozottabb, mélyebb

teoretikus érdeklődést és a világirodalomban gondolkodás követelményét. Az irodalomtudomány az elmúlt években az irodalombölcsélet rangjára is tört, állandóan rákérdezett arra is, hogy mi az irodalom, mi teszi a művet műalkotássá.

Ezt a fölöttébb vázlatos áttekintést azért kellett előre bocsájtanunk, mert Király István 1970-ben megjelent *Ady Endre* című kétkötetes nagy műve – ez a lenyűgöző szellemi teljesítmény, mely sokak szemében példa és minta, az új magyar irodalomtudomány korszakjelző alkotása – az irodalomtörténet és az irodalomtudomány konfrontációját, dilemmáját nem érzékeli. Monográfiája írói pályakép, irodalmi korszakáttekintés, eszme- és stílustörténeti szintézis, műelemzések sorozata. Irodalomtörténeti leírások, irodalomelméleti, poétikai elemzések rendszerbe foglalása.

Első kérdésünk nem is lehet más: hogyan ítéli meg az Ady-monográfia szerzője irodalomtudományunk helyzetét; hogyan látja múltját és jelenét?

KIRÁLY ISTVÁN: Ne haragudj, hogy rögtön vitával kezdem, de azt hiszem, az a célja együttlétünknek, hogy nyíltan beszéljünk problémáinkról. Az első vitakérdés: az irodalom megváltozott helyével kapcsolatos. A ténymegállapításban feltétlen igazad van. Az irodalom ma már valóban nincs annyira kulturális – s lehet mondani: – társadalmi életünk centrumában, mint amennyire régebben, akárcsak egy évtizeddel ezelőtt is volt. De – s talán itt tér el véleményünk – én ebben nemcsak szükségszerű fejlődést, de helytelen tendenciát, problémát is látok. Igaz: szellemi életünk hangsúlyozott irodalomcentrikussága valóban történelmi torzulás is volt. Az okok közismertek: a nemzeti függetlenség évszázados hiánya, a dolgozó osztályok, a munkásosztály és a parasztság elnyomott helyzete mind belejátszott ebbe. A szegények művészete, láthatatlan politikai pártja, az irodalom, ily körülmények közt törvényszerűen külön hangsúlyt kapott. S a történelmi helyzet változásával magától értetődően ez is módosult. Az is igaz – ha talán nem is az Általad gondolt súllyal, fontossággal, s főleg nem egyértelműséggel –, hogy az urbanizációs folyamat, a modern technikai fejlődés, a tömegkommunikációs eszközök tökéletesbedése nemcsak az irodalom további, soha nem látott népszerűsödéséhez, de ellenkező irányba: súlyának, jelentőségének visszaszorítása felé is vihet. Kétélű fegyver ez. Éppen ezért az irodalom „státuszváltozásán”, jelentőségének bizonyos mérvű csökkenésén elgondolkodva a feltétlen igenlendő, objektív jellegű okok mellett szükséges szólni egy leküzdendőnek vélt, negatív irányú, szubjektivról is. S ez: a technokrata gondolkodás térhódítása, előretörése.

Mert nem lehet feledni: jelen van korunkban (s olykor-olykor a mi társadalmunkban is) egy olyan mentalitás, amely – a Max Weber-i terminológiával szólva – csak „célracionálisan” hajlandó gondolkodni s nem egyben „értékracionálisan” is, amely az emberi szükségletek közül az elementárisakat és a fogyasztóiakat – a mennyiségiakat – hajlandó csupán számba venni, a minőségeket nem, amely az embert emberré tevő nagy eszmei-érzelmi erőkre, s azok egyik legfőbb letéteményesére, az irodalomra, a művészetekre, csak mint könnyen üzemzavart okozni képes, akadályozó tényezőkre néz, s nem mint az emberhez méltó, értelmes élet nélkülözhetetlen kellékeire. Egyszóval: kísért egy magatartás, mely feledi gyakran az emberi szempont elsődlegességét s így a művészetek fontosságát is. A szocializmust nem utolsósorban épp ezekkel a dehumanizáló, elidegenítő tendenciákkal szembeni védettség és vétó tette vonzóvá a világ gondolkodó értelmisége előtt. S ez ma is egyik óriási pluszunk, érvünk a tőkés társadalmakkal szemben. Csöppet se véletlen, hogy a szocialista országokban a kultúra, az irodalom szerepe általában sokkalta nagyobb, mint a technokrata gondolkodás rémuralmát kikerülni nem tudó, kapitalista világban. A szocialista társadalmak mély humanizmusának bizonyosága ez. S ezen a téren a saját vívmányainkból mi sem engedhetünk. Az író, az irodalom társadalmi szerepének megítélésében nem sicolhatunk téves irányba. Nem utolsósorban a pártosság elvének érvényesítése is megkívánja ezt.

A technokrata gondolkodás visszájára fordítja ugyanis Ady sokat idézett, híres programját: „Én nem bűvésznek, de Mindennek jöttem”. Ő pusztán szórakoztató vagy formakonstruáló bűvésznek akarja láttatni az író. Elpörli tőle a Minden aka-

ratát. Pedig a szocialista költőben – véleményem szerint – ott kell éljen ez az Ady-féle vágy. Éreznie kell, hogy ő a Minden szószólója, felelősséggel terhelt, „küldetessel” élő, közösségi ember, kinek változott formában bár, de tovább is feladata, mit Shelley jelölt meg a *Defence of poetry*-ban a költő számára: „az ember isteni lényegének” tudatosítása, ébrentartása. Hogy ez a régi, XIX. századi vátesz-eszmény továbbvitele? Nem: csak megszüntetve-megőrzése annak. Megőrzése mindannak, mi érték volt abban.

Mert nem lehet feledni: történelmileg nézve, egy előremutató, pozitív irányú irodalmi-szociológiai fejlődést jelzett a vátesz-gondolat. A költő szabadbá válása az egyháztól s a személy szerinti arisztokrata mecénásoktól tükröződött benne. De ugyanakkor tükröződött egy közben kialakult új függőség elleni tiltakozás is: a polgári piactól, a „pénzeszsákhöz” kötöttségtől való szabadulni vágyás. Nem utolsósorban a kapitalista üzletieség ellen szót emelve, vétőt kiáltva stilizálta önmagát váteszre a költő. Mitizáló formában ugyan, de megfogalmazódott ezen az *ars poetica*n át a szűk burzsoá eszmények helyett a nagy emberi célok őrzésének vágya. A pártosság gondolatával mindenekelőtt ezért függhet össze. Hiszen – a művészetet és a népet nem mitizálóan, de a valóságban olvasztva össze – ennek az őrzésnek, nagyobbra nézésnek lehetőségét teremtette meg a pártosság a művészek számára. Realizálódhatott mi a váteszben romantikus köntöst öltött magára: a művészet és a nép egységének vágya.

Éppen ezért azt lehet mondani: a pártos költő nem más, mint a talpára állított, mint a demitizált vátesz: a racionalizált költő-próféta. Nem titokzatos erők megbizottjának, nem isten küldöttjének véli a pártosság gondolatának birtokában önmagát többé már a költő. Tudja, hogy a valóság mozgásának, a néptömegek vágyainak, s az azokat megfogalmazó politikai törekvéseknek gondos figyelése, a velük való azonosulás adhat számára csak megbízó levelet; az az iránytűje. Eltér egymástól ebben a következetes, reális látásban s történeti tudatosságban a két költő-típus: a vátesz és a pártos. De közös mindkettőjükben – s ez a továbbviendő s megőrzendő érték – a népre néző, szolgálni akaró közéleti vágy, a változtatni akaró, küzdő szenvedély. Innen tekintve, ilyen értelemben nézve a kérdést, nem lehet belenyugodni szerintem abba, hogy a vátesz-eszmény irracionális mitizáló jegyei ellen joggal szót emelve, olykor a költő társadalmi funkcióját, a szolgálati pátoszát is kérdésessé tegyék. Nem lehet belenyugodni az író és az irodalom társadalmi szerepének csökkenését egyoldalúan, vulgarizálón hangoztató teóriákba. Figyelmeztetni kell rá, nemcsak a fejlődés tényeinek együttjárója ez, nem pusztán pozitívum. Egy negatív tendencia is tükröződhet benne: a behódolás a technokrata gondolkodás előtt.

Annál is inkább szólni kell erről, mert szűkebb szakmánkat, az irodalomtudományt is érinti ez a kérdés. Hogy ne legyen félreértés köztünk, mindenekelőtt hangsúlyozni szeretném: egyetértek veled mindabban, amit az irodalomtudományban az utóbbi évtizedben végbement pozitív előjelű változásokról, módszertani-gondolati gazdagodásról mondtál. Nem mintha az egzaktitás általad említett követelménye nem lett volna már korábban is adott. Hiszen a pozitivizmus jegyében vált önálló diszciplinává valaha szakmánk, „születésétől” kezdve hozzátartozott tehát az egzakt-ságigény. Hasonlóképpen a világirodalmi összefüggésekben való vizsgálat sem valamiféle új jelenség: elég csak utalni a szellemtörténet ilyen irányú törekvéseire vagy a marxista hagyományon belül a Lukács-iskola munkásságára. De ugyanakkor igaz az is, hogy az egzakt-ság-igény régebben csak a történeti filológiát fejlesztette ki, a poétikait nem. Ennek fontossága kellő erővel csak az utóbbi években tudatosodott. Másrészt pedig igaz az is, hogy az egzakt-ság-igényt félretelva öncélú, a tényekkel nem számoló gondolati konstrukciókra csábított nemegyszer részben a jelentős egyéniségektől is reprezentált, hagyományos magyar esszéizmus, az irodalomtudománynak, mint művészetnek wilde-i felfogása, részben pedig a pártosság téves értelmezése: a tudomány emberformáló szerepének voluntarisztikus, vulgarizáló lefordítása. Hasonlóképpen a világirodalmi távlatokban való gondolkodás igényét is keresztelte egyrészt a tradicionális magyar nacionalista és sznobisztikus,

másrészt pedig az újabb keletű dogmatikus provincializmus. Ezekkel szemben, az utóbbi években tört csak keresztül egy tág, nem pusztán „nyugatra” vagy „keletre” néző, de a teljes világot szem előtt tartó, világirodalmi orientáció.

Joggal lehet mondani tehát, hogy valóban jelentős változások történtek az általad említett vonatkozásokban az utóbbi időkben szaktudományunkban. S lehetne említeni ezeken túlmenően még más mozzanatokat is. A többnyire csak egyetlen okot számbavevő dogmatikus leegyszerűsítésekkel szemben nyilvánvaló lett pl. az okok összetettségének, sokrétűségének, összjátékának fontossága, a multikauzalitás elve, s ennek megfelelően új lendületet kaptak oly – eddig elhanyagolt – részdiszciplínák, mint pl. az eszmetörténet, irodalomszociológia, irodalompszichológia, s nem utolsósorban a hatástörténet. Kiváltképp jelentős változásnak vélem, hogy a tükrözés mechanisztikus, vulgáris értelmezésével szemben nagyobb hangsúlyt kapott a szubjektív alkotói tényező: fokozottabb figyelem fordult a művészi aktivitásra, a valóságba való behatolás mikéntjére, s ennek következtében előtérbe kerültek a poétikai kutatások is. Elért hozzánk – mint Te is említed – a poétikai gondolkodásnak az a „forradalma”, amely végbement az elmúlt harminc évben szakmánk belső fejlődésében.

Sorolhatnám tovább a pozitív előjelű változásokat. De mindezek, véleményem szerint, csak akkor jelentenek valós értéket, csak akkor nem válnak újabb torzulások forrásaivá, ha egy elhatárolásról s ugyanakkor egy összefüggés tudatosításáról nem feledkezünk meg. Nem lehet figyelmen kívül hagyni ugyanis, hogy a technokrata mentalitás „bűvösszé” degradált írómodellje megteremtette a maga irodalomtudományi megfelelőjét is. Létrehozta a formalizmus irodalomtudományát. Azt a fajta szakdiszciplínát, mely lemondva a történeti összefüggések számbavételéről, fetisizálva a pusztá deskripciót, lemondott egyben az irodalomban élő, emberformáló, nagy humánus tartalmak közvetítéséről is. A faustival szemben hellenisztikus korok tudós típusa, Faust famulusa, Wagner lett itt az eszmény; a tudós bürokrata, az Anatole France-i öncélún cédulázó pusztá mesterember.

S ez a jelenség kísért nálunk is. Hogy csak egyetlen – s nem is a leglényegesebb jelét említssem: nem tudom, észrevetted-e, hogy egyre gyakrabban tűnnek fel cikkek, melyek a kérdések matematizálására és formalizálására komolyan, belső szükségletből törekvő kutatásokkal szemben, azokat nemegyszer kompromittálón, feleslegesen és öncélúan vannak megterhelve tudományoskodó ábrákkal s képletekkel. Ha a bennük tárgyalt – jobbára véznácska – gondolatokat kihüvelykezed, látni kényszerülsz: semmi szükség sem volt a kíséretükben lévő, fontoskodó, nagyképi algebrai-geometriai-matematikai kellékekre. Legtöbb esetben külsődleges dísz jelentettek ezek csupán, pusztá felvett modort; hódolást egyfajta szcienticista divat előtt. Szerepük a poétikai filológia esetében kb. ugyanaz, mint a látványosan és öncélúan túlméretezett lábjegyzeteké volt a régi típusú pozitivizmustól kultivált történeti filológiánál. „Matematizáló” és „Modellteremtő Jánosok” foglalták el a hajdani „Közli Jánosok” helyét. Tükrözve egyben a maguk létevel, hogy a technokrata gondolkodás betörésétől nem védett szakmánk. Ha tehát az irodalomtudományban végbemenő, pozitív előjelű változásokról beszélünk, elkerülhetetlen az ebbe az irányba történő éles határvonás. A részlet-értékeket elsajátítva is, mint világnézetileg meghatározott kutatási módszert szükséges bírálni a modern polgári fejlődés neohellenista, formalista-strukturalista irodalomtudományi törekvéseit. Csak így válhat világossá az, hogy az „irodalomtörténetírás” „irodalomtudománnyá” való átalakulása valóban előrelépés volt s nem egy formalista-szcienticista divatnak tett pusztá engedmény.

Ettől elválaszthatatlanul szükséges egyben, véleményem szerint, egy összefüggés tudatosítása is. Szükséges annak a hangsúlyozása, hogy a mostani kiteljesedés, gazdagodás: folytatás is egyben. Folytatása annak a lényegi fordulatnak, gondolkodásbeli-metodikai forradalomnak, amelyet a marxista módszer előretörése, a marxista esztétika kategóriáinak elfogadása, uralkodóvá válása jelentett szakmánk számára, s melyet mint programadó tett a Magyar Irodalomtörténeti Társaság

1948-as újjáalakulása, s a Társaság akkori első elnökének, Lukács Györgynek székfoglaló beszéde: *A magyar irodalomtörténet revíziója* proklamált láthatón.

Altalában is fontosnak vélem, hogy a „fordulat évével” kezdődő időszak – az 1948-at követő évek – nagy vívmányait jobban becsüljük. Igaz: felmérhetetlen károkat, torzulásokat okozott ekkor a csakhamar elúrhodó személyi kultusz. Szükséges ezektől a hibáktól, bűnöktől, az éles, nem alkvúvó, kíméletlen elhatárolódás. Helyénvaló ebben a vonatkozásban a diszkontinuitás. De nem lehet feledni, hogy a fordulat ennek ellenére is valós fordulat volt. Nem lehet feledni, hogy nemcsak a személyi kultusz volt adott ebben a periódusban, de a szocializmus érdekében cselekvő, gondolkodó emberi elszántság s meggyőződés is: adott volt a szocializmust építeni kezdő magyar nép. Ekkor rakta le az a szocializmus szilárd alapjait mind a gazdaságban, mind a politikában, mind a kultúrában. S ez az elsődleges véleményem szerint. Ebből kell kiindulni mindenekeelőtt ennek az időszaknak a megítélésében. Ez az elsődleges eszmei téren is. Az akkori vívmányokra – a gondolatiakra is – meggyőződésem: tovább kell építeni. Meggyőződésem, hogy az irodalomtörténetírás terén is csak akkor léphetünk igazán előre, ha ezt az örökséget, az akkor megkezdett módszertani forradalmat folytatjuk tovább. Hiszen az irodalomnak a történelemmel, a nép, a nemzet, az emberiség életével való mély, szerves kapcsolatát tudatosítva: ez az akkor végbement fordulat adott igazán tudományos alapot szakmánk számára. Ez teremtett egyben lehetőséget arra, hogy a megismerő szerep mellett a tudomány emberformáló funkcióját is vállalni tudja külön diszciplínánk. S így hűséges őrzője lehessen a gondjaira bízott nagy hagyatéknak, s közvetíteni tudja irodalmunk legjobbjainak nagy üzenetét, életmegváltoztatásra készítő parancsát: a teljesség vágyát, az Ady-féle Minden akaratát.

BÉLÁDI MIKLÓS: Az irodalomtudomány ma azt mondja, hogy az irodalmi műnek annyi *jelentése*, s ebből következően *értelmezése* létezik, ahány rendszerbe logikusan beilleszthetjük. Ezt nevezik – elvont szaknyelven – kontextuális policentrizmusnak. Persze, több jelentésről akkor beszélhetünk, ha a mű részeit, részjelentéseit, viszonyait, rejtett tartalmait, melyeket a többoldalú megközelítéssel megvilágítunk, be tudjuk kapcsolni egy *koherens* hálózatba. Többjelentésről csak akkor szólhatunk, ha a részek valóban összetartoznak, szerves egységet alkotnak. Nem hivatkozhatunk tehát tetszés szerinti viszonylatokra, utalásokra. Másrészt: merészen, bátran kell haladnunk, a jelentések bevilágításával egyre szélesebb, ösztönzőbb távlatok nyílnak meg előttünk. – Ahogy az értelmezésben haladunk és a műtől egyre inkább eltávolodunk, történelmi, társadalmi, szociológiai jellemzők tárulnak eléink. Ma némely körökben szentségtörésnek számít, hogyha az irodalmi mű elemzése során történelmi, társadalmi meghatározókról, keretokről, viszonylatokról beszélünk. Ezekről azonban nem tekinthetünk el, mert az irodalom *tudati* jelenség; kapcsolatot tart szociológiai, történelmi, etnikai környezetével, belőle ered, illetve ez a környezet – nyelvhasználat, eszmék, témák, típusok révén – alakot ölt benne. Máris szembetalálkoztunk egy igen fogós problémával, amely irodalomtudományunknak egyik alapvető kérdése. Az irodalom-értelmezés nem szakadhat el a műtől, ugyanakkor nem szakadhat el a külső meghatározóktól sem. Mindig egyre több és több jelentést kell bevilágítani. Szólni kell tehát olyanról, amit az író személyesen nem élt át, soha eszébe nem jutott. Az a kérdés, hogy milyen mértékben távolodhat el az értelmezés a jelentések bevilágítása során a műtől? Az ideális az, ha a *külső* meghatározók koordináta-rendszere áthangolódik *belső* irodalmiakká. De nem is lehet egy művet, kivált pedig életművet önmagában szemlélni; ez kivihetetlen óhaj lenne. Az irodalomértelmező a művekre rávetíti, megmozgatja egész tapasztalati-gyakorlati ismeretanyagát. A megértés, az értelmezés mindig referenciális: valami kívül lévőre utal.

Azért beszélek erről, mert könnyedebben találunk egy kulcskategóriát: a *világképértelmezést*, amely összekötő, középponti kategóriának látszik, olyannak, amely biztosítja a különböző részek egyensúlyát, összetartozóságát: a szövegközpontú elemzés és a művön kívüli tényezőkre való kivetítés dichotómiáját.

KIRÁLY ISTVÁN: A magam részéről ezt a problémát: az értelmezés többféleségének, „nyitottságának” a kérdését elsődlegesen nem a módszertani megközelítés mikéntjével, nem a „külső” és „belső” szemlélet problémájával kapcsolom össze. Hiszen az ún. „műközpontú” „belső” szemlélet éppúgy sokféle eredményhez juthat, mint az ún. „külső”. Elsődlegesen magának a műnek a természetével függ ez össze véleményem szerint. Hogy világossá váljak, mire gondolok: néhány szükséges fogalmi differenciálást szeretnék végrehajtani mindenekelőtt. Az irodalmi művek értelmezésbeli problémáin gondolkodva önmagamban mindig különböztetek: *egyértelműség*, *többértelműség*, másrészt pedig – rögtönzőm a terminust – *mélyértelműség* között. Mint legvitatottabb fogalomról, a többértelműségről – a polivalenciáról – szeretnék szólni először. Ezt a magam részéről csak a műelemzés munkája közben, mint lehetséges költői kifejezőeszközt veszem számításba. Esztétikai elvként nem fogadom el. Úgy szerintem nem a marxizmus, de a modernizmus kategóriája ez. Az állította középpontba s eszményítette ezt, a maga irracionális világnézetét tükrözve ezzel is. A homály, az értelmetlenség igénylését, az enigmatikus, ezoterikus költői magatartások, ars poetica-k igazolását végezte el ezzel. Hiszen ami értelmetlen, az a leginkább többértelmű is: a szétomló ködbe besejthető minden. A polivalencia az értelmetlenség modernista, dekadens esztétikájának lett így a kulcsszava. Éppen ezért a marxista esztétika nem tud mit kezdeni vele.

Nem lehet egyetérteni ezzel az elvvel már pusztán szakmai-tudományos megfontolásból sem. Hiszen ha egy műnek annyi eltérő jelentése van, ahány befogadói összefüggésbe kerül: akkor egész tudományunk felesleges lenne. Objektív megállapításokhoz nem juthatnánk el. Ilyenek nélkül pedig nincsen tudomány. A tények ezzel szemben viszont azt mutatják, hogy egy-egy vers értelmezése közben mindig építhetünk más, a kérdéssel foglalkozó irodalomtörténeszek megállapításaira, azonos eredményekhez jutunk nem egyszer egymástól függetlenül is, mégpedig világnézetileg eltérően gondolkodó tudósok esetében is. A befogadói szubjektumon túl, attól függetlenül kell lennie tehát egy – ha nem is határozott, de bizonyos fokig mégis meghatározott értelemmel bíró objektív tárgynak, valóságdarabnak. S ez a mű maga. Mindenekelőtt ő diktálja a saját értelmét, s általában nem polivalensen, hanem egy meghatározott irányba mutatva.

Persze a többértelműség elvének elutasítása nem jelenti a demokratikus kifejezőmód igényeinek leegyszerűsítőitől eszményített s igényelt egyértelműség vállalását, igazolását. A modernista irracionalizmusnak nem a Homais-féle vak racionalizmus, de az összetett látás, a dialektikus gondolkodás a vitapartnere. Éppúgy, mint a polivalenciáé, tévesztett szerintem a vulgarizált közérthetőség, az egyértelműség követelménye is. Ellentétben van a művészet sajátosságaival. Mindig is hozzátartozik ugyanis ehhez valami sejtésszerű, fogalmilag nehezen megragadható. A többértelműség és az egyértelműség hamis végleteivel éppen ezért állítom szembe a magam részéről, mint *tertium datur*-t, a *mélyértelműség* kategóriáját, azt érte ezen nagyjából, amit a lukácsi *meghatározatlan tárgyiasság*, avagy a József Attila-i *szemléleti egész* fogalma jelöl. József Attila írja egyhelyütt, hogy a „világégésznek” a műben „szemléleti egésszé” kell átalakulnia: azaz, különböző poétikai összefüggések megteremtése – nem utolsósorban a konkrét és az abszraktnak az összeolvasztása, a Goethe-i értelemben vett szimbólumalkotás – folytan éppoly gazdagnak, összetettnek, belső mélységgel rendelkezőnek kell – helyesebben: kell igyekezni – lennie a műalkotásnak, mint amilyen a valóság maga. József Attila szavával szólva: „belsejében kimeríthetetlen, határolt végtelenség” ily értelemben minden egyes nagy mű. Ha az értelmezés át is fúr egy-egy rétegéhez: még mindig marad benne – mint a valóságban – valamifajta meghatározatlan, mélyebben fekvő. Az egyszer megfektett, felszínibb értelem mögött ott rejlik mindig valamifajta mélyebb, meghatározatlan. Relatív értelmet – értelemirányt – tudatosítunk így csupán s nem teljes értelmet. Afelé a legjobb esetben is csak haladni tudunk.

Más oldalról, ismeretelméleti vonatkozásból megközelítve a kérdést, kb. ugyanazt a különbséget látom a művészi és a fogalmi megismerés közt, mint ami adott

a sejtés, életérzés és a tudatos, átgondolt világnézet között. Mert a kettő nyilvánvalóan nem azonos. A sejtés előzi mintegy a kész, megformált gondolatokat. Kevesebb is, de egyben több is annál. Kevesebb, mert elomlóbb, bizonytalanabb, de ugyanakkor több, mert nyitottabb, messzebbre mutató. A maga kifejtetlen, meghatározatlan elvontságában – sejtésként, életérzésként – akkor is ott élhet ugyanis az énben egy-egy igazság, mikor a vallott, tudatos világkép még nem számol vele, „melléktermékként” a széleken hagyja, s nem formálja át annak törvényei szerint a maga szerkezetét. A művészi kifejezésnek a fogalmi gondolkodástól eltérően nem utolsósorban épp az az egyik lényegi sajátossága – véleményem szerint –, hogy az ő tükrözésmódjában az ilyen „melléktermékeknek” – sejtéseknek, megérzéseknek – centrális szerep jut. Az ábrázolás tárgya lesz ott a valóságot a maga kifejtetlen totalitásában megragadni képes sejtés, életérzés. A sokat emlegetett írói váteszségnek, előrelátásnak nem utolsósorban itt van talán valamiféle racionális magva. Életérzésszerűen dereng a nagy művészetben mindig a valóságnak egy a maga teljességében még nem revelálódott, mélyebb rétege. Az egyes alkotók teoretikus megnyilatkozásai s a műveikben ábrázolt világ közt majd mindig meglévő különbség – az Engelstől emlegetett „realizmus győzelme” – is nem utolsósorban innen érthető. Az életérzés s a tudatos világkép különbségét, sajátos ellentmondásos, dialektikus viszonyát jelzi, tükrözi ez.

Hogy csak egyetlen példát említsek: Ady nem élte meg a kifejlett imperializmus korát, a végsőig vitt emberellenességet, elidegenedést; tudatos világképében az imperializmus léte nem volt jelen meghatározón. De a század elején megsejtette már ennek a világrendnek legbensőbb lényegét. A *belle époque*-ban, a szekuritás korában, a biztonság világában élve is megszólaltatta az emberi veszélyezettettség kínzó érzetét. Nem értették Ady korában *A fekete zongora*, a *Kocsi-út az éjszakában*, vagy a *Sírni, sírni, sírni* tépő bánatát. Két világháború, Auschwitz, Hiroshima s számos, azóta történt megrázó esemény végezte el itt a mind teljesebb versértelmezést. Az idő volt a tanár. Ilyen értelemben lehet mondani, hogy a nagy művészet minden korban az emberiség előérzete, jövősejtése mintegy. A maga mélységében, teljességében tükrözve a valóságot, meg tudja ragadni a még csak csírájában lévő, a még kifejtlen.

Ha a művészetnek itt tárgyalt sajátosságait – a mélyértelműséget, a sejtésszerűséget – figyelembe vesszük, lesz megérthetővé: miért tud újraértelmezni ismétetlen szakmánk egy-egy jelentős művészi alkotást. Nem pusztán arról van szó, hogy megközelítési módszereink tökéletesbednek, nem is pusztán arról, hogy addig nem ismert irodalomtörténeti tényeket, poétikai adalékokat hoz felszínre az újabb kutatás, hanem mindenekelőtt arról, hogy az előremenő idő értet, magyaráz. A történelem előrehaladtával tágul a látókör, Goethe szavával: „új kilátópontok” nyílnak folytonosan. A fűrkésző elme mind messzebbre lát. Teljesebben felfejthetők lesznek így régebbi művészi sejtések. A mű mind mélyebben fekvő, eladdig meghatározatlan maradt jelentéséhez törhet előre a már többet átélte, többet tudó, észlelő gondolat.

Nyilvánvaló, hogy felfedezünk így a műben oly mondandókat is, melyeket az írók nem rögzített soha a maga tudatos világképében. Ady pl. – a század elején élve – nem sokat tudott még az imperializmusról. Egyszerűen alkotott egy – a világ-egészet visszatükröző – szemléleti egészet; kódolt a művészet saját, külön nyelvén egy sejtést, előérzetet. S ennek mélysége, gazdagsága, belső igazsága, ahogy meggyünk előre az érlelő időben, úgy lesz mind teljesebben nyilvánvalóvá. Mindinkább megvilágosodik műve „mélyértelme”. Egyre jobban láthatóvá lesz, hogy ott sejlik ebben a lírában mindaz a vívódás, gyötrellem, keresés, lehetőség, melyet magában hord a század valósága, s melyet mind tudatosabban s egyre mélyebben átél, meg-szenved a század embere. Amikor világkép-elemzésről beszélek, elsősorban nem a költő fogalmilag meghatározott, teoretikus világképére, hanem erre a művészi értelemben vett világképre, a költői műben, annak „mély-értelmében” földerengő, meg-érezett valóságélményre gondolok. Azt próbálom felszínre hozni, tudatosítani, ameny-

nyire megengedi azt számomra a rendelkezésemre álló kilátópont: a huszadik század második felében élő ember életismerete, tapasztalata.

BÉLADI MIKLÓS: Monográfiának egyik nagy újdonsága az volt, hogy a költőt a *huszadik századiság* megszólaltatójaként mutatta be. Azt az Adyt állította elénk, aki a „dunai Ázsia”, az elmaradott Magyarország problematikáját éppúgy átélte, mint ahogy megszenvedte a magány, a nihil kínzó gondjait, mindazt tehát, ami a századeleje legérzékenyebb művészeit izgatta egész Európában. Az Ady-könyv a költőt két pólus között helyezte el: az avantgarde és a népiség pólusa között. Tudjuk, hogy nagyon karakteres, egyéni véleményed van az avantgarde mozgalmáról. Hadd mondjam el egyetlen mondatban a magamét. Az avantgardeot többen a XX. század egyik nagy mozgalmának tekintik, nem mellékútjának, nem a dekadencia termékének látják, hanem lázadó mozgalomnak nézik, melynek voltak ugyan terméketlen, semmibe vesző gesztusai, lényege szerint azonban építő jellegű mozgalom volt, mely gátakat, konvenciókat rombolt le, tabula rasa-t csinált, megnyitott új utakat, feltárt nyelvi-kifejezési lehetőségeket, de persze szemléletieket is, amelyekből napjainkig merít az irodalom és a művészet.

KIRÁLY ISTVÁN: Mindenekelőtt az álláspontok tisztázása, a valós problémák megfogalmazása lenne itt feladat. Mert nem az a vitakérdés – ahogy láttatni kívánják –: dekadencia-e az avantgarde avagy sem. A kettőt egynek venni nyilvánvalóan nem lehet; a marxista irodalomtörténészek ebben ma már mind egyetértenek. De eltérnek még ma is a nézetek, hogy mi a század irodalmának a fő útja; az avantgarde-e, avagy pedig az, mit huszadik századi realizmusként tart számon kritikánk. S itt valóban azok közé tartozom, kik szerint a fő út a sajátos huszadik századi realizmus. Egy olyan realizmus, mely az avantgarde értékeit tovább víve, magába ötvözve egyben tagadja is ezt az irányzatot; a hegeli megfogalmazást idézve: megszüntetve viszi mintegy tovább.

Hasonlóképpen félresiklathatja a vitát egy másik tévesen megfogalmazott kérdésfelvetés. Mert nem az a vita tárgya, hogy tartalmaz-e az avantgarde (persze művekként s alkotókként nagyönis eltérően) bizonyos mérvű, lázadó energiát. A válasz erre csak igen lehet. A tiltakozás, a kivonulás, a nonkonformizmus művészetek voltak ez. Nem egy esetben a huszadik századi kritikai realizmus funkcióját is betölthette tehát. Az igazi vitakérdés ott van, hogy vajon a forradalmiság irányába mutat-e elsősorban ez a lázadás, avagy helytáll az a tétel, mely szerint minden – mégoly redikális formájában is – anarchisztikus, individualisztikus itt a tiltakozás, az elszigetelt, magányos én mondja a vétőt, nagyönis sok tehát innen eredőn a belső ellentmondás. A magam részéről ennek az utóbbi nézetnek vagyok a híve. Az avantgarde mozgalmak – illetve tágabban: az ún. modernizmus – ellentmondásosságát nyomatékosan hangsúlyozandónak vélem.

Mindenekelőtt – mint Lukács György rámutatott erre – a perspektíva kérdésében mutatkozik meg ez a bizonyos ellentmondásosság. A negáció abszolút ebben a szellemi tartásban; a negativitás. Az „igen” legfőljebb elvont, ködös utópiaként tűnik csupán fel, s nem mint reális társadalmi program, nem mint iránytű a prakszis számára. Kétségbeesés és hit, lázadás és kiüttalanság, utópia s örök elrendelt otthontalanság ötvöződik itt egybe, még a legjobb esetben is. Feloldhatatlan ellentmondások közt hányódik a lélek. Diszharmonióban. Ennek az ellentmondásosságnak eredményeképp mindig inkább csak átmenet ez a művészeti irány, mégpedig az őrzött tartalmak szélső pólusainak megfelelően két irányba is. Vihet belőle út egyfelől a teljes reménytelenség, a dezillúzió, a behódolás, a nihil irányába, vagy valamilyen ezt rekompenzáló irracionális, ostoba hit – csodák, mítoszok, vallások – felé. S vihet másfelől az evilági hit, az elkötelezettség, az önkéntes szolgálat, a társadalmi forradalmiság – a valóság felé. A Becher-Benn, József Attila–Szabó Lőrinc dichotómia tipikus szétválás e mozgalom útján. S ez a kétfajta út esztétikailag is maga után von bizonyos eltérést. Aki a behódolás útjait választja, az nagyon könnyen a formalizmus zsákutcájába jut. Annál valóban dekadenciába fúl az avantgarde. Aki viszont a társadalmi forradalmiság felé megy, az előbb vagy utóbb, de fel-

számolja az avantgarde-ot magát, megszüntetve őrzi azt csak tovább. Majakovszkij vagy József Attila költői útja a meggyőző példa rá.

Ezekben látom a magam részéről a valóságos vitakérdéseket. S ilyen értelemben vitázom azokkal az irodalomtörténészekkel, akik a dogmatizmusnak avantgarde-ot és dekadenciát azonosító tételei ellen joggal szót emelve, az ellenkező irányú végletbe estek, s főútnak kívánják láttatni szinte az avantgarde-ot, fő útnak a huszadik századi művészetek fejlődésében. Mint magyar irodalomtörténész, kulcskérdésnek tartom ezt a vitát. Kulcskérdésnek két megfontolásból is. Egyrészt csak ezt a problémát helyesen megválaszolva alakulhat ki huszadik századi irodalmunk valós értékrendje, s foglalhatja el a kései Ady vagy József Attila az őt megillető centrális helyet. Másrészt pedig csak az avantgarde-ot, mint fő utat hirdető koncepciókat elvetve tudatosodhat a maga teljességében huszadik századi irodalmunk, sőt: általában kultúránk valóságos helye a világfejlődésben.

Ha a huszadik századi magyar kultúra általam legjelentősebbeknek ítélt teljesítményeit veszem – legyen az akár a kései Ady, József Attila lírája, akár Radnóti, Illyés Gyula vagy Nagy László költészete, Móricz, Németh László avagy Sánta prózája, Bartók és Kodály zenéje, Derkovits festészete, Medgyessy Ferenc, Varga Imre szobrászata, Lukács György esztétikája – egy avantgarde-centrikus szemlélet jegyében idejétműltnak, sokban „tizenkilencedik századnak” tűnnek ezek mind, legjobb esetben is afajta bocsánatos „fél-avantgarde”-nak. Nagyon jól tudod, hogy Adorno pl. ily értelemben bírálta Bartókot, Holthusen Lukácsot. Tudod, hogy a *Ma* ezért tekintette meghaladottnak Adyt, ismered Kassák Lajos véleményét a kései József Attiláról. Nagyon jól tudod, hogy az avantgarde-ot fő vonalnak tekintő képzőművészet szemében Derkovits csak amolyan „fél-avantgarde” volt. S tovább sorolhatnám a példákat. A tények beszélnek. A kizárólagosságra törő s magát fő útnak tekintő avantgarde lekezelte mindig a művészetnek azt a vonulatát, amelybe a mi huszadik századi legnagyobbjaink beletartoznak.

Természetes tehát, hogy ha valaki hozzám hasonlóan úgy ítéli meg, hogy ezek a „tizenkilencedik századnak” bélyegzett alkotók teremtettek igazán nagyot, előremutatót ebben a században, mégpedig nemcsak számunkra, de a világ számára is: az más mércét keres. Nem nyugodhat bele abba, hogy a modern polgári nyugati kritikától kidolgozott, provinciális paraméterekkel – egy nagyon is problematikus avantgarde-centrikus szemlélettel – másodvonalnak nyilvánítsák az itt kibontakozott nagy művészetet. Egy más kategóriarendszert tesz magáévá tehát. Az avantgarde-éivel szemben azokat az esztétikai nézeteket érzi magához közelebbállónak, igazabbaknak, mélyebbre nyúlóknak, amelyek az ő valóságélményével az általa fontosnak tartott művészi alkotások sajátjaival egybecsengenek. A realizmus esztétikai elveit vallja s vállalja így. A tények kényszerítik erre: az általa becsült művészet s irodalom belső parancsa. Nem annyira avantgarde-ellenes nézet ez tehát, sokkalta inkább önvédelmi harc: kiállítás a huszadik századi realizmus mellett s egyben kiállítás az elmúlt háromnegyed század legfontosabb magyar értékei, azok világjelentősége mellett. Ez a lényeg benne. Őrzés s helytállás ez.

Ennek az „őrzésnek”, vitázó helytállásnak jegyében egyik legfontosabb irodalomtörténetési feladatnak vélem, hogy tudatosítsuk a huszadik századi realizmus centrális ismérveit részben a tizenkilencedik századi realizmussal, főleg pedig a modernizmussal, az avantgarde-dal szemben. Mítsem érzek itt elhibázottnak, mint mikor valamiféle munkamegosztást tételez teóriánk. Nem lehet úgy megvonni a hátrát, ahogy a dogmatizmus tette. Nem lehet azt állítani, mintha a világ két külön fele tükröződne a két irányzatban, mintha az egyik törekvés a században adott emberi élményeknek ezt, a másik pedig azt a csoportját foglalná magában. A realizmus világjelentőségét, átfogó voltát homályosítja el ez a szemlélet. Szólni kell erről a téves nézetről már pusztán azért is, mert módosult előjellel, átfogalmazva bár, de ma is tovább él ez. Bizonyára ismered az ún. „ontológiai irodalom” s az ún. „társadalmi-közéleti irodalom” közt különböztető kritikai koncepciókat. Ha változott is az értékelő hangúly – véleményem szerint – a régi, buktató dogmatikus

nézetet viszi ez tovább. „Korszerűsíti” csupán azt a teóriát, amely valamiféle „munkamegosztásban” véli meglegelni a realista és a modernista irodalom között a választóvonalat. Holott véleményem szerint – Ady-könyvemmel nem utolsósorban azt szerettem volna bizonyítani – nem a tartalom másfélesége, hanem mélysége, teljessége különíti el a kétfajta törekvést: az avantgarde-ot s a huszadik századi realizmust. Nem „ontológiai irodalom” – „közéleti irodalom”, de a parcialitás és a totalitás kategóriájával ragadható meg ez.

Mert nem vitás ma már – éppen ezért tartalmaznak értéket is az avantgarde tendenciák –, hogy kifejezi, megszólaltatja a huszadik századi modernizmus a valóság egy valóban adott, létező oldalát, a huszadik századi ember léthelyzetének egy nem elhanyagolható, fontos mozzanatát: a veszélyeztetettség érzetét, tudatát. A XIX. századi ember még a biztonság, a szekuritás világában élt. Mint Erich Fromm találóan utalt rá: elég csak megnézni dédapáink ránk maradt képeit. Magasító volt ezeken minden: a gallér, a kalap, a bajusz, a szakáll. Tekintélyt árasztottak a kül-sőségek is. Magabiztosságot. Otthon érezte magát a világban az ember, az otthon-talanság hírhözói, a veszély-sejtetők voltak kivételek; az író-Cassandrák. A huszadik században – a kapitalizmus ellentmondásainak kiéleződésével párhuzamosan – megrendült viszont már ez a hajdani szekuritás-tudat. Stefan Zweig híressé vált szavait idézve: véget ért a biztonság aranyló kora.

Véget ért nem utolsósorban azért, mert a technikai fejlődés és a munkamegosztás fokozódásával együtt, (mit még csak tovább hatványozott a kapitalizmus, az árutermelés) mindinkább nőtt az elidegenedés s ugyanakkor elveszett az isten nélkül maradt világ emberénél a hagyományos, spontán otthonosság-érzés: a vallásos remény. Egy strukturált egész részének vélte önmagát, ennek birtokában egykor még az ember. Feltételezte, hogy ő a „teremtés koronája”, „isten gyermeke”, akinek egy jószágos apa vigyázza gonddal lépteit. Otthon élő lénynek hitte önmagát a világ-mindenségben, kit valahol messze, ha másutt nem, egy másik világban, a transzcendenciában vár folyvást az éden, az elvesztett otthon. Az új korba lépve, épp a „szervezet-emberre” válás, az elidegenedés tudatosodásának pillanatában – (az első világháború jelentette itt mintegy a választóvonalat) – tűnt már ez az érzés. Felnőtt a szorító árvaságtudat. Hiába akarta – Ady híres versének képeit idézve – valamely „nyirkos, vak, őszi hajnalon”, a magány perceiben: nem találkozhatott többé már istennel az ember. Magáramaradt az idegen világban Sion hegye alatt. Nem tudta, mint felnőtt, az egykori biztató „gyermeki imát”. Megjelent így benne az otthon-talanság, a veszélyeztetettség nyomasztó érzete: a nihil-döbbenet. Útjára indult a huszadik századi világfájdalom, az új *mal du siècle*. S az imperializmus a maga felidézett katasztrófaival – az egyre fokozódó elidegenedéssel, gazdasági válságaival, két világháborújával, fasiszmusával, Hiroshimával, Vietnámmal s az éhezéssel – a végsőkéig fokozta ezt az emberi léthelyzetben egyébként is adott otthon-talanságérzést, veszélytudatot. A szekuritás-hit helyét katasztrófa-érzés foglalta így el: az audeni szorongás korára változott a kor. S az avantgarde nem utolsósorban erről hozott hírt. Mind a maga „dionizoszi” vonalával: zűrzavarával, mind pedig az „apollói” utópiáival – a katasztrófa-érzés irodalma volt.

Mi sem lenne helytelenebb – véleményem szerint – mintha azt hinnénk: a huszadik századi realizmus nem vette volna számba az embernek ezt az új, változott léthelyzetét s az innen adódó lelki változást: a technikai-tudományos fejlődéssel, az emberi nagykorúsodással törvényszerűen együtt járó árvaságérzést, nihiltudatot. Aki ismeri Ady vagy József Attila költészetét, Bartók zenéjét, nagyon jól tudja: ott élt a huszadik századi realizmus legjobbjainál a szorongató új világfájdalom: a katasztrófa-érzés. Nem abban különbözött az ő művészetük az avantgarde-étől, hogy nem tudták azt, amit az tudott. Hisz a nagy művészet megél, magában foglal min-beli önmegvalósítás folyamatában jellemzi a történelem előremenő, küzdő emberét. Nemcsak a pozitív lehetőségeket fejezi ki, de a negatívakat is. A megvalósult, vál-talt feleletek mellett tükrözni tudja a másfajta eltérő, elvetett, de a nembeli fej-

lődés útján mégis szerepet játszó, mert válaszütra állító, megszenvedtető kérdéseket is. Az *igen*-t mondva is érződik benne a *nem*: a dudás-léhez hozzátartozó József Attila-i pokolra-menés. A maga teljességében adja így korát. Nehézségeivel, válságai-
val – alternatíváival – együtt tükrözik a próbáló, vallató emberi fejlődést.

A dogmatizmus nem utolsó sorban azért nem tudott határt vonni tizenkilence-
dik századi és a huszadik századi realizmus közt, mert erre a szempontra nem volt tekintettel. Nem vette számba azt, hogy nem tartalmi élményeiben más a realizmus művészete, mint az avantgarde-é, de totalitásában, átfogó voltában, vallott és vállalt értékrendjében. Mert míg a modernizmus elabszolutizálja, elontologizálja a válság-tudatot, a katasztrófaérzést, az ember örök léthelyzetének tüntetve fel azt: addig a realizmus a maga helyére rakja az innen eredő belső riadalmat. A negatívok mel-
lett láttatni tudja a kínálkozó, adott pozitív lehetőségeket, a kiutakat is. A spontán, vallásos otthonosság-érzés tüntével megjelenik itt nem csupán a szorító céltalan-
ság-sejtés, de a felnőttiség kemény tudata is: az ember otthonteremtő képességébe vetett szilárd meggyőződés. Törvényszerűen afelé a történelmi mozgalom felé for-
dul mind határozottabban így ez a művészi tartás, amelyben a felnőttiségtudat, az otthonteremtő bizonyosság leginkább ott él: a szocializmussal kötődik egybe, szo-
cialista realizmus lesz.

Tükrözött tartalmainál, létélményeinél fogva természetesen összetettebb, gondolkodóbb lett a huszadik század realizmusa, mint a tizenkilencediké volt. Magában hordja mint nembeli élményt a diszharmóniát, a nihiltudatot. Ezzel szem-
ben kell folyvást helytállnia. S bírja ezt a próbát. Ez választja el radikálisan minden avantgarde-től. A teljesebb létélmény. Ott él benne folyvást annak tudata, az a „létélmény” is, hogy az ember – Hemingway híres szavait idézve – mindig „ka-
tona”: nem arra született, hogy könnyen legyőzzék. A reménytelenséggel szemben jelezni tudja így a hitet, a reményt is. A diszharmónia fölött érzékeltetni bírja a hívó távlatot: a megszenvedett s kiküzdött, oldó harmóniát. Valóság felé forduló művészet, az ember otthonteremtő képességét hírül hozni tudó művészet lesz így ez. A negativitással szemben a pozitivitásé. Ahogy József Attila megfogalmazta nem-
csak Bartókról írt, a konzonancia jogát hirdető ismert soraiban, de az egyik vers-
töredékében is: „*Nem! Nem! kellene kiáltoznom – s azt suttogom: igen, igen, – hogy a sors ringatózást hozzon – a tenger sírás vizeiben.*” Ennek a nem-ek felett élő igen-nek művészete – véleményem szerint – a huszadik századi realizmus. Lé-
nyege: a felnőttiség-tudat. Az ember otthonteremtő képességébe vetett szilárd meg-
győződés. A meggyőződés arról, hogy képes az ember a maga szükségleteinek nemcsak állandó fejlesztésére, de kielégítésére is. S ahogy ki tudta elégíteni ele-
mentáris szükségletet, ahogy újjászüli folyvást s csillapítani bírja a mennyiségi-
eket: a fogyasztóiakat, – megteremti a maga történelmi útján a minőségeket is, s képes lesz azok kielégítésére. Ki fogja tudni elégíteni a legnemesebbet: az otthon-szük-
séget. Az otthonlét vágyát a világmindenségben.

BÉLÁDI MIKLÓS: Pályád azt bizonyítja, hogy soha nem kívántál a tudomány, a szakma belső köreiben meghúzódva dolgozni. Jelzi ezt, hogy régtől vállalsz szer-
kesztői munkát. Most nem a Mikszáth és az Ady kritikai kiadás irányítására, az Irodalmi és a Világirodalmi Lexikon szerkesztésére, hanem a kulturális politika fon-
tos posztjain, az irodalmi szerkesztőségekben végzett munkádra gondolkodok. Arra, hogy 1948–49-ben a Szabad Nép kulturális rovatánál, 1956-ig a Csillagnál, majd a Kortársnál dolgoztál, most pedig a Szovjet Irodalom című folyóirat főszerkesz-
tője vagy. Ez annyit jelent, hogy mindig érdekelt az élő irodalom, kritikákat is írtál; megnyilatkozásaid mindig azt mutatták, hogy kritikusként is szemléled az irodalmat. Nemcsak az élő, hanem a XX. századi és a régebbi irodalmat is, azaz valami olyat akartál, ami már az eddigi beszélgetésből kiderült, hogy az irodalmat valami célnak az érdekében próbáltad állítani. Fölteszem tehát a kérdést, ezúttal úgy kér-
dezek, mint riporter: nem látsz ebben összeférhetetlenséget? Már tudniillik abban, hogy a tudományt sokan úgy képzelik, azt „minél tisztábban” kell művelni, távol
kell tartani tőle különböző közéleti érdeklődést, politikai indulatot; mondjuk így: a morális elkötelezettséget.

KIRÁLY ISTVÁN: Adornóról s a „negatív dialektikáról” beszéltünk előbb. Hozzá tartozik ehhez a filozófiához az öncélú proteszt; a maradéktalan elkülönülés nemcsak az adott világtól, de általában a valóságtól, így az élettől s a cselekvéstől is. Elvvé lesz – Adorno esztétikájának egyik lényegi gondolatát idézve – az „Erhebung über die Wirklichkeit”, a valóság fölött való lebegés, a teljes kivülrét. Ha a nem-nek ezzel a filozófiájával szemben az igen-ek fontosságát vallja valaki, ha meggyőződése, hogy képes az ember a világmindenség otthonná való alakítására, akkor le kell vonnia gondolatai következményét is: a valóságtól való elkülönüléssel szemben az elkötelezettséget kell vállalnia; benne kell hogy éljen a cselekvő élet vágya, igénye: a jelenlét parancsa. S tethetnek kell látnia így a tudományt is: célnak, eszköznek az emberi élet megváltoztatására. Az irodalomtudomány sajátosságait, kettős funkcióját figyelembe véve ennek a tudománynak nemcsak megismerő, de emberformáló-nevelő szerepe is fontos lesz számára. Teljes emberként, küzdő emberként kíván tudós lenni. Magától értetődő ez szinte számára.

Igazad van: akadnak nézetek, amelyek szerint összeférhetetlen ez a fajta tartás a „tisztta tudománnyal”. Részben – némi igazságmozzanatot is tartalmazva – visszahatásként jelentkeztek az ily vélemények. Visszahatásként a dogmatizmusra, annak a pártosságot nemegyszer szubjektívizmusként, voluntarizmusként értelmezhető torzulásaira. Az egyik torzulást egy másfajta torzulás kívánta mintegy korrigálni itt. Részben pedig a technokrata gondolkodás előretörésének visszatükrözői voltak az effajta nézetek. Érzelem nélküli pusztá műszernek kívánva láttatni csupán az embert, megfélemedezett ez a fajta téves vélekedés arról, hogy a társadalomtudományokban mindig azonos a megismerő és a megismerés tárgya. Az ember a saját történelmében, a saját sorsán gondolkodik itt. Elképzelhetetlen tehát, hogy átalakuljon valamiféle hideg „műszerré”, saját létkérdéseiről beszélve nem lehet közömbös. Vallja vagy nem vallja, de „elkötelezett”: világnézetének igazsága, tudományos hite, érvénye is belejátszik megállapításaiba. A becsületes polgári tudomány sem tagadja ezt. A tudományos illem szerinte is mindig azt kívánja, ha valamit mond az egyén, azt is közölje: milyen álláspontonról hangzik el tétele: azaz: milyen a világnézete.

A marxista tudós, mint egy tudományos igénnyel élő világnézet híve, a maga elkötelezettségét, pártosságát sosem takargatja. Nyilvánvaló ugyanis számára – s a dogmatizmus voluntarizmusától okozott károk még nyilvánvalóbbá tették ezt –, hogy az általa képviselt ügynek használni csak a maradéktalan igazsággal lehet. Szétválaszthatatlanul egyet kell hogy jelentsen itt mindig egyfelől a pártosság, a használni akarás, másfelől pedig a valóság következetes konok vállalása. A felismert igazságnak kell a pártosság számára a programot mintegy szolgáltatnia. Az viszont törvényszerűen maga után kell, hogy vonja a pártos szenvedélyt is. Ha valamit igaznak vélek, kötelességem azért a kiállás. Hogy az előbb említett példát újból idézzem nekem mint irodalomtörténésznek meggyőződésesem pl. 1. huszadik századi irodalmunk a világfejlődés külön, kelet-európai típusába tartozik bele, külön „modell” ez, 2. ennek a típusnak egyik lényegi ismérve a realizmus hangsúlyosabb, nagyobb szerepe benne; 3. az így létrejött irodalom, művészet, kultúra – mindenekelőtt Ady, József Attila, Bartók, Lukács György a bizonyosság erre – világ-szintet jelent; az emberiség számára is van üzenete. Természetszerűleg adódik ezekből a felismerésekből, hogy „elkötelezett” legyek a realizmus mellett, hogy ott éljen bennem a felismert igazság gyakorlati, kritikai érvényesítésének igénye, vágya. Törvényszerűen megpróbálok tehát érvelni emellett. Érvelni annak érdekében, hogy mások is így lássák, s hogy irodalmunk a maga nagy lehetőségeit, történelmi „fő”-ját, a realizmus útját provinciális, nyugati mércék kedvéért, az avantgarde kedvéért ne árulja el, ne hagyja cserben.

Vagy egy másik példát mondva: az elmúlt évszázad magyar szellemi fejlődésével való foglalkozás nyilvánvalóvá tette számomra, hogy két típusú baloldaliság volt jelen a történelmünkben ebben a száz évben. Az egyik típusú, önmagában is nagy értéket jelentő, de némileg ezoterikus, arisztokratikus progresszió mellett adott volt egy más típusú is; egy oly jellegű baloldaliság, mely az emberiség nagy, haladó

eszméinek megélése és közvetítése mellett az *itt és most* parancsát, a néppel való együttmenés szigorú, tiszta követelményét is magában hordta, amelynek – Ady szavával – emberség és magyarság egygyéforrasztása volt állandó célja. Ez a felismerés törvényszerűen programot ad egyben. Programot ennek a teljesebb, „népfrontos” baloldaliságnak tudatosítására, továbbvitelére. Kritikai munkásságomban szükség-szerűen kerül így centrális helyre pártosság és népiség egységének elve. Elkötelezettséget jelent mindez, de egyben tudományos igényt. S a szocialista elkötelezettségnek ez kell hogy legyen véleményem szerint mindig az ismérve: az értett, illetve érteni vélt valóságban kell annak folyvást gyökereznie. Nem utolsósorban ezért nem lehet ellentétben egymással pártosság és objektivitás. Persze, mint általában a helyes elvi igényeknél, nem könnyű itt sem a gyakorlati megvalósítás. Torzulást okozhat az emberi kényelmesség, önzés, rövidlátás, tehetséghiány. Torzulást okozhat az emberi butaság. De az elvek igazságát nem érinti ez. Azok így is hatnak. Nemcsak általánosítják a megélt történelmi tapasztalatokat, de nevelnek is egyben, s ha mégoly lassan is, de vonják az embert és a világot fölfelé magukkal. Ébrentartják az igényességet önmagunkkal szemben.

JUGOSZLÁVIAI KÖRKÉP

VI.

Az idei év áprilisában lesz száz esztendeje, hogy a Ljubljánához közel fekvő kicsiny szlovén faluban, Rožnikon megszületett *Ivan Cankar* regény- és drámaíró, akit a szlovén irodalomtörténet az első szocialista íróként tart számon. A magyar olvasóközönség, Pável Ágoston, a kitűnő szombathelyi író és műfordító jóvoltából egyik elbeszélésével már a harmincas évek elején megismerkedhetett vele a Nyugatban, s néhány évvel később, 1941-ben, amikor az Egyetemi Nyomda könyvkiadója az első három délszláv regényt kiadta magyarul, ugyancsak Pável Ágoston kitűnő fordításában jelent meg magyarul „A szegénysoron” c. regénye. Igaz, hogy mire a három könyv a kirakatokba eljutott volna, Magyarország is belesodoródott a második világháborúba, és a hosszas előkészítő munka egy csapásra semmivé vált: a könyveket elkobozták. Mintha a balszerencse még halálában is üldözte volna a szlovén irodalomnak ezt az első marxista íróját, akit a szlovén polgári reakció egész életében üldözött. Első verseskönyve még diákkorában jelent meg Ljubljánában a burzsoá-prüszköltető *Erotika* címen. Kiemelkedő nagy regénye, a már említett „*A szegénysoron*”, nálunk azonban legismertebb a „*Jernej szolgalegény és az ő igazsága*”; a legsúlyosabb vádirat a kisemmizettség, a szolgaság és a koldussors ellen. Három kiemelkedő drámája közül a „*Betajnova királyában*” (1902) a negatív főhős, Jože Kantor, a kor tipikus szlovén gyáriparosa könyörtelenül gázolja le az útjába kerülőket, s hajdani ellenfelével, az egyházzal is szövetségre lép, mert politikai érdekei ezt követelik. „*A nép javáért*” c. satirikus vigjátékában (1901) éles bírálatot mond kora pártharcairól. Minden párt a „nép javáért” indul harcba, de ez csak üres jelszó, amely mögött kicsinyes kispolgári érdekek húzódnak meg. A „*Szolgák*” c. drámában (1910) a szlovén értelmiség egy részének és a papságnak romlottságát mutatja be. A maradi értelmiség soraiból kiemelkedik Lerman néptanító alakja. Egyedül, elszigetelten azonban nem tud eredményesen küzdeni a társadalmi rend megváltoztatásáért. Belátja, hogy a munkásosztály hivatott arra, hogy az elnyomottak élére álljon és kiharcolja a nép szabadságát.

1913-ban egy ljubljánai előadása miatt bebörtönzik, majd később bevonultatják. Ekkor már súlyos tüdőbeteg, s hamarosan le is szerelik. Élete utolsó éveit szülőfalujában tölti és 1918-ban egyik ljubljánai kórházban még megéri az első délszláv állam megalakulását.

Művészetét végigkísérte a fiatalkori, szimbolikus és romantikus hatás, de sohasem igyekezett elmenekülni abból a valóságból, amelyben népe élt. Nyelve gazdag, változatos, képei szabatosak, tiszták, egy-egy rövid mondattal is széles jellemzést adott a tájról és embereiről.

A Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémia februárban kezdte meg a centenáris ünnepségek előkészítését; erre Magyarországról is meghívták fordítóit. Tudomásunk szerint a Magyar Rádió a *Szolgák* c. dráma magyar bemutatásával készül az évforduló megünneplésére.

*

A legutóbbi Körképben beszámoltunk arról, hogy az újvidéki Matica Srpska az idén ünnepli fennállásának százötvenedik évfordulóját és méltattuk annak történeti és irodalomtörténeti jelentőségét is. Azóta kézhez kaptuk a nagy jelentőségű

művelődési intézmény folyóiratának, az immár 151-dik évfolyamába lépett Letopisnak ünnepi számát is, amely már terjedelménél, de tartalmánál fogva is méltó kísérfője a Maticának. (1126 oldal.) A folyóirat fedőlapján az 1825-ben Pesten megjelent első szám címlapjának facsimiléje látható, rajta az alapító szerkesztő neve: Georgia Magarasevics. A folyóirat szerkesztője, Dimitrije Vučenov a bevezetőben nem kis elégtétellel állapítja meg, hogy a Letopis, fennállásának 150 esztendejében összesen 416 számot adott ki mintegy egymillió oldalon és több mint háromezer munkatárs írásai jelentek meg benne. Az ünnepi szám legfőbb értéke kétségtől az a novella, amelyet – a szerkesztő megállapítása szerint – nem sokkal betegsége és halála előtt a Nobel-díjas Ivo Andrić írt és küldött el a Letopis ünnepi számának. Mi pedig, a magunk részéről örömmel állapítjuk meg, hogy ebben a számban Jugoszlávia legjobb írói sorában két magyar író nevével is találkozunk: a tavaly nyáron elhunyt Gál Lászlóéval és Ács Károlyéval, aki műfordítással is jeles helyet foglal el. S ha ehhez még hozzátesszük, hogy a Letopis a Petőfi centenáriumi évét Petőfi Sándor verseinek szerb fordításával kezdte, leszögezhetjük, hogy a szerkesztők népeink szellemi együttműködésének terén is őszinte és becsületes munkát végeznek.

*

A sarajevói *Život* (Élet) c. tekintélyes folyóirat 1975 november–decemberi számában „A mai magyar költészetből” összefoglaló címen Illyés Gyula, Károlyi Amy, Weöres Sándor, Somlyó György, Pilinszky János, Győre Imre, Csoóri Sándor, Eörsi István, Ladányi Mihály, Bényei József és Garai Gábor verseit közli, az újvidéki Varga József fordításában.

*

Az újvidéki *Hungarológiai Intézet* bibliográfiai füzeteként sorozatában *Pastyik László*, az Intézet munkatársa nemrég készítette el a jugoszláviai magyar irodalom 1972. évi bibliográfiáját. Az anyagot tematikusan, tárgykörök szerint közli és foglalja fejezetekbe, a címanyag elrendezése időrendben történt. A mindinkább kilombosodó jugoszláviai magyar irodalom már rég igényli ezt a munkát, amelyet szerzője rop-pant gondosan és mindenre kiterjedő figyelemmel végzett. A kötet kiállítása is minden dicsőretet megérdemel.

*

Sokáig olvastam, szemeztettem *Holti Mária: Sodortatva* c. regényét, amelyet nemrég adott ki az újvidéki Forum könyvkiadó. Azért sokáig s kissé furcsálkodva, mert ennek a különösképpen nagyvárosi környezetet feltételező „fejlődésregénynek” a társadalmi háttérben elejétől végig folyton Budapestet éreztem és sehogy sem tudtam semmiféle jugoszláviai (vagy akár vajdasági) nagyvárossal azonosítani. Természetesen nem azt kifogásolom, hogy egy jugoszláviai magyar regényíró Budapestet adja háttérnek, hiszen ma már ez is elképzelhető, hiszen nem egy ottani magyar egyetemista tanul Pesten, de ebben az esetben is akár a leírásban, akár a belső monológokban valahol mégiscsak ki kellene ütökönie az egyén fejlődéséből a sajátos hazai ízeknek, reminiscenciáknak. Ma már tudom, hogy egyszerű a magyarázat: *Holti Mária* Jugoszláviába ment férjhez és így kopogtatott be egy vajdasági magyar könyvkiadó ajtáján. S ami ezen túl van, ebben a rovatban talán már nem is érdekes, hiszen ezt nálam erre hivatottabb kritikus nyilván szakszerűbben meg is tudja írni. (Amint a szabadkai *Üzenet* május–júniusi számában Varga István meg is írta.) Jómagam most már inkább arra vagyok kíváncsi, hogyan fejlődik új környezetében (vagy mint Jugoszláviában mondják: ambientjében) tovább az immár Dalmáciában élő magyar író.

*

A szkopjei *Misla* (Gondolat) könyvkiadó vállalat nemrég adta ki a Magyarországon is már jól ismert *Paszka Gilevszki* makedon író és műfordító legújabb fordí-

táskötetét: József Attila válogatott verseit. A kötet makedon címe: *O, srzce, szmiri sze!* (Ó, szív, nyugodj!) tehát egyike azoknak a verseknek, amelyeket az 1955-ben megjelentetett „összes versek” kötetében még nem találunk. A makedon kötet verseit pedig, mint ezt a belső címlap feltünteti, Paszkal Gilevszki válogatta, költötte át és az utószót is ő írta. Ebben a makedon fordító József Attilát Ady Endre és Petőfi Sándor mellé állítja, és a két háború közti korszak legnagyobb magyar poétájának nevezi. S hogy ezt mennyire meggyőződésből teszi, bizonyíték rá, hogy József Attilán kívül Ady és Petőfi költészetéből adott eddig válogatást, s mint tőle személyesen tudom, most készül Illyés Gyula válogatott kötetének összeállítására és fordítására.

Csak forgatom, forgatom kezemben az egyszerű kötetet, vetem egybe a magyar eredetit a makedon fordítással és meghatottan állapítom meg, hogy Gilevszki valóban gondos és jó munkát végzett, jó és gondos munkát a válogatásban is, éppen azért, mert terjedelemben csak kis kötetet nyújthatott a makedon olvasónak. S közben azon tűnődöm, vajon mi az az erő, amely egy olyan számszerűleg „kis” nép költő-műfordítóját arra ösztönzi, hogy ezt az anyagilag semmiképp sem „kifizetődő” munkát elvégezze? Tudjuk, hogy a hivatalos egyezségek a kölcsönös műfordításra igen szépen hangzanak, a végrehajtás, a megvalósítás azonban annál nehezebb; a műfordító nem gép, s nem is komputer, a hivatalos elhatározást lélekkel kell tettebe is szökkenteni; pénzt is lehet rá áldozni, nyomdát is lehet szerezni rá, elsősorban azonban mégis olyan *emberre* van szükség, akit érzelmi szálak is fűznek ahhoz a költészethez, amelyből fordít, talán baráti szálak, talán a szerelem is közrejátszik, talán a táj, az ország, melyet munkája előtt vagy közben a fordító megismer, de semmiesetre sem a hivatalos és végeredményben mégis üres keret az egyezmény. Nos, „szentlélek vagy a kocsma gőze”, ami Adyt versírásra ösztökölte Paszkal Gilevszki esetében nyilvánvalóan az a nosztalgia, amit gyerekkori hazája iránt érez, akár Szkopjében ír, vagy Párizsban fest (mert Paszkal Gilevszki festőművész is, aki évente jó néhány hónapot tölt Párizsban.) Gyerekkorában ugyanis Magyarországon kapott menedéket, itt járt magyar iskolába és Székesfehérváron majd Budapesten szívtá magába a magyar szót, a magyar költészet ígétét, amely – mint nyilvánvaló – egész életére adott töltést és feledhetetlen emléket. Ezért oly sikerültek a fordításai, amint ezt legújabb kötetéből is meg lehet állapítani. Gilevszki eddig jó néhány prózai kötetet fordított makedonra (így Darvas József *Részeg Esőjét*), a mai magyar költészet antológiáját is összeállította. Igazán megérdemelné már a hivatalos magyar elismerést is.

*

A belgrádi *Prosveta* (Műveltség) könyvkiadó gondozásában nemrég roppant figyelemre méltó és merész hangú regény jelent meg *„Pusti puže rogove”* (Csigabiga gyere ki) címen. Szerzője *Dragi Bugarčić*, verseci író, aki épp olyan megszállottja ennek az Erdély kapujában fekvő, és épp ezért sajátságos színeket és ízeket árasztó vidéknek, mint a Bánság középső részének *Mladen Marko*, akinek *Bánáti vonat* c. regényét már ismertettem a Körképben. Ez a sajátos, bő termésű táj az újabb két évtizedben olyan írókat, költőket adott a szerb irodalomnak, mint *Vasko Popa*, az immár európai hírű költő, *Vladimir Stojšin*, a kitűnő prózaíró, a vajdasági román írók közül *Elorica Stefan*, s a szerbül és románul írók közül *Slavko Almazan* és *Bogdan Ciplić* stb., akik a *Verseci Irodalmi Közösség* (KOV) körül tömörülnek.

Mindenekelőtt talán arról, miért is állítaná ez a regény nagy feladat elé a magyar műfordítót. Az alapvető nehézség ott rejtőzik, hogy a regény többször is visszatérő mottója egy gyermekdal, amely a csigabigát felszólítja, hogy jöjjön ki a házból, mert – és itt van a szerb és magyar gyermekdal szövege között az alapvető eltérés – a szerb gyerekek így fenyegetőzik:

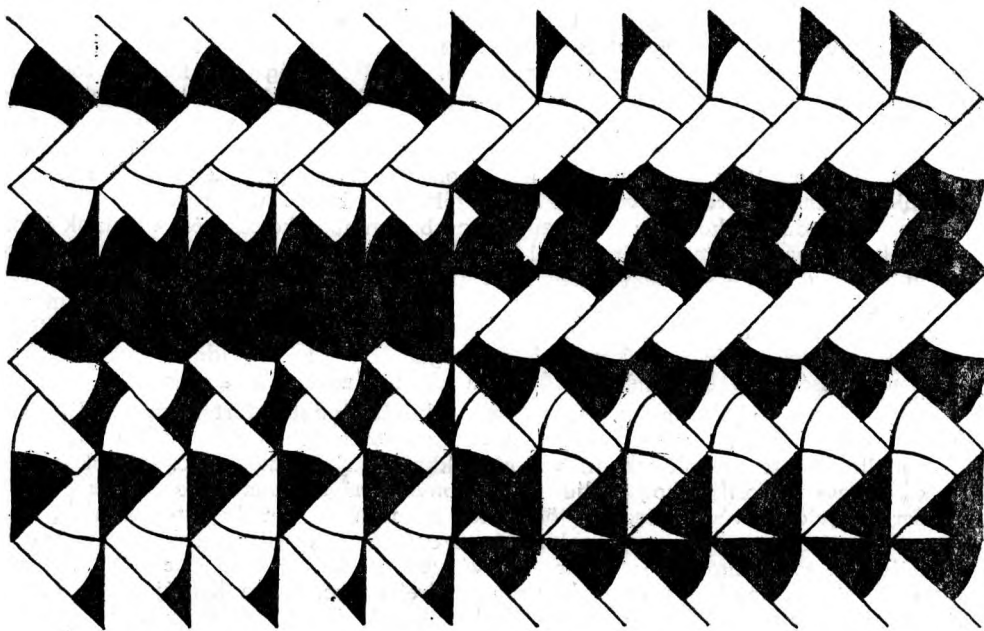
„Dugd ki, csiga, szarvadat,
hadd szántsuk a dombokat,
ha nem dugod, széttörlek,
majd meglátod, megöllek” ...

A magyar szövegben pedig, mint ismeretes, a gyerek épp ellenkezőleg azzal hívogatja a csigabigát: „Kapsz tejet, vaját – holnapra is marad.”

Persze, tudjuk, hogy a gyermek legmélyebb ösztönében, akár szerb, akár magyar, ott élhet a kegyetlenség, és a kiméletlenség lehetősége is, amely összefügg a kutató kíváncsisággal. A gyermekkori tulajdonságok később – megfelelő társadalmi közegben – többnyire megváltoznak. Ebben az esetben azonban a mottónak felhasznált gyerekversike a szerzőre kötelező is, hiszen erre építi fel az egész regényt, amikor túlzottan pesszimista következtetéseket von le, viszont a mottó magyar szövegének fordítóját vagy az egyik vagy a másik szöveg megtagadására kényszerítené. Mert a bánáti kisvárosba, Roševóba, (voltaképpen Versecre) nyugatról *beszüremkedő* jelenség, a hét-tagú hulgánbanda kalandjaiból még nem lehet általánosítani, s különösképpen úgy fejezni be a regényt, hogy a Nyugat felé „zötyögő” Simplon-expressz a megoldás.

*

Az imént említett Verseci Irodalmi Közösség (KOV) egyébként azzal is igyekszik a verseci, illetve bánáti írókon segíteni, hogy könyveket ad ki, és pedig nagyon szép kiállítású, értékes verseskönyveket, kisregényeket, elbeszéléseket. Két évkönyvet is kiadtak; a prózai kötet címe: *Elbeszélés tér 75*, a verseskönyvé pedig *Költő utca 75*, a „ház-szám” természetesen a kiadás évére vonatkozik. A KOV elnöke az immár európai híré *Vasko Pova* (akinek verseit Weöres Sándor ültette át magyarra), maga a KOV főnév pedig többféle jelentésű: vasalás, veret, patkó, szerszám is lehet, de bizonyos fajtát is jelenthet, például *magantajta*. Az írói egyesülés a könyvkiadáson kívül a falvakon, üzemekben, intézményekben irodalmi előadásokat is rendez, s a hallgatóság számát és érdeklődését is gondosan számon tartja.

A DAL HATALMA

CSERES TIBOR: SIRATÓÉNEK

Önvizsgálat – antológiában elbeszélve. Történelmi élőkép helyett Cseres Tibor is ezt a nehezebb műfajt választotta, amikor ünnepi gyűjteményét összeállította a „30 év” című könyvsorozat számára. Az alkalom hőse nyilván a történelem, amelynek megidézése azonban ebben a műfajban több utat is lehetővé tesz. Van aki a történelmi folyamatot tekinti vezérfonálynak, s így az időhöz kötött témákat és kifejezési formákat rakja egymás mellé – mintegy a történelmet avatva önnön életművének hőségé is. Mások sem tagadják meg a történelmi megközelítést, de ezt abban a tudásban keresik, amely a felhalmozott tapasztalatoknak nem csupán foglaltata, hanem konzekvenciája is. Az így kialakuló szemlélet nyilvánvalóan az író és a jelent állítja középpontba, de mivel mindkettőben benne rejlik a fejlődés dinamikája is, a pillanatnyi önarckép mégsem lesz esetleges, s a megragadott jelenből mégsem hull ki a múlt. Egyszóval az így kialakított válogatás a történelmi jelenidőt rögzíti. Aligha kétséges, hogy ez az önszemlélet az igényesebb, hiszen nincs szüksége az időhöz kötött dokumentum-értékek feltámasztására: a saját idejéből kinövő gondolati és esztétikai értékre építhet.

Cseres Tibor új gyűjteménye, a *Siratóének* ennek az önszemléletnek a tükre. Az író mellőzi fejlődésének változó vonásait, s csak azokat a műveit rakja egymás mellé, amelyek születési idejüktől függetlenül is élnek. Mindenekelőtt tehát a *Hideg napok*at, melyet kiegészít két rokonszellemű kisregénnyel, továbbá néhány novellát, mely egytől egyig utolsó korszakunk terméke. Ha csak kronológiáját ismerjük, akkor is meggyőző ez a kompozíció. Az állandóság és a mozgás foglaltata. A korszakos művek jelenléte a történelmi mérték elismerését is bizonyítja, a friss novellák együttese pedig a dinamikus írói szándékot, mely egyaránt jelzi a befejezetlen életmű életerejét és az író tartózkodását a Pantheonok pózaitól. A kötet kompozíciója azonban nemcsak erre a kronológiai elvre épült: a tárgyak időrendje hasonlóképpen a koordináta-vonal szerepét tölti be e kisműfajú prózai művek együttesében, s bizonyos, hogy ez a szerep fontosabb, mint a keletkezési dátumok jelentése. Hiszen ha a kötet a történelmi jelenidőt akarja bemutatni, az írói válaszok idejét szükségképpen szubjektív tényezővé minősíti, s a válaszok objektivitását teszi mérlegre. Ennek az objektivitásnak pedig a történelmi változások felismerése éppúgy feltétele, mint a feldolgozott anyag tárgyi megjelenésének hitelessége. Ezért érezzük szükségszerűnek a kompozíciót meghatározó három időt: a magyar történelem utolsó nagy tragédiáinak idejét, a régebbi multat és a jelent.

A *Hideg napok* óta nyilvánvaló, hogy a kiindulópont a történelmi lelkiismeretvizsgálat programja. Nevezetes kisregényében Cseres Tibor a mozaikszerűen egymás mellé rakott monológokkal, vallomásokkal, párbeszédekkel és ál-dokumentumokkal eleve biztosítja, hogy teljes belső bonyolultságában mutassa meg a Horthy-hadsereg úvidéki vérengzésének történetét, a mozaikok összképével azonban mindenekelőtt ítéletet akar megfogalmazni. Szemlélete annyiban belső, amennyiben formálójá a történelmi távlatokban is érvényes nemzeti érdek, amely a lelkiismeretvizsgálat vállalását sürgeti. Ady Endre előrelátó gondolata kel új életre benne: „Egy nemzet, aki súlyos, shakespeare-i helyzetben legjobbjai valakijének megengedi, hogy embert lásson az emberben, s ... magyarságával a legszigorúbb napokban is hisz a legfölségesebb internacionalizmusban, nem lehetetlen jövő nemzet. Amelyik nemzet ma internacionalista fényűzéseket engedhet meg magának, nyert ügyű.”

Innen nézve persze a *Hideg napok* analízise befejezetlen. Láthatólag Cseres is tudja ezt, hiszen gyűjteménye első ciklusában tovább lép, s bemutatja a második világháború utolsó hónapjait és az 1956-os tragédiát is. Figyelemreméltó, hogy mindkét kisregényben őrzi a *Hideg napok* formai vívmányait is. Az epikus, kronológikus előadás helyett újra csak mozaikokat, monológokat és vallomásokat rak egymás mellé, jelezvén, hogy a másik két történelmi forduló elemzésében is el akarja kerülni a fölényes és külső ítélkező szerepét. A *Búcsú nélkül* című kisregény például, amelynek eseményeit a második világháború magyarországi harcai szolgáltatják, szinte földrajzilag is egymás mellé helyezi a történelem korabeli erőit: majdnem szimbolikusnak tekinthető, hogy a kisregény színhelye egy dunai sziget, amely **kiemel** a nagy háború közegéből egy magyar katonát, egy menekülő magyar lányt és két szovjet hadifoglyot. Ebben a szigeti mikrovilágban először azok az emberi kapcsolatok alakulnak ki, amelyeket a háború szörnyű mechanizmusa eleve lehetetlenné tett. De ugyanezek az emberi indulatok összefonódva a mégis csak jelenlévő háborús üggyel és félelemmel, egymás farkasaivá teszi a kicsiny különbeke megteremtőit – megsejtetve egyben azokat a történelmi helyzeteket, amelyek a legtisztább emberi szándékokat is derékba törhették vagy visszájára fordíthatták. Az elvadult világ metaforája – az ember embernek farkasa – aligha véletlenül bukkan fel ebben a rövid ismertetésben. Cseres következő kisregénye már ezzel a címmel – *Ember fia és farkasa* – vezet át az 1956-os tragédia kellős közepébe. A cím nemcsak az analízis folytatását ígéri, hanem az elemző szemlélet érvényesítését is. Történelmi feladatok és történelmi hibák, emberi értékek és torzult szenvedélyek ütköznek meg itt, miközben a tragédia katharzisa azt is sugallja, hogy a történelem közege nemcsak a társadalom, hanem az egyéni sors is. S ha ezt a hármas tablót kiegészítjük a *Játékosok és szeretők* című regény körképével is – amely terjedelme és műfaja miatt természetesen kimaradt ebből a gyűjteményből –, meggyőződéssel mondhatjuk, hogy az újabb magyar irodalomban Cseres Tibor volt a legkövetkezetesebb a történelmi lelkiismeretvizsgálatban.

Cseres átgondolt történeteszemléletére vall, hogy a rokontémájú kisregények után a visszapillantásnak ad helyet, s szemléletének logikája nemcsak 1919-ig vezet vissza, hanem a régebbi múltba is. *Zöld Péter levelei* megint a nemzeti problémák fonalát veszi fel – a felelősség másik oldalát mutatva meg. Zöld Péter, a csángó-magyarok papja nem akarja népe fölé helyezni magát, amikor a közösség szellemi emberének jogaiért küzd. Reménytelen sorsa azt a sötét lehetőséget idézi fel, amely pusztulással fenyegeti a közösséget, amely elveszti öntudatát. Ez a fontos gondolat vezeti Cseres Tibort az etnográfia forrásaihoz is. *A Jaj, de magas ég* és a *Síratóének* című írásokban egyképpen a népdal a hős, amelynek dokumentatív vagy analitikus bemutatása látszólag el is nyomja a közvetlen valóságanyagot, s inkább kultúrtörténeti, mint szépirodalmi célzatot sejtet. Ez azonban valóban csak a látszat: Cseres számára a dokumentarizmus és a tudóskodás éppolyan eszköz az írói kifejezésben, mint a fikció. A *Síratóének* valójában kulcsmű, amely joggal lett az egész kötet címadója.

Olyan pont ez az írás, ahonnan előre és hátra át lehet tekinteni Cseres Tibor egész írói világát, változó témaköreit, alakuló gondolatmenetét, de műfaji és stílus-kísérleteit is. A novella színhelye – egy afrikai ikerfalu világa – csak látszólag távoli. Mert igaz, hogy az itt uralkodó naiv harmóniát az európai népek csak valamikor történelem-előtti korszakaikban ismerhették, de a rontó erőket, melyek ketté törik a boldogságot és elsorvasztják a dalt, a huszadik század közösségei is megsejtenék. A távoli pólusok – a törzsi rend és a modern militarista erő – csak felfokozzák azt a feszültséget, amelyet a mi korunk civilizált népei is átéltek világháborúikban, forradalmaikban és ellenforradalmaikban, nacionalista vagy világhatalmi küzdelmeikben. A téma ezáltal emelkedik ki az egzotikumból, a szögesdróttal kettéválasztott néger ikerfalu tragikus élete így lehet általánosabb jelentések hordozója. De hiszen a *Síratóének* mindenek előtt szerelmi történet, fő motívuma pedig nem a politika, hanem – ismétlem – a népdal! A novella értelmezésében akkor lenne ellentmondás, ha különválaszthatónak vélnénk a közösségszervezés

gondjait, az érzelmeket irányító erkölcsi rendet és a közösség dalát, azaz lelkét, szellemét, kultúráját. Közhely, hogy a hajdani mítoszokban mindez még együtt volt, világképpé szerveződött, s hogy az afrikai népek mítoszai dalaikban és művészeikben élnek. Bizonyos, hogy Cseres Tibor számára a törzsi közösségeknek ez az önkifejezése fontosabb volt, mint a téma egzotikuma. A bemutatott élet külső színeiről sem mondott le, de azáltal, hogy népzeneekutatót állított a novella középpontjába, eleve szükségessé tette az egzotikus világ intellektuális, értelmező megközelítését. Az egész történetet a népzenekutató utólagos beszámolójából ismerjük meg, s emellett ő a szerelmi történet hőse is, aki megismerve egy törzsi lány konvenciók és kompromisszumok torzításától mentes erkölcsi életét, korunk érzelmi forradalmát éli át ugyanazzal a végtelenséggel, amelyet a közösség életében a történelem előtti állapotok és a modern kor találkozása teremtet meg. Arany János szavaival tehát úgy mondhatnánk, hogy az etnográfus jelenlétével Cseres Tibor biztosította az ellentétes elemek egyesítésének epikai hitelét. Művének jelentése ezért sugallhatja, hogy a brutális erő nemcsak a közösségek szervezeti életét rombolhatja szét: a kettétört harmónia szakadéka lehet a lelkekig. S így az író nemcsak a katharissal nyújthat feloldást: bemutatja a „dal”, a lélek hatalmát is, mely válságok idején is őrizni képes a közösséget. S amikor hatalmát már csak hiánya bizonyítja.

Az etnográfikus jelző megint tovább vezet Cseres Tibor új gyűjteményének jellemzésében. Amíg ugyanis az ötvenes években prózai stílusát az anekdotikus népiesség színezte, addig most az etnográfikus motívumok és stílusesszék oldják műveiben a hagyományos elbeszélést. A népballadás szaggatottság jól harmonizál a már ismert mozaik-technikával, ál-dokumentarizmussal, s átvezet a jelen témájú novellák olykor groteszk világába is. Így illeszkedik az utolsó ciklus is a kötet egységébe, amelyet jobban őriz a következetes stílusformálás, mint a friss novellák szükségszerűen töredekes témavilága.

Mesterházi Lajos:

SZÓLNI SZÓLÍTATLAN

Föltétlenül a lényegét kerülnék meg, ha Mesterházi Lajos mostanság igen gazdagon sorjázó szépirodalmi munkái között megjelent *Szólni szólítatlan* című könyvének műfajáról, pontosabban műfajairól hosszasan elmélkednék. Voltaképp indifferens, hogy publicisztikai eszmefuttatások avagy esszék gyűjteményének, esetleg sajátos tanulmánykötetnek tekintjük ezt a két tucat különféle írást öt ciklusba összefogó könyvet. Az olvasó szellemi élményét úgyis az az írói magatartás, az a közvéleményt bolygató és egyben pozitívan alakító közéleti frissesség indukálja, amelynek alkotáslélektani indítéka, a kötet címét adó írás megjegyzésével élve, az, hogy „az embernek fölháborodásában muszáj írnia, és fűtyül rá, van-e megrendelés, vagy nincs, még arra is fűtyül, értik-e a föl-

háborodását”. Mintha Bálint György ars poeticája elevenedne itt fel; új társadalmi körülményekhez igazítva és új célokra lekesítve az ismert parafrázist: „Felháborodom, tehát vagyok.” Ez az indulathullámzás aztán természetsszerűleg lép át és kever össze műfaji határokat Mesterházinál is.

Az író legutóbb dolgozószobájából adott interjújában egyébként még pontosabban kimondta; fölháborodásai olyan közvetlenül jelentkeznek, mintha megfogalmazásai holmi szabad versek lennének. S mi ennél lényegesebb: publicisztikai megnyilvánulásai valóban a líra szenvedélyességével, hevültségével mutatnak rokonságot. Ezek után persze bárki joggal úgy vélheti, hogy a jelen gyűjtemény is különböző gondolatszárnyalások követhetetlenek tetso csapongásait fogja hálóba. Tévedés: Mesterházi szépprózájából jól ismert konfliktusérzékenysége itt is a problémák, az ellentmondások, a látletek korrekt átvilágítását adja, s mégha egyszer-mászor a kellemetlent is fedezi fel számunkra.

megoldásait rendkívül intellektuális és átgondolt érvrendszerrel kínálja. Írásaiban, létfontosságú jelentéseket, tartalmakat hordozva, tényleg együtt jelentkezik a kiművelt gondolat és a polemikus indulat. Sztereotípiák, de így igaz ezúttal is: egyik a másik által eleven.

Mesterházinak számos témafelvetése megannyi vita és továbbgondolás, amely ugyancsak megannyi polémia és következtetést kívánna. De ehhez a kritikusnak legalábbis botcsinálta történésznek, nyelvésznek, szociológusnak, ifjúságkutatónak, népművelőnek, miegyébnek kellene lennie. Az író társadalmi nyomozómunkája ugyanis nagyon széles sávon mozog. Igaz, hogy apropói többnyire egy-egy cikk, fontosabb könyv megjelenése, történelmi évfordulók, vagy épp egy nyelvészkonferencia és más hasonló események, hogy aztán gondolatai a „tér és idő tengelyén” szabadon forogjanak, illetve gördüljenek tovább. Ha mindössze formailag, felületesen néznénk ezeknek az írásoknak képzetkapcsolásait, gondolatátvitelségeit, ötletszerűen azt mondhatnánk, milyen izgalmas Mesterházi aszociációs készsége, milyen hétmérföldes csizmát tud húzni alkotó képzelete. Ha viszont igazán tartalmilag közelítünk anyagaihoz, megállapításaihoz, akkor azt kell észrevennünk, hogy holmi provinciális gondolatmenet helyett, szabadon, de konzekvensen mozog a történelmi és földrajzi konstellációk között. Legtöbbször igen invenciózusan látja és látatja diakroniájában és szinkroniájában is a dolgokat. Egy szó mint száz; hogy megint frázisnak tűnő következtetést adjunk: dialektikus az író gondolkodásmódja.

Öt-tíz-tizenöt esztendővel ezelőtti írásainak természetesen van nem egy műlékony zsurnaliszta eleme, efemer hivatkozása vagy kitekintése, egy-egy televízió-adásra, cikkekre oldalvágása, amely igazán csak abban az évben „ült”, s ma már több olvasó lábujgyetelezésüket igényelné. Ez természetesen hámlo vakolat, a lényeg viszont az író gondolatmenetének fundamentuma és szerkezete: a marxista világnézeti biztonság és bizonyosság. Ez legpregnansabban épp történelemszemléletében, történelemtudatában nyilvánul meg. Világos történelemlátásával sokat tett és tesz, egyik írásának címét használva, „a teljesebb nemzeti önismeretért”. Mesterházi láthatóan szívesen veszi kézbe és

gondolja tovább mindazon könyveket, amelyek a „ravasz” történelmet fogják vállat. Véleménye szerint alighanem az 1867-es kiegyezés az a „kályha”, ahonnan el kell indulnunk, ha legújabbkori történelmünk valamely részletét pontosan kívánjuk motiválni. Azonban Mesterházi maga gyakorlatilag „kályhaként” a differenciáltan értékelendő reformkort és 1848–49-et használja, hogy helyesen értelmezhesse, többek között, a magyar demokratikus folyamatosságot, 1918-at és a Tanácsköztársaságot, 1936 és 1962 közt a kommunista párt szövetségi politikáját, majd a felszabadulást követő évek forradalmi harcait. Kifejezetten szakmai szempontból, feltehetően, lehetne Mesterházi nem egy kitételével perbe szállni, mégis, amivel itt szinte lebilincselően el tudja fogadtatni magát, az a politikai optika, ahogyan a történelmet a jelenhez és a jelent a történelemhez képes kapcsolni, s. hogy főszereplőnek mindvégig a névtelen néptömeget tekinti.

A viszonylag kevés írónkat jellemző társadalomtudományi tájékozottság, a történelmi megfontolás ott van Mesterházi más természetű írásaiban is. Irodalomtörténeti horizontján például jellemzően, Nagy Lajos, Fábry Zoltán, Veres Péter, Darvas József jelenik meg. Az emberség, a modern magyarság és a becsületes munka okán a „lázadó embert” tartja legtanulságosabb mesterének. Nagyszerű erkölcsi példája, rendíthetetlen antifasizmusa miatt a „stózi remetét” ajánlja, sőt szinte követeli ifjúságunk egyik nevelőjének. A „történelmi jelenlét”, a gondolkodói tett és az író morális küldetése nyugózi le Veres Péter világában. A közéleti cselekvés és a művészeti eredmény harmóniája hajtja vele fejet Darvas József emléke előtt. Nagyobb nehézség nélkül kitapintható ezekben a saját szerű portrékban az, ami végül is Mesterházi a jellemző: az alkotói elkötelezettség belső ethosának megfontolt átvállalása, eltökélt folytatása.

Ehhez, tudatos művészként, számba veszi mesterségének elvi és formai gondjait, a „játék és varázslat” teremtő meggon-dolásait, az írói eszközöket, a nyelvnek, méghozzá irodalmi ideáljának, a „funkcionális nyelvnek” sajátosságait. A kötetnek ezek a viszonylag legkorábbi írásai: a gondolatok megvalósítása vagy inkább, továbbfejlesztése Mesterházi szépirodalmi

tevékenységében jobbra tetten érhetőek. Az irodalmi „derékhad”-vitát az író tulajdonképp nem itteni cikkében zárja le, hanem avval, hogy miként közvetlen kortársai legtöbbje, ő is nemzedékének voltaképpen regényét írja különféle könyveiben, írásaiban. A „parttalan realizmus” ürügyén adott szép vallomásában sem az az érdekes, hogy Garaudyval szemben ő „már akkor is megmondta”, hanem miként hasznosította azóta elvi elképzeléseit realista igényű, a társadalmi kérdéseket politikusán, szocialista szemlélettel felvető epikájában. Mesterházi művészi eredményeihez nyilvánvalóan hozzájárult, hogy van kialakult és megírt véleménye az izlésről is. Félreértés ne essék: művészetfelfogását korántsem az „Ästhetik von unten” valaminő új válfaja determinálja, de izlésszociológiai alapon igenis tisztában van az irodalom pedagógiai, közművelődési lehetőségeivel és feladataival.

Mesterházinál ugyanis nagyon lényeges alkotói tulajdonság, hogy ismerni akarja és ismeri is olvasó közönségét. Főként és természetesen a jövő érdekli: a fiatal-ság. Megérti az által, hogy pontosan lát-leletezi, az ifjúság romantikaigényét; elismeri, mert szinte szociográfiakusan megfejt, a politizáló fiatalok szenvedélyességét. Mindehhez, mint más írásainak legtöbbjében is, van nemzeti analógiája, illetve ellenpontosítása. Mesterházi azonban nem marad csupán a felmérésnél; látja a társadalomnevelő munka szükségességét, különböző frontjait, lehetőségeit is. A világnézet, erkölcsi, magatartásbeli változtatni és tennivalókat plasztikusan értelmezi „a modern gondolkodásért” és „az új ember jegyében”, ahogy egyszerűen nevezi kényes igazságérzetű emberideálját. Legfőbb küdelme a kispolgáriság ellen van. Legfontosabb nevelési célkitűzése pedig történelmi elhivatottságunk mind alaposabb tudatosítása. Ennek szellemében és érdekében, mint azt ez a gyűjtemény is nyilvánvalóvá teszi, a „publicista író” is jelentékenyen tevékenykedett. És ez a munka egyúttal fontos területe és élénk színe is Mesterházi Lajos mind imponálóbb életművének. (*Szépirodalmi*, 1975.)

BORBÉLY SÁNDOR

Thiery Árpád:

SZERELMES KORALLOK

Az emberi kapcsolatoknak és összeütközéseknek azok a sorsképletei, amelyeket a klasszikus regények és drámák dolgoztak ki, pontosabban ismertek fel a valóság bonyolult szövevényei között, alighanem örök mintát jelentenek. Ma is találkozhattunk Antigonéval, Elektrával, Bere-nice-szel, Hamlettel, Julien Sorellel és Pierre Bezuhovval; a modern irodalom meg éppen tudatosan szokott vállalkozni arra, hogy korunk emberi drámáit a klasszikus modellek színpadán és a klasszikus hősök maszkjában jelenítse meg. Így adva jelen-tésbeli többletet a mai konfliktusnak, mintegy gazdagítva a jelenből választott történetet mindazzal az értelemmel, amit a klasszikus modell évszázadok vagy évtizedek során öltött magára, felhasználva a széles körben ismert sorsképlet evokatív erejét. Thierry Árpád új regénye, a *Szerelmes korallók* is ezen a módon utal vissza arra a klasszikus modellre, amely Rómeó és Júlia történetében öltött alakot. Az egymás mellett élő, egymással hadakozó két család klasszikus konfliktusát ebben az esetben a Kozák Simon és Cseh András családja között hagyományos ellenségeskedés testesíti meg. Az egymásra találó szerelmeket pedig Kozák Áron és Cseh Jolán, akiknek sorsa egymásba fonódik, és annyi viszontagság után érezhetően révbe ér. (A szó pontos értelme szerint is, hiszen egy révész házikójában találják meg igazán egymást, kötelezik el egymásnak magukat!)

A klasszikus sorsképlet már eleve megszabja a konfliktus keletkezését és jellegét: az egymással küzdő két családnak nyilvánvalóan olyan hevesen kell gyűlölnie egymást, hogy a békülés, az egyezés már eleve kizárassék a lehetőségek közül. A fiataloknak pedig olyan hevesen kell egymást kívánnia és szeretnie, hogy már eleve győztesnek érezhessék magukat abban a küzdelemben, amelyet a családi elfogultság és gyűlölködés ellen vállaltak magukra. Eleve győztesnek: még a kényszerűen bekövetkező tragédia ellenére is. Shakespeare-nél (és sok követőjénél) Rómeó és Júlia szerelmében az emberi természet arat győzelmet a társadalmi, politikai és

családi ellentéteken; mondhatnók a „nem-beliség”, a természetesebb és magasabbrendű érték és erő küzdi le az egyedi erőket és ellentmondásokat, a Montaguek és Capuletek ősi gyűlöletét.

Ezt a „szerkezeti képletet” Thierry Árpád regénye is megőrzi. Az ő Kozák- és Cseh-családját is hagyományos és heves gyűlölködés választja el egymástól, illetve fordítja egymás ellen. Persze ez a gyűlölködés mai módon motivált, a konfliktus okai mai módon társadalmiak. Kozák Simon régi munkásmozgalmi ember, a felszabadulás előtt veszélyt és üldöztetést szenvedett elveiért. Életét ma is a mozgalom és a szocialista eszmék töltik meg, ha nem is vesz részt már közvetlenül a társadalmi életben, ha nyugdíjasként, kicsit elfeledve töpreng is azon, vajon most hogyan szolgálhatná az építés ügyét. Cseh András ezzel szemben igazi kispolgár, akit egész életében csupán a saját előrejutása, kényelme és haszna érdekelt. A mozgalmi veterán és az önző kispolgár kettősében máris együtt áll a két egymással versengő, egymásra gyűlölködő család klasszikus képletének mai változata.

Valljuk meg, ennek a képletváltozatnak vannak veszélyei, hiszen az irodalmi szemantizmus is alkalmazott annak idején hasonló képleteket, hasonló változatokat. Tulajdonképpen nem könnyű szabadulni abból a csapdából, amelyet az író állított önmagának, amikor tudatosan vagy ösztönösen (ez voltaképpen egyre megy) a Montaguek és Capuletek konfliktusának korszerű áthangolására tett kísérletet. Mondjuk meg előre: a maga állította csapdába nem esett bele. A klasszikus sorsképlet korszerű alkalmazásának ugyanis van egy igen fontos szabálya: nem elég átszínezni, áthangolni a hagyományos modellt, át is kell alakítani. Vagyis, esetünkben, nem volt elég az, hogy Thierry Árpád a mozgalmi veterán és az elmaradott kispolgár ellentétére hangolja át a két család közötti gyűlölködést, át is kellett alakítania a konfliktust és főként a megoldást. A hagyományos Romeo–Júlia-történetekben, mint mondtuk, a két család között dúló *társadalmi* jellegű ellentétet a két fiatal *természetes* emberi kapcsolata hidalja át. Thierry ezt a hagyományos szerkezetet alakította át.

Az ő szerelmesei ugyanis nem csupán a *természet* szintjén haladták meg szüleik

konfliktusát, hanem a *társadalmi tudat* szintjén is. Mindketten magasabbrendű társadalmi tudatot és morált képviselnek, mint családjuk, mint szüleik. Thierry nemcsak Kozák Simon és Cseh András tudatát és morálját állítja szembe egymással, hanem az öregeket és a fiatalokat is, és ebben a tekintetben az idősebb Kozák alakja is korszerűtlenebb emberi típust képvisel. Kozák Simon hűséggel őrzi ifjúságának eszményeit, ám alaposan elmaradt az időtől, megvénült, megcsontosodott, nem tudta megemésztetni azt, hogy gazdasági vezetőként kudarcot vallott, hozzá nem értésből károkat okozott. Alakját nagy megértéssel, mondhatnók: szeretettel ábrázolja a regény, mégsem tudja elrejtetni a feléje vágó kritikát, amely Kozák Simon elmaradottságát, konokságát veszi célba. Ebben a tekintetben szerepe hasonló vetélytársának és ellenségének, Cseh Andrásnak a szerepéhez: mindkettejük fölött eljárt az idő. Mindketten a kérlelhetetlen szigor, a kemény bánásmódot képviselik, és valójában ez a szigor, ez a kérlelhetetlenség rontja meg mindkettejük családi életét. (Pusztán jelezném, hogy az apák kérlelhetetlenségét örökölte a két idősebb testvér: Kozák Boldizsár és Cseh Illés. Az első balesetet szenvedett, és torzult lelkű betegként él odahaza, a második erőszakos hatalmaskodóvá vált, aki végül egy emberélet pusztulásának okozója lett.)

Ebből a két családból – és a komor, ellenséges atmoszférából – menekül Kozák Áron és Cseh Jolán. Az imént hangsúlyoztam, hogy nem csupán a természetes emberi kapcsolatok elemi erejével haladják meg az otthoni gyűlölködést és életformát, hanem társadalmi tudatukban és moráljukban is. Valóban, mindketten értéke-sebb gondolkodást és életmódot követnek: nyitottság, jóindulat és türelem jellemzi egyéniségüket. Lelkük emberi kapcsolatokra vár, bizalmat éreznek társaik, a közös-ség iránt. Korszerűbb módon képviselik azt az emberséget, amelyet Kozák Simon is képviselt valamikor, fiatalságában, az üldöztetés, a küzdelmek idején. Csakhogy annak a gyanakvásnak és szigornak, amely a rendkívül kiélezett osztályharcok korában természetesnek tetszett, ma már nincs természetes szerepe, ma már korlátozhatja az emberi boldogságot, eltorzíthatja az emberi kapcsolatokat. A szocialista társadalom mai hősei a Kozák Áronok és Cseh

Jolánok sorából kerülnek ki, akik a „mindennapok forradalmában” is meg tudják állni helyüket. Thierry Árpád Romeója és Júliája ilyen mai, ilyen korszerű hős. Soruknak tanulsága van: azt a „nyitottságot” példázzák, azt a társadalmi tudatot, amely fogékony minden valódi emberi érték iránt, és azt a morált, amely a munkában és a szerelemben, a közösségi és magánéletben egyaránt figyelembe képes venni mások boldogságát és igényeit. (*Kozmosz könyvek*)

POMOGÁTS BÉLA

Kiss Dénes:

HÉT GÖMB RENDJE

Az irodalom egyre többször sajdul vissza a gyerekkorba, egyre gyakrabban az anyához, őrizve s mutatva szülőt és elhagyott vidéket egy anyaképben. Teszi ezt sokféleképpen: Juhász Ferenc vagy Nagy László, Gyergyai Albert vagy Sütő András, Rákos Sándor vagy Tamás Menyhért módjára, de mindig azért, hogy a szeretet a maga tiszta teljességében, erőt és értékrendet adva felragyoghasson, s akár veszélyeztetve, omlásában is emlékezetesen a szívérványkörű édenre. És teszi, hogy nehez időkben közvetlenül a szívünkhöz szólhasson. S akinek az az éden sose adatott meg? „Jaj annak – írja Kiss Dénes, aki a saját húsából próbálja pótolni ezt a hiányt.”

Ő mégis ezt kísérli. A szülőktől való olyan távolságból, amit a szív talán már sose, csak az ész tud megszüntetni. Mi volt elszakadásuk oka? Apránként történt, szinte észrevétlenül, vagy kataklizma-szerűen? S hogy élhet így az ember? Az anya szanatóriumba került, a fiú látogatja. A könyv e látogatások története, ahogy a látogatások, az egyidejű feljegyzések felől, a messzi gyerekkorból előrajzó emlékektől körülvéve felidézhető.

Kiss Dénes nem akarja a gyermekkor egészét minden eseményében újraélni. Lehetetlen is. Nem akarja, s nem is tudja ezt a régen volt életet folyamatában megérzéskíteni: nem regényt és nem memoárt ír. Az akaratlagos emlékezéssel szemben az övé mélyebb: érzelmi. Ezért van, hogy

csak egy-egy különös izzású élménytömb bukkan fel, látszólag esetlegesen, azzal a véletlenszerűséggel, ahogy egyik dolog eszünkbe juttatja a másikat, hogy aztán mégis előderengjen a spontánnak tetsző társítások mögül a tendencia, a szerteágazó puhatolódzásban, faggatódzásban a határozott irányú nyomozás. Kiss Dénes azt akarja tudni, milyen az a kapcsolat, ami szüleihez köti, s tudni akarja: démonaiból mi van meg benne, bizhat-e magában?

A könyv legfontosabb szála tehát a nyomozásé. S hozzá még önként adódó szála, ami látszólag megkönnyíti az író dolgát, hiszen éppen a nyomozás a fokozatos kibomlás természetes izgalmával képes ezt a rendkívül rétegzett életanyagot legbiztosabban, okoltása felől felderíteni. A dolog azonban nem ilyen egyszerű. A Hét gömb rendjében pontosan az a megragadó, ahogy az okoltás felszíni viszonyrendszere „átlátszóvá” válik, mint egy arc is, amikor rápillantunk, s az dereng elő mögüle egyre tisztábban, élesebben, ami igazán fontos, mert igazán emberi.

Az alaphelyzet a kényszerű, de vállalt, s lassan már akart együttlét a szanatóriumban. Időleges, de éppen ezért elviselhető minden találkozás, s így van idő és alkalom arra, hogy apránként hozzászokjanak egymáshoz, hogy lassan megmutakozzon mindaz, ami szép és jó, ami becsülhető a másikkban, idő és alkalom van egy olyan kapcsolat kialakulására, ami engedi az ügyeket tisztulni, a haragot, hirtelen ingerültséget oldódni, a sértést bűntudattá fordulni, s legfontosabbként: engedi a kérdéseket feltenni.

A fiú készülődő, ki-kibukó, az anyát visszariasztó, olykor mégis megnyitó kérdéseinek súlyát az emlékek éreztetik. Amit az idő, a mindennapok elfedtek, amit a szégyennel kevert szemérem is titkolni igyekezett, az most az emlékekben újra felbukkanhat. Előbb bizonytalanul, aztán az új és új motívumoktól erősödve egyre határozottabban, egyre követelőbben, s egyre szorongatóbban, amit szinte már ki kell mondani: elsősorban a szülők a vétkesek abban, hogy a gyermekek sorsa olyan lett, amilyen, hogy égető szomjúságuk a szeretetre soha meg nem elégülhet. A kérdések újra és újra közelítenek ehhez, ahogy eleven sebet érint az ember. Különös kettősség: a hajdani eseményeket átélő hajdani

gyermek indulatai tódulnak itt elő, azért ennyire eleven a fájdalom, de a sokat megélt felnőtt ítél. Hogy vétkes volna a szülők akármelyike is, ezért nem mondódik ki most se. Tudjuk, hogy igen, de vádolni nem vádolhatjuk egyiket sem.

Ez az érzékeny távolságtartás, méltanyosság és tárgyilagosság e finom, mégis feszült egyensúlya azért kell, hogy értsük a nyitó helyzet felemás érzelmeit, fogjuk a fiú látszólagos embertelenségében a gyöt-rődést, a kint, a közönyben a fájdalmat, az alig palástolt riadalmat, lelkiismeretfurdalást. Hiszen az anya tbc-s fertőzéssel, alighanem gyógyíthatatlan betegséggel, testében talán mára közeli halállal került szanatóriumba. A fiú fel-feltámadó önvádja egyben nyitottság, készség a belátásra, az anya sorsának a megértésére. Bölcsesség te hát. Azért kell továbbá, mert éreztetheti mekora távolságot kell itt áthidalni, míg felismerhető, hogy áldozat az anya is, s figyelmeltethet arra (más momentumokkal egybehangzóan), hogy a fiúban egész személyiséget feldúló, átrondező küzdelem folyik, olyan, amelyben a tét jóval több szülő és gyermek harmonikus kapcsolatánál.

Mire az anya a beszélgetésekben szuverén emberré súlyosodik, s az emlékek felől is kiderül, hogy sorsába beleavatkozni, ha volna hozzá elég ok és jog, akkor se lehetne; mire bizonyossággá válik, hogy démonaival mindenkinek magának kell megbirkóznia, s hogy ugyanezért a felelősség is oszthatatlan, már teljes világossággal látszik: a tét a fiú belső épsége, egészsége, az tehát, van-e benne elég erő az emberség megóvására és kiteljesítésére, képes-e az új viszonyok közt az értelmetlen gyöt-rődés helyett végre is eloldozni magát attól, ami gyengeségre és tehetetlenségre kárhoztatja? Szívszorító, de gyönyörű küzdelem ez, nem lehet mást mit mondani.

Lényeges, hogy az anya korlátozhatatlan személyiségnek bizonyul. Tartása, a ráutaltságban is kétségtelen függetlensége, a kiszolgáltatottságban is nyilvánvaló fölénye több mint példa. Bizonyosság, hogy bomló étellel, emberellenes szituációk sokaságában is lehet valaki szuverén lélek.

Az anyát felmutató emlékekkel kapcsolatosan néhány fontos sajátosságról kell itt szólni. Az első az, hogy a fiú emlékei elől az anya elzárkózik, nem emlékszik

egyre sem, s ha talán mégis, mint árulkodó jelekből sejteni lehet, kiteljesítésüktől, sőt, magyarázatuktól is húzódozik. Mintha nem kívánná a fiúval mélyebb közösséget, mintha a felelősséget a történe-kért nemcsak nem tudná, de nem is akarná megosztani. Nincs szüksége mentésre. Ami talán igaz is, a mélyebb, ezzel nem ellenkező magyarázat azonban mégse ebben: alighanem az élmények természetében van. Másik sajátosság ugyanis, hogy mindegyik emlékeknek valami szörnyűség a magva. Éppen azoké, amelyek az anya személyes sorsára vonatkoznak. Megalázó cigánykodásra készült például, hogy elcsépeljék pár keresztnyi búzájukat. Le kellett vágnia a fiúnak oly kedves talált madarat, hogy tápláló étellel oldhassa, bár csak egy napra is, az inséget. El kellett viselnie, hogy a szomszédok megverjék. Hallgatnia kellett anyósa kárpálását, helyzete miatt elviselni, hogy a fiát is az öregasszony tartsa magánál, s hogy anyósa így, éppen vele szemben, az erkölcsös, jóra való élet példájává magasodik. Csupa lefokozó, szégyennel teli emlék, alig titkolt vádként. Ha erre válaszol, a vád jogosultságát ismeri el, ami pedig teljességgel lehetetlen. Nem a jellem gyengesége, a helyzet kényszere miatt történt, ami történt. S mert az anya hallgat, s nem ad alkalmat arra, hogy a fiú a kérdést váddá formálva az ő rovására intézze el, arra sarkallja, hogy újra és újra átgondolja az emlékek jelentését, míg rá nem jön igazi értelmükre: az ember nemcsak elpusztíthatatlan, de képes magából mindazt pótolni is, ami a világból hiányzik. S hogy mennyire erről lehet szó, jelzi a harmadik kirívó sajátosság. Az, hogy az emlékek magvát kivétel nélkül mindig olyan képzetek veszik körül, amelyek a természeti világ épségét, szépségét, rendíthetetlenségét mutatják, a helytállás, az élet fundamentális törvényeinek oly vonzó megérzésként is igazolják. Bizonyítják: az emberen áll, hogy magában és maga körül poklot vagy édent terem.

S e ponton egészen nyilvánvaló: mindez nem jelenti azt, hogy a beszélgetések, emlékek a fiút szorosabban kötötték volna az anyjához. Ami lényeg szerint nem is fontos. Az ellenben igen, hogy a gyengeség, gyarlóság, kisszerűség, sokféle ügyetlenség szenvedéssel, indulattal viselt stációin át, minden fázzal a maga teljes bo-

nyolultságában éreztetni tudó érzelmi logika rendjében végre is kibontakozott, s véglegessé formálódott egy belülről vezérelt magatartás. A könyv igazi funkciója, szépségének egyik titka feltétlenül ez: az etikus kiforrása, a gyermekben a férfié, az életben és sorsban megmutatkozó empirikus személyiség mögött az ideálisé. Ahogy Kiss Dénes írja: „végül – ez is milyen félelmesen föld- és emberszabású! – körbejárunk valamit, hogy újra eljussunk önmagunkhoz.”

Bizonyos, hogy a könyvben ettől a tudástól telítődik minden mozzanat olyan erős feszültséggel, vitális örömmel, a megrendülés tiszta áhitatával. Ettől olyan arányos és könnyed a szerkezet, olyan természetes anyag és megformálás megfelelése a fényes képektől az árnyaltan hiteles karakterekig, a dialógusoktól az emlékfutamokig. Teljes megformáltságában megragadó erejű Kiss Dénes könyve, amely kétségtelenül az utóbbi évek legjobbjai közül való. (Kozmosz)

VARGA LAJOS MÁRTON

STONEHENGE

*Várkonyi Nándor tanulmánya,
Panyik István
és Sellei Sarolta képei*

Pályája kezdetén egy tekintélyes, terjedelmét tekintve is súlyos könyv áll, a modern magyar irodalom története, szinte előre igazolva azt a szerepet, amit éveken, évtizedeken át szerkesztőként, szervezőként játszott az egész országon végiggyűrűző pécsi irodalomban, de közben mind mélyebbre hatolt a múltba, mintha a pályakezdő mű módszerét akarta volna az egész emberiségre kiható érvénnyel igazolni: „Minden új jelenség csak egy végtelen múlt, egy hosszú sorozat eredményének tekinthető.” Senki nem érezte át jobban ennek a „végtelen múltnak” a jelenlétét, mint Várkonyi Nándor, s ezért fordult figyelmé már korán, a negyvenes évek elején a bizonytalan ősidőkbe, kutatva az emberi kultúra eredetét, legkorábbi jeleit, s mind mélyebbre hatolva végül eljutott Sziíriát oszlopaihoz. Ebben az évezredekkel játszó, gyakran vitára, ellenvé-

leményre készítő, de mindenképp csodálatos szellemi kalandban alkalmi kirándulás volt az élete végén írott tanulmány a titokzatos Stonehenge-ről, a Salisbury mellett levő négyezer éves kőkörrel. Stonehenge sokáig őrizte titkát, s még a múlt század végén is csak odáig jutott el a régészet, hogy „híres szent hely” lehetett, ami feltehetően a bronz-korban keletkezett és sokáig a druidákkal hozták kapcsolatba. A tudomány azóta lényegesen többet tud, de még mindig van megválaszolatlan kérdés bőven, tehát az angliai kőkörrel kapcsolatban minden tudományos érvnek, sőt hipotézisnek is helye és jogosultsága van.

A tudomány azt már bizonyosan tudja, hogy Stonehenge kőköre több szakaszban, időszámításunk előtt 1900 és 1600 között épült, amelyben természetesen néhány százéves véleményeltérésnek nincs sok jelentősége. Ezen belül a harmadik építési periódus kezdetét pontosan meg tudták határozni egy őzagancs rádiókarbon-mérésével: ötven év ingadozással i. e. az 1700. évben keletkezett. Ezenkívül még annyit állapított meg egyértelműen a tudomány, hogy Stonehenge a megalitműveltség legjelentősebb alkotása, „a legjobban kiépített, sokoldalúan és tökéletesen funkcionáló csillagvárta és időmérő épület”.

Várkonyi tudós lelkiismerettel sorra vesz minden forrást, s a legújabb kutatások eredményeire támaszkodva mondja el Stonehenge történetét, ismerteti az öröknaptár működését, de közben hangsúlyozza azt is, hogy „a romok még tartogatnak fölfedni valót és rejthetnek meglepetést”. De Stonehenge így is a meglepetés erejével hat az olvasóra. A nagy kőkör ugyanis valóban pontosan jelezte az év fontosabb napjait, s előre figyelmeztetett a nap- és holdfogyatkozásokra, amihez építőinek azt is tudniuk kellett, hogy a nyári napforduló idején kelő és nyugvó Nap iránya mennyire esik egybe a téli napforduló teleholdjának irányával. Stonehenge alapállása a nyári napforduló felkelő Napja, s építői pontosan kiszámították, hogyan kell elhelyezni a roppant köveket, hogy a téli Hold kétszer 19 év elteltével a következő periódusban 18 év után jelenjék meg ugyanazon a ponton. Ezeknél a mérési eredményeknél Várkonyi – és ez jellemző mindenre kiterjedő figyelmére – Ponori Thewrewk Aurél csillagász szakvéleményére támaszkodott.

Természetesen Stonehenge-nek is volt előzménye, az úgynevezett Windmill Hill kultúra népe rakta le az első megalitokat, a harangedény kultúra népe már ismerte a bronz titkát és – tegyük hozzá – a fegyverek hódító erejét is, s végül a Wessex kultúra népe fejezte be Stonehenge építését. Tehát több évszázados folyamatos építkezésről van szó, s az egész együttes jellemzője a csillagászati megalapozottság, ahol az égboltig meghosszabbított egyenesek (összesen 17 060 húzható!) 165 pozícióból mutatnak a csillagokra. Gerald S. Hawkins csillagász számítógéppel faggatta Stonehenge titkát, s az eredmény meglepő volt: nem Stonehenge építői tévedtek, mert a minimális eltérések azonosak a földtengely azóta bekövetkezett eltéréseivel.

Az olvasó most megcsóválhatja a fejét s azt mondhatja, hogy a Stonehenge-i öröknapár gyanúsan pontos, s a négyezer év előtti csillagászok és építők túl sokat tudtak. Ám ez a centiméterekre kiterjedő mindent tudás tulajdonképpen nem is Stonehenge építőit keveri gyanúba, hanem mai kutatóit és magyarázóit, hisz a számok szabad variálásával végtére bármilyen jelenség hatásos matematikai igazolást kaphat és elképesztő arányokat lehet kimutatni. Hasonló gyanú kísérheti a Kheopsz-piramist, vagy a római Pantheonnal kapcsolatos számítások esetenként félelmetes és misztikus eredményeit is. Várkonyi ezért hivatkozik – néha a kelleténél többször is – tudós forrásaira, s legfőljebb zárójelben teszi az izgalmas adatokhoz, hogy a valószínűség is igazolja őket.

Az olvasónak természetes joga a kételkedés, vagy akár a fenntartás nélküli lelkesedés, mert nem bizonyosságokkal és érvekkel, hanem jelenségek magyarázatával áll szemben. Így Stonehenge a jó néhány egyértelmű megfejtés és bizonyított tény ellenére is talány, s éppen ezért lettünk volna kíváncsiak a megalitkultúra legnagyobb magyar ismerőjének saját véleményére is, nem beszélve a Stonehenge-dzsel kapcsolatos egyéb építkezésekről, feltelezhető szakrális jelentőségéről, a labi-

rintusokkal való rokonságáról. Erre azonban már nem jutott hely, Várkonyi Nándor feladata csupán egy megadott terjedelmű bevezető írására szorítkozhatott. S itt sajnos a kiadót kell szűkkeblűséggel vádolnunk, mert szemmel láthatóan nem egy tudományos kérdés korszerű és sokoldalú megfogalmazása volt a cél, hanem az, hogy a kéznél levő képek ne maradjanak kísérő szöveg nélkül. S bármily sikerültek is – többségükben feltétlenül – Panyik István és Sellei Sarolta fényképei, önmagukban csak egy régészeti kuriózumot mutatnak be, Stonehenge ugyanis nem művészettörténeti, hanem művelődéstörténeti kérdés. A kiadó, midőn a képekhez kereste a mulhatatlanul szükséges szöveget, eleve lemondott a tudományos teljességről. „Igen sok csillagászati érdekességet lehetne még felsorolni” – sajnos, immáron soha többé nem lehet, hisz Várkonyi Nándor a könyv megjelenését sem érthette meg.

Bizonyos szerkesztetlenség másban is megmutatkozik. A képek között több az ismételtes, elhelyezésük helyenként önkényes. A sarsen hármaskő után Salisbury utcái következnek, ahonnan visszaröppenünk Stonehenge-be („Fény-árnyék az építmény középpontjában”), természetesen feltűnik egy repülőgép is („Négyezer év” – mondja a nem nagy leleményre valló aláírás), majd a Windmill Hill kultúra néhány muzeális eszköze s egy makett után a 45. képen újra látjuk a 34. felvételt, ezúttal valamivel közelebből stb. Tegyük még hozzá, a képszövegek pontosabb, tudományos megfogalmazást igényeltek volna, hisz Stonehenge-nek ma már valóban nagy irodalma van.

Az album így csak részben elégitette ki várakozásunkat, s nem több, mint az első magyar híradás egy négyezer éves kultikus építkezésről. Ez viszont önmagában is, fogatékaival együtt s azok ellenére is, eredmény, s kifogásaink éppen ezért az elmulasztott lehetőségnek szólnak. (Corvina)

CSÁNYI LÁSZLÓ

JELENKOR-ESTET rendeztek március 9-én a nagyatádi járási könyvtárban. Az esten *Arató Károly*, *Bertók László* és *Tüskés Tibor* képviselte folyóiratunkat.

*

TAMÁSI ARON: *ÖSVIGASZTALÁS* c. drámáját mutatta be március 2-án a Pécsi Nemzeti Színház. Az előadást *Sík Ferenc* rendezte.

*

A PÉCSI BALETT BEMUTATÓI: Február 12-én *Eck Imre* új kamarabalettjeit mutatta be a társulat, 27-én pedig *Tóth Sándor* három új koreográfiáját láthatta a közönség.

*

A Janus Pannonius Múzeum művészeti kiadványsorozatában megjelent a zengővárkonyi *FÜLEP LAJOS EMLÉKSZOBÁ* katalógusa. A kiadvány bevezetőjében *Mendöl Zsuzsa* ismerteti az emlékszoba kiállítási anyagát, majd a folyóiratunk 1975. évi 7-10. számában megjelent tizenhárom *Fülep-emlékezés*, illetve tanulmány következik, végül pedig egy életrajzi vázlat. A katalógust tizenkét oldalnyi fotóanyag illusztrálja.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A Képcsarnokban március 4-én *Scholz Erik* festőművész kiállítását nyitotta meg *Hernádi Gyula*. – A Déryné utcai kiállítóteremben március 25-től április 11-ig *Kő Pál* szobrászművész kiállítása látható. – A Kisgalériában március 8-30-ig *Anna Beska*, opolei festőművész kiállítását rendezték meg. – *Bérczes Gábor* grafikai kiállítása február 19-én nyílt meg a Ságvári Endre művelődési házban.

*

A pécsi Csontváry Múzeum zenei művelődési sorozatában március 21-én *Barth István* fuvarművész és *Varga Márta* zongoraművész közreműködésével rendeztek hangversenyt.

*

Beiträge zur Volkskunde der Ungarn-deutschen (A magyarországi németek néprajzához) címen német nyelvű tanulmánygyűjtemény jelent meg a Magyar Néprajzi Társaság és a Magyarországi Németek De-

mokratikus Szövetsége kiadásában. A kötet – *Ortutay Gyula* bevezetője után – a következő írásokat tartalmazza: *Hutterer Miklós*: A magyarországi német népcsoport, *Szabó Ferenc*: A Békés megyei németek betelepítése és XVIII–XIX. századi története, *Balassa Iván*: A tokaj-hegyaljai német telepítések történetéhez, *Szeitl Éva*: A magyarországi németek népviseletéhez, *Hentz Lajos*: A mezőberényi német népviselet, *Mester György*: Eleki német gyermekdalok, mondókák és szöveges játékok, *Vargha Károly*: A Pécs környéki magyar és német bányászok hagyományvilága, *Oszthimer Katalin* – *Manherz Károly*: A pilisszentiváni bányászdalok, *Manherz Károly*: A pulai takácmesterség néprajzi leírásához.

*

HÁROM ÚJ BÉKÉSCSABAI KIADVÁNY. A *Békési novella* c. antológia *Darvas József*, *Fábián Zoltán*, *Cseres Tibor*, *Tóth Lajos*, *Dér Endre*, *Timár Máté*, *Varga Imre* és *Cseres Pál* írásait tartalmazza. *Bata Imre* bevezetőjével. – *Czeplédi Imre*: *Munkácsy Békéscsabán* c. könyve a festőnek kevésbé feldolgozott gyermek- és ifjúkorát s a városhoz fűződő kapcsolatát mutatja be. – *Az Aurora* c. irodalmi, művészeti és közművelődéspolitikai antológia 6. száma többek között *Fodor András*, *Simai Mihály verseit*, *Bede Anna* szlovák népdalfordításait, *Laco Novomeskyt* köszöntő írásokat, valamint több szlovák tárgyú tanulmányt közöl. – Mindhárom kötetet a Békéscsabai Városi Tanács adta ki.

*

CSISZÁR ELEK festőművész képeit mutatták be február 17–március 13. között a kaposvári Somogyi Képtárban.

*

Somogy megye Tanácsának támogatásával, az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent a SOMOGY MEGYE FÖLDRAJZI NEVEI c. tudományos adattár. A hatalmas anyagot *Várkonyi Imre* és *Király Lajos* vezetésével Somogy megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak gyűjtötték össze. A mű Somogy megye minden településének bel- és külterületi helyneveit tartalmazza.